

821(477)'06

Д-69

ПЕТРО ДОРОШКО

1

ПЕТРО ДОРОШКО ВИБРАНІ ТВОРИ

ПЕТРО
ДОРОШКО

ВИБРАНІ ТВОРИ
У ДВОХ ТОМАХ

17 ПЕТРО
ДОРОШКО

ТОМ
ПЕРШИЙ

ВІРШІ
ТА
ПОЕМА

А-72543-7

6

КИЇВ

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»

1991

ББК 84Ук7
Д 69

До першого тому відомого сучасного
українського письменника ввійшли
поезії, а також драматична поема
«Сполох уночі», присвячена
Т. Г. Шевченку.

В первый том известного современно-
го украинского писателя включены
поэзии, а также драматическая поэма
«Набат среди ночи», посвященная
Т. Г. Шевченко.

Передмова Л. М. Новиченка
Редактор М. М. Габрійчук

Д $\frac{4702640202-078}{M205(04)-91}$ 78.91

ISBN 5-308-01098-6 (т. 1)
ISBN 5-308-01100-1

© Склад. П. О. Дорошко,
1991

© Художнє оформлення. В. П. Литвиненко,
1991

СВОЯ, НЕСУЄТНА ІСТИНА...

(Про поезію й прозу П. Дорошка)

Є в Петра Дорошка вірш «Сосні за моїм вікном». Не програмний, не якийсь особливо значущий, — рядовий, як говориться, вірш. Мовиться про те, що хоч автора, мандрівника по натурі, здавна вабили і ваблять далекі краї з їх екзотичними зеленими дивами — цальмами або олівами, він все ж по-справжньому замилований у звичайному вічнозеленому дереві наших країв — скромній сосні. П'єт знає про цю сосну те, чого не помітить і про що не подумає сторонній байдужий спостерігач:

...Сама посіється на взгір'ї,
Сама в піску безплідному зросте.
Пташине плем'я у барвистім пір'ї
Вже заселя шагро її густе.
Пісок під нею притрусилася глиця,
Укрила травка. І поглянь — уже
В моху зачервонілася суниця,
Вже білка перший гриб тут стереже.
Свій дім складають мураші уміло,
Тут сон і ряст засвічує весна.
Як цей куток піщаний оживило
Вічнозелене дерево сосна!

Поет не клопочеться створенням якогось символу чи алегорії, він, можна сказати, пише щось на зразок природничого етюда і з дослідницькою точністю розповідає про миле «лісове співтовариство» (є такий термін у науці про ліс), що виникає в сосновому затінку: сон, ряс, якась травичка, суниця, гриби... А разом з тим читач прекрасно розуміє, що це не тільки пейзаж, що в ньому є щось людське, більше того — щось від сповіді автора про самого себе, про свої життєві прихильності і смаки, про любов до рідної землі і відданість життю «звичайному», але гу-

манному, творчому, діяльному, здатному благодушно перетворити будь-який безплідний закуток. І є ще тут момент чисто естетичної декларації: всяка є краса на світі, але найсимпатичніша, найближча серцю — це скромна, хай інколи й не всім помітна краса щоденних виявів отого робучого, творчого життя. Сосна, отже, сосною, а тим часом здається, що ввбрала вона в себе і якусь частку духовного ества самого поета. «Емма Боварі — то я», — говорить Флобер...

Думки й погляди дуже характерні для поезії Петра Дорошка. Естетика поета в зрілі часи його творчого розвитку, справді, чи не найбільш прикметна постійним тяжінням до відкриття краси того щоденного й звичайного — насправді значущого й захоплюючого, — з чого складається життя трудової, творчої людини. Поет, як і не без полемічного виклику писав в одному з віршів, що більш за солов'я любить жайворонка, бо той — «з хліборобом у широких полі», він володіє неабияким відчуттям поетичної змістовності простих речей і явищ, які його оточують, з яких складається щоденне буття кожного з нас. Звісно, цю поезію звичайного треба вміти побачити, збагнути, відкрити, — але ж Дорошко якраз і вважає вміння шукати і відкривати дорогоцінною якістю не тільки поета, митця, але й кожної людини: «В кожного є можливість дещо на світі відкрити»...

Вірний цій настанові, він привчив своє око до хорошої, людської зірності, яка допомагає йому видобувати з-під кори буденщини цікавий і серйозний поетичний зміст у багатьох явищах нашого повсякденного життєвого «ареалу», — як у тій же сосні за вікном його хати. Коротше кажучи, як зізнається поет, —

У речі вдивлятися пильно,
В звичайнім шукати красу.
Я взяв цей тягар добровільно
І радо його несучу.

Це не означає ні тематичного здріблення, ні замикання в сфері ординарного. Йдеться про сам спосіб підходу поета до предметів, що хвилюють його образну уяву, — не романтичне їх «розцвічування» і не патетичний захват, а здебільшого таке спокійно-аналітичне повертання новими гранями звичайних, добре

знаних речей, яке дозволяє добутися до їх глибшої поетичної сутності. Віршоване слово Дорошка не претендує на особливу живописність, тим більш музикальність — воно розповідне, говірне, не боїться різних, хоч, зрозуміло, належно зважених прозаїзмів, воно, зрештою, підкреслено звичайне за стилістичним ладом (поет свідомо не хоче вирізнитись чимось екстраординарним, зазивним, барвисто-романтичним), зате воно багате життєвими реаліями, зірко схопленими предметними подробицями буття. Правда, це інколи тягло за собою і втрати: не раз, особливо в ранні часи, його вірш ставав описово-сухуватим і багатослівним, біднуватим на образні прозріння та знахідки, — і цю ваду поетові доводилося долати вперто, часом нелегко.

1

Перші книжки П. Дорошка — поема «Переможці степу» і збірка віршів «Декади зросту» — датовані відповідно 1931-м і 1932-м роками. Син хлібороба з села Тупичів на Чернігівщині, студент Харківського університету, він писав у них на «теми дня», — про соціалістичні перетворення на селі, про ударні «декади зросту» на індустріальних будовах п'ятирічки. Писалося розмашисто, гучно, лозунгово, з щирою вірою, але й з немалою художньою наївністю. Лише поступово й повільно входитиме в вірші Дорошка життєва достеменність, яка пізніше становитиме характерну прикмету його поетичного мислення. І все ж певні риси духовної біографії свого покоління ця «вихраста», ще далека від вивіреної досконалості поезія часом досить виразно передає.

Ось серед поетичних нотаток, наскрізь насичених сьогоденним, неостиглим, щойно баченим і пережитим, з'являються ліричні роздуми й малюнки на зразок тих, які подибуємо в віршах «Бронза» або «У казематі»: поет відкриває для себе історію, народну минувшину, давні скарби культури як живий елемент сучасності. Відкриття по-своєму характерне й знаменне для часів, коли ще мали неабияку силу різні вульгарно-соціологічні концепції («Здрастуй, Людвігу Бетховене, Здрастуй,

Моцарт, здрастуй, Бах»,— писав у ті ж роки Дорошків ровесник Арон Копштейн: рядки, які з такою яскравістю дають відчуття радості історичної «зустрічі» молодого радянського покоління з великою культурною спадщиною минулого).

Не менш прикметною для поезії 30-х років була й та наполеглива художня конкретизація ідеї дружби народів, яку, подібно до багатьох інших поетів, здійснював у своїх віршах П. Дорошко. У нього це вилилось, передусім, в жадобу знати, бачити, відчуття «на відстані серця» різні краї і землі радянської Вітчизни, життя народів, які їх оселяють. Часи взаємних знайомств і відкриття, часи, коли поети, вглядаючись у досі не знані або мало знані риси іншого побуту, життєвого укладу, культури, мови, з хвилюванням пересвідчувались у тому, що «чуже — звучить мені як рідне» (П. Тичина), — породили і в творчості Дорошка чимало віршів, насичених радістю такого пізнання. Пустельний тоді Мангишлак з Шевченковими вербами, архітектурні дива Самарканда, Кримські гори поруч із споконвічно своїми, але ще вчора «зарубіжними» Карпатами та Черемошем, — всі ці пейзажі тепер входять у вірші українського поета, ставши для нього близькими і рідними.

В книгах, що вийшли в другій половині 30-х років і напередодні війни («Бронза», «Полісянки», «Рідна сторона»), поетичний голос П. Дорошка помітно міцніє. Поступово одвіюється, хай і не до кінця, полова загальників, увиразнюється особисте, образне і предметне бачення світу. Почутий десь у Карпатах спів флюари, закарбована в пам'яті постать музики-гуцула, освітлена передвечірнім сонцем, — і вимальовується, висновується настроєна картина («Вечірній спів») ... Гіркуватий, мабуть, ще зовсім ріденький, — але найперший по весні, — вербовий мед, що його збирає бджола, зроджує гарні і свіжі асоціації з раннім юнацьким коханням («Вербовий мед»). Образ улюбленої рідної сторони — передусім, чернігівського Полісся — стає мальовничішим, багатшим на виразні життєві реалії, глибшим за вкладеними в нього поетичними ідеями. І, безумовно, дає плідні наслідки звернення до класичних і фольклорних джерел, яке привчало до ясності образного мислення, строгої дисципліни

вірша, зрілої культури «малювання словом». Хоч цілком очевидні разом з тим і певні слабкості, які теж не були індивідуальною прикметою одного лише Дорошка: найголовніша з них — монотонність звучання поетичної думки, її оголена простолінійність, позбавлена підспудної діалектичної напруги, внаслідок чого пафос життєствердження, органічно властивий авторові «Рідної сторони», часом перетворюється на ідилічність і бездумне замилювання всім навколо баченим. Тодішні поети часто давали відповіді «наперед», навіть не ставлячи питань, — і від цього гріха не були вільні й тогочасні вірші Дорошка.

2

Роки війни для П. Дорошка стали роками не тільки людського, але й поетичного змушнення. На фронті він був з перших днів як військовий кореспондент — спочатку дивізійної, потім фронтової газети (називалась вона «За честь Батьківщини», виходила українською мовою і рухалася з Першим Українським фронтом через всю Україну). В його військову біографію ввійшли бої на Сіверському Дінці і на Міусі, в Сальських степах і на Дону, в Сталінграді і на Дніпрі, на Віслі і на Одері... В трьох невеликих книгах віршів, які вийшли в ті роки, — «Сади Червонограда» (1943), «Дальні заграви» (1945), «Насущний хліб» (1946), — знайдемо ліричну розповідь про «труд і піт» солдата, про те, що було насущним хлібом його душі.

Лірика знає безліч жанрів, безліч конкретних імпульсів та адресацій, що визначають структуру ліричного твору, і чимало з них бачимо в фронтових віршах Дорошка. Були вірші узагальнено-публіцистичного характеру, вірші безпосереднього агітаційного прицілу, позначені, проте, густотою буденних деталей і підкресленою звичайністю інтонації, — друг-солдат, до якого звертається поет, так багато бачив і пережив, що висока патетика в розмові з ним зовсім ні до чого:

У сльоту і негоду
Десь під мокрим кущем,
Десь після переходу

Під осіннім дощем
Ляж на мокрій шинелі —
В головах протигаз,
Бо на іншій постелі
Спочивать ще не час.

(«Піхотинець»)

Та в згоді з законами власної індивідуальності Дорошко-поет був найцікавішим і найзмістовнішим там, де він не декларував загальну ідею і не вибудовував розлогі сюжети з дидактичною кінцівкою, а провадив довірливу сповідальну розмову з якимось уявним, але дуже близьким йому співбесідником або ж кількома штрихами окреслював лаконічний і водночас насичений точною думкою ліричний малюнок.

За зовні скромною, позбавленою ефектних прийомів манерою, в якій витримано ці твори, читач не може не відчутти глибокої людської щирості поета, його душевного злиття з воюючим народом, доброї реалістичної зірності ока, суворого в умовах війни і водночас такого чуйного на все людське гуманізму.

За точністю живих спостережень, розмаїттям поетично зафіксованих моментів війни, які виступають водночас і змістовними сторінками душевної біографії солдата, кращі вірші Дорошка можна поставити поруч із зразками фронтової лірики таких поетів, як О. Сурков, Л. Первомайський, А. Малишко. Як сильно і сьогодні промовляють до нашого розуму й серця ці начебто раптово вихоплені з гарячого потоку воєнних буднів, чіткі «кадри»: мертвий боєць, що похилився над тином, піднявши руку з автоматом: «І так лишився, як схилився, не похитнувся, не упав. Здавалось, він і мертвим бився, і після смерті наступав» («На Осколі»); нетривалий затишок землянки, в якій солдати після бою створюють хвилину ілюзію рідного дому, де спочивають після важкого трудового дня — на косовиці або молотьбі («Землянка»); маленька зупинка між боями в польському костюлі, де ротний гармоніст Микита Козка, не боячись збентежити поважних чужих богів, заграє на органі «Реве та стогне», — «І нам здалося, що богу це вгодно, Що він прихильно, уважно нас вислухав»; і віра в те, що, незважаючи на спустошення, руй-

нування, розгул смерті, — «Все оживе на білому світі, Все, що війна убивала й не вбила» («Над Чарною»).

В цих, як і в багатьох інших воєнних віршах П. Дорошка, добре відчутно, який органічно близький автор до героя своєї поезії — радянського воїна. Тим-то й припадні ці вірші, що впізнаєш у них совісну й щиру солдатську душу, яка з честю витримала всі іспити і тягоги найсуворішої з воєн. Лірик «збирає» світ здебільшого по краплі: так по краплі збирав Дорошко на дорогах війни ту глибинну людську красу, яка розкривалася в щоденному ратному подвигу людей, що вміли в своєму житті чесно й від душі працювати, були гарними в сім'ї і в товаристві, — ця «трудова» моральна підоснова воїнського героїзму напрочуд ясно світиться в його віршах.

Так само природно вплітається в його похідну лірику цикл найінтимнішого — «Ненадіслані листи». В одному з віршів циклу автор детально зображує картину бою: підповзання до ворожих позицій, короткий перепочинок перед ривком... І з усією психологічною натуральністю тема вірша раптом переключається (хай це комусь і здається несподіванкою): «...І під снарядів грім, під куль сичання Я починаю думати своє». І ця дума — про те, з ким розлучила його війна, — така щира і прозора-чиста, так пройнята надією і вірністю, що мимоволі згадується один з ранніх віршів поета, в якому він, не зупиняючись перед очевидним, хоч, можливо, і несвідомим переспівом з Пушкіна, писав про глибину свого почуття: «Лише б, кохана, ти була щаслива, Щоб він любив тебе, як я тебе любив». Таким же вірним, надійним, внутрішньо цілісним і в відданості солдатському обов'язку, і в пам'яті про кохану дівчину бачимо його ліричного героя і в «Ненадісланих листах». Мабуть, найкращий з них — заключний, написаний уже в останні місяці війни; в ньому — і ліричний підсумок пережитого, і погляд у мирне завтра, і сповнена глибокої людяності «програма» для майбутнього сина:

Щоб проносив ⁴ніжність з ласкою
В гromі грізної яси,
Мудре серце розкривав своє
Для пісень і для краси.

В смерчі полум'я зненацького
Щоб очей не закривав,
Роду нашого козацького
Щоб ніде не забував.
Щоб міцнів з води криничної,
Їсти хліб черствий любив,
Щоб любив солдатські звичаї,
Добрі звичаї батьків.

(«Навчимо його суворості...»)

Словом гордості за свій народ і Вітчизну, гордості за друзів по зброї («Добрі, скажуть про нас, були воїни, Справжні, скажуть, солдати») закінчується остання з фронткових книг Дорошка.

3

За наступними книгами поета, особливо тими, що вийшли в 40–50-х роках, легко простежується істотна обставина його життя: він багато подорожує і не абияк, а з свідомою творчою метою. Подорожує не по далеких зарубіжних краях («Не на По, не на Тібрі ті стежини шукать»), не по фешенебельних туристських маршрутах, — по степах, горах і ріках рідної України, по засніжених просторах Арктики, по Сибіру і Алтаю, Якутії і Середній Азії, по прикаспійських пісках і гірських нетрях Кавказу. Мандрівницько-пізнавальна пристрасть взагалі є другою натурою цього поета, і коли б не хетіть до гучних титулів, його вже давно можна було б назвати заслуженим землепрохідником української поезії, невтомним її Пржевальським.

Вірші головних збірок першого повоєнного десятиліття — «Заполяр'я» (1950), «Серед степу широкого» (1952), «Дальні подорожі» (1954), а частково й наступних — «Літа і думи» (1957), «Дарунок» (1960), «Пісня продовжується» (1962) та інші — засновані на життєвих враженнях, здобутих в далеких і близьких мандрах, від затишної Чернігівщини до головокрутних висот Паміру. В кожному разі, Дорошко тут найцікавіший, найбільш конкретний і самостійний художньо, так само, як дещо пізніше він зріло виявить себе в ліричному жанрі медитацій і «спо-

відей», навіяних здебільшого теж зовсім конкретними приводами.

В мандрівницьких віршах поета втілились і його приязні почуття до різномовних народів, що населяють нашу Вітчизну, і весела жадібність на нові враження, які здобуваєш на досі не ходжених тобою шляхах. Це ж справді світле душевне відкриття — відчуті себе не сторонньою людиною, скажімо, на далекому Кольському півострові, де ти широко сприймаєш не багату, але по-своєму принадну місцеву природу:

Не тут, де хмари килим тчуть,
Де сніг зірками зблискує,
Я пісню матері почув
Уперше над колискою.
Не тут у затінку дубів
Я призначав побачення,
Не тут зростає,

не тут любив, —

Та це

не має значення.

Нехай це дальня далина,
Але, з гілками гострими,
Оця сосна —

моя сосна

На Кольському півострові.

(«На Кольському півострові»)

Перед нами — та широчінь почуттів нашого сучасника, яка у віршах Дорошка живе в органічній злагоді з непоборною прив'язаністю до «осоко́ру над Десною», з ніжністю до батьківського краю, де «і стерня по-іншому пахне». (Про це Дорошко з такою ж щирістю розповів, скажімо, в віршах «Наснилась мені пустеля» або «Ви бували в чужім краю»: перед тобою дальнє море, вулкан, знамениті руїни, і раптом в очах — «сосни, луг вплива на Десні, За стогами качки на озерці» — «і ніщо ні в уяві, ні в сні Потіснить їх не може в серці»).

Критика справедливо зазначає, що, пишучи свою поетичну «карту» Вітчизни, Дорошко вклав у неї щедрий естетично-пізнавальний елемент. Це так. Не кажемо тут про рясноту предметних реалій, пейзажних описів, різних засобів передачі місцево-

го колориту — їх наявність у віршах такого роду розуміється сама собою. Але в багатьох з них відчутно й щось більше — пильне вглядання автора в обличчя братньої землі, прагнення всерйоз і по ширості збагнути особливості її природи, людського побуту на ній тощо. В його вірші «Якутське літо» виразно звучить природничо-географічна поезія — захоплення робочою, біологічною енергією короткого, але на диво «працьовитого» північного літа. Від його численних рядків, присвячених різноманітним «мешканцям» далеких лісів, гір і лук — напівдиким коням на альпійських пасовиськах, не втреленій під час полювання (на радість автора!) антилопі, беркутові над гірським трактом, парі голубів, що ширяють над пустельними пісками, — часом віє справді пришвінською «спорідненою увагою» до всього живого, природного.

Зовсім свіжими були для української поезії тематичні мотиви вже першої «мандрівницької» книжки Дорошка — «Заполяря». Щоправда, поетична тема тут нерідко розв'язувалась досить прямолінійно: загальний план з кількома деталями — і обов'язковий «повчальний» висновок, що все роз'яснює, підсумовує, формулює. Часом поетові вдавалася лірична публіцистика з яскравими образними аргументами, з добре відчутним жаром особисто збагнутої істини, — прикладом може бути вірш «На Кольському півострові». Але бувало — й не раз — так, що автор підмінював нібито публіцистичними, а насправді досить риторичними загальниками саме той неповторний, індивідуальний образ, якого потребувала тема.

В наступні вірші поета (книга «Дальні подорожі» та ряд циклів у пізніших збірках) дедалі більше входить те індивідуальне переживання зображуваного, яке тільки й робить поезію поезією. Воно — не тільки в тому, що поет «вводить» у вірш самого себе як діяльного співучасника життя, про яке він розповідає («Роздуми про дороги», «Хазяйка», «Ти не часто до мене пішеш», «Спогад» тощо), але і в посиленні ліричного, емоційного начала, в більшій різноманітності та оригінальності віршованих сюжетів, у посиленні внутрішньої діалектичності думки. Докладно й мальовничо, скажімо, виписаний пейзаж невеликого

приазовського лиману («Лиман») завершується майже вигуком, в якому справді лірично вилюпнулась Дорошкова «філософія природи»:

Аж гірка, солон крапля кожна
Повна тут солодкого життя.

По-свійському, по-домашньому почуває він себе і в далекій безводній пустелі, що може засвідчити хоча б цей надивовижу барвистий образок — опис літнього вечора в Каракумах:

День скінчився. Просто на очах
Міниться сипучий солончак:
Рожевіє, зблискує, іскрить,
Червоніє, мов натерта мідь.
Загоряються слюди зірки.
Довгі тіні скручені, гнучкі
На бархана марево руде
Вузлуватий саксаул кладе.
За югою сонце порина.
День скінчився.

Вечір.

Тишина.

Вірші з «дальніх» і близьких подорожей, написані П. Дорошком (крім тих, про які вже йшла мова, варто ще згадати ташкентський, румунський, фінляндський цикли), могли б скласти окремий грубенький том. Уміння скрізь побачити і оцінити, передусім, «всетворяще» чудо праці, сердечна пошана до людей, які своїм трудом «прикрашають світ» («Моєму земляку»), живлять у його поезії дорогоцінне почуття дружби і єдності, — тимто таким своїм почуває він себе в культурно-поетичній «казці» кожного з наших народів. Це ж, мабуть, не лише про Осетію, а про будь-який з відвіданих ним країв він міг би сказати, що тут —

Таке все знайоме,
І таке все твоє.
Ніби кожна цю гору
Ти в уяві створив,
Ніби юності пору
У цій казці провів.

(«Спогад про Осетію»)

Не говоримо зараз про численні вірші на інші теми з поетичного доробку автора в ці часи — від повоєнної відбудови до по-

чатку 60-х років. Він писав багато і в різних жанрах, від віршованої, хоч загалом не дуже вдатної публіцистики до поезії для дітей і римованих гумористичних історійок на різні смаки. Якщо ж у нашій розмові головне місце відведено мандрівницьким віршам, то тільки тому, що в них Дорошко, можливо, найповніше в згадані часи виявив себе як людина й поет, принадно розкрившись у своєму невтомному художньому землелюбстві і народолюбстві, в своїй постійній жадобі до нових вражень і зневази до кабінетного «відтворення життя». («А ти все дома, ти все дома Поєми штопаєш з газет», — так відповідає він у сердитому вірші «Лист до поета» одному з своїх опонентів).

4

«...Як важко, як поволі вміння Іде в недоспану мою зорю», — признається поет в одному з віршів, що ввійшов до книги «Іволи мого саду» (1969). Ці слова не слід відносити лише на рахунок вічного невдоволення собою, властивого творцям, якщо вони — творці. Поетичне «вміння» Дорошкове з роками, безумовно, зростало і вдосконалювалось, але іноді, сказати б, вередувало: воно — як у книжці «Пісня продовжується» (1962) — то зраджувало автора, ставлячи його віч-на-віч з одвертою дидактичністю, багатослівністю, недбалістю віршування, то знов, як належить, безвідмовно служило йому, даючи себе знати в таких добротних віршах, як «Сосні за моїм вікном», «Тарас Бульба», «Ніколи задурно нічого», «Гриб», «Концерт у Хорозі» тощо. Дорошкові в цьому розумінні часом бракувало творчої самодисципліни, а може, ще більше — того справді сучасного ставлення до поетичного слова як величезної конденсованої сили, що виключає всяке примирення з інертним «сирцем» і шаблоном.

Але загальний творчий розвиток поета йшов по безсумнівній висхідній. Уже з кінця 50-х років у його ліриці починають з'являтися цікаві нові прикмети. Помітно випрозорюється, стає строгішим, лаконічнішим, поступово звільняється від описових і риторичних зайвин вірш. Підводна течія ліричного твору дедалі

більше визначається роздумом, що організовує внутрішній сюжет вірша і надає йому відповідної інтонації. Це — не філософська лірика, як часто, з непереможного нахилу до покvapливо-гучних визначень, любить висловлюватись критика; це просто — роздумлива поезія, поезія, особливо природна для тієї пори людської і творчої зрілості, в яку вступає в ці часи автор. Але, звісно, не тільки в «вікових» причинах справа: широкий медитативний струмись, характерний з кінця 50-х років і для М. Рильського, і для А. Малишка, і для В. Мисика, і для П. Дорошка, і для деяких інших наших поетів, — це один із загальних знаків часу в поезії середини віку, поезії, яка в інтелектуальному розумінні воскресала і «відтавала» після лютих морозів сталінщини, нетерпимої до всякої вільної, оригінальної думки.

Звичайні, часом зовні непоказні життєві явища, на яких автор спинає свою увагу, тепер часто стають у нього приводом для зосереджених роздумів про свій час, про місце людини в нинішньому світі. Докладне зображення речі або події залишається, і предметність, пластичність, зримість його словесного малюнка нерідко високої проби. А разом з тим у багатьох віршах дедалі чіткішою й глибшою стає внутрішня драматургія думки, яка часом робить увесь вірш своєрідною ліричною притчею, — але саме ліричною, позбавленою раціональної сухості звичайного іносказання, зігрітою справжнім поетичним почуттям.

«Я бачу те, чого раніш не бачив із неуважності», — хай це може сприйматись як прикмета певного віку, та свідчить вона, разом з тим, і про нестаріючу працездатність душі. З цього погляду найбільш зріла, конкретно-реалістична за своєю художньою природою лірика Дорошка в чомусь перекликається — інколи навіть інтонаційно — з пізньою лірикою О. Твардовського, з яким, до речі, український поет особисто здружився в своїх мандрах по Сибіру.

В останній * збірці автора «Іволиги мого саду» (1969) ці риси виступають особливо рельєфно.

* Тяжке захворювання, що трапилось на початку 70-х років, украй обмежило наступну літературну діяльність П. Дорошка. — Л. Н. А. 170-72543-1

Здавна улюблений світ природи не тільки став у Дорошка мальовничішим, баченим тепер у багатьох значущих подробицях («Вітер я знаю різний: На смак, на силу, на колір», — пише автор і малює справді семибарвну «райдугу вітрів»). Глибшає відчуття інтимного зв'язку з усім живим на землі, «природолюбство» наснажується значущою філософською, гуманістичною думкою, тим дієвішою, чим вона істинніша поетично. Як тонко й змістовно про свою єдність з навколишнім світом сказав поет, наприклад, у вірші «Мені назустріч дерево ішло»! Все таке тут просте, таке нібито незначне, нічого й переказувати, — але як виразно видко з авторської розповіді добру й діяльну людину і саме тому «добру» до неї природу. Розумно перетворювати її? — гаразд, але перш за все з нею треба дружити: це тверде переконання ліричного героя Дорошка.

Пильніше вглядається поет і в людину, в людську душу, насамперед, зрозуміло, у власну. Дедалі строгіше він допитує самого себе («Чи те зробив? Чи вчасно? Чи доречно? Як сприйметься? Який лишиться слід?»), — це одна з граней того процесу вимогливого самовиховання, який у справді громадської людини ніколи не може припинитись (і який докорінно відрізняється від бездіяльного рефлектування). Такі вірші, як «Приземлення», «Про дерзання», «Все надто просто», «Знову до спогадів тягне», «На циферблаті часу стрілка», добре передають це неспокійне внутрішнє життя чесної й відповідальної людини, яка не хоче здаватись ні літам, ні втомі, ні дрібненькій «практичній» моралі.

Не полишають його і турботи про духовний рівень сучасної людини, і тривоги з приводу далеко не прямої відповідності між науково-технічним і моральним прогресом у її житті:

Ми вміємо тримать штурвали,
Злітати в хмари і в блакить,
Ми стільки вже навідривали,
Та як самим себе відкрити?
Щоб мати серце, не крижину,
Щоб у польоті й на сівбі
Удосконалювать людину,
Себе. Людину у собі.

Але були в нього тривоги й болі, з якими він у свій час не міг

вийти до читача. Лише 1990 р. побачила світ низка віршів, написаних ним, як це робило й чимало інших поетів, «у стіл» — через неможливість їхньої публікації в умовах 50-х — 60-х років. Гнівні, гіркі й болючі це вірші — вірші про страшні наслідки так званого «культу особи» Сталіна та про безвихідь нових «культів» і «культиків», у які заходила країна. Є тут жорстока, аж занадто жорстока, а все ж не позбавлена тяжкої правди «сповідь» української поезії, яка великою мірою втратила своє лице в часи тиранії і неслави:

Я, злякана, народ свій забувала,
Цуралась наших прадідівських слів,
Закривши блудні очі, восхваляла
Тупих народу нашого катів.
А я ж колись крізь далі заозерні
Будила в думках Січ за волю стать.
І ось мене псаломщики мізерні
Рабинею зробили, щоб продать.

(«Українська поезія»)

Слова безжалні, далекі від виваженої справедливості, але ж за ними — і любов, і мука прозріння, і готовність належними діями спокутувати провину: «Ось я з відкритим устаю лицем, Я починаю гріх свій розуміти»...

Є тут і саркастичні присуди «доморощеним пророкам», які обіцяли привести народ в найкоротші строки до комунізму — і збудували його «найповнішу фазу»... в Кремлі, є вірші пам'яті закатованого в сибірських таборах брата Василя Дорошка, є гнівна розповідь про вбивцю Гарсія Лорки — пізнішого забезпеченого пенсіонера, який не лише сито й спокійно живе, але й потайки мріє: «Нас ще покличуть»... Бачимо за всім цим поета, який і в нелегкі часи мислив самостійно й проникливо, в кожному разі, «в епоху кукурудзи й сої» (натяк на тотальні «аграрні реформи» часів Хрущова) «все-таки горнувся до пшениць».

Чуття історії, яке не раз породжувало цікаві образи і в його ліриці попередніх років («Поле, поле моє», «Грабовський», «Тавріда», «У безмежному полі», вірші шевченківського циклу тощо), особливо зріло виявилось в циклі «Київські фрески». В минулому його здавна вабили до себе сторінки, що говорили

про невичерпну, хоч і сковану соціальними умовами силу трудової людини, сторінки непокори, боротьби, революційного паляння духу. Все це зараз яскравіше, ніж будь-коли, забарвлене мотивом нерозривного зв'язку часів, наступності духовного і творчого досвіду народу. Яким відбився б сьогоднішній день у сприйнятті далеких предків — з одного боку, і далеких нащадків — з другого, запитує автор у вірші «Погляд на світ». І коли марно шукати на ці питання точної відповіді, то Дорошко, в кожному разі, твердо знає про день нинішній: «Світ прапращура і світ праправнука В нашій сьогоднішній світі пульсує». Це гарно сказано. Поет не забуває ні про ту, ні про іншу проєкцію.

Це — щодо філософії «Київських фресок». А щодо художнього виконання в очі впадає, перш за все, виведена чіткість і точність ліній, а часом і довілля доброго словесного живопису, що ними позначені такі справді «фрескові» малюнки, як, наприклад, «Гості», «Струги по Дніпру», «У храмі», «Сарматська весна», «Походження богів», «Камінна баба». В художньому стилі Дорошко начебто стає «класицистом», але найбільше вдаються йому ті вірші, де холодок строгої і точної форми зігривається активністю ліричної позиції автора. Прикмета, спільна, по суті, для всіх кращих його творів.

«П. Дорошко кладе наголос на суспільній функції поезії. Поезією у нього стають оригінальні логічні побудови, своя система думання. Він не дуже ризикує випускати уяву з-під контролю чіткої думки, в його віршах відчутна певна недовіра до поетичної інтуїції», — писалось про нього в одній з рецензій 60-х років. Що ж, це так або майже так. Ліризм цього поета справді тримається на жорсткуватих «підпорах» думки, справді заснований на роздумі, оповитому загалом не сильним, не здатним на раптові вибухи чуттям. Ще вірніше те, що його поезія своїм духом активно сперечається з бездумним, декоративно-орнаментальним віршуванням, яке ще користується моральним кредитом в декого з наших поетів. Але чи так уже слід остерегатись «контролю чіткої думки», якщо вона справді поетична й самостійна? Поезія, просвітлена й організована ясною думкою, має, в кожному разі, аж ніяк не менше прав на існування — і не менше при-

хильників серед читачів,— ніж поезія «чистої» настроєвості, примхливо-асоціативного метафоричного потоку.

З традицій нашої класики П. Дорошкові, як видно, ближчі за все — в розумінні психологічному і стильовому, не кажучи вже про ідейну спадкоємність,— традиції поетичних шкіл Некрасова і Франка. Від цієї школи в нього — послідовна соціальність мислення, чітка й виразна графіка активної, часто-густо полемічної думки, органічний демократизм форми і цілого художнього світосприймання, яке не визнає різниці між традиційно «поетичним» і «непоетичним».

Як справжній поет, автор «Дальніх подорожей» завжди був у дорозі: він умів, припадаючи до живих джерел життя, усвідомлювати власні слабкості і підноситись над ними,— тому головні етапи його творчої біографії стали етапами цілком очевидного творчого зростання. І кращі з його довоєнних віршів, і суворопристрасна лірика часів війни, і змістовна поетична історія його невтомного «землепрохідництва», пройнята радістю інтимно-емоційного спілкування з найдальшими краями радянської землі, і глибокі ліричні роздуми з книг 60-х років, позначені стиглим наливом мислі і живим неспокоєм душі, і нарешті, чудова повнокровність поетичного живопису в «Іволгах мого саду», чи не найкращій книзі автора,— все це справді «завойоване і записане» не тільки в особистому доробку П. Дорошка, але і в книзі здобутків усієї української поезії.

Досі була мова про П. Дорошка як ліричного поета,— лишається коротко сказати про зроблене ним в інших літературних жанрах і родах. Він — автор кількох поем. Про солдатську мужність, відданість патріотичному обов'язкові, про бої на Віслі, учасником яких був і сам поет, оповідалося в «Сандомирському плацдармі» (1944). Невдовзі побачив світ «Городок» (1951) — спомин, фактично, про власну юність у невеликому поліському містечку: об'ємний прикінцевий розділ, присвячений зустрічі з подругою давніх літ Любою Маленькою, вартий всього попереднього в поемі і міг би стати яскравим самостійним твором.

Епіграфом до поеми «Вілюйський в'язень» (1955) могли б стати слова її героя М. Чернишевського, написані ним із заслан-

ня в листі до дружини: «А що стосується особисто мене, я сам не здолаю вирішити, чи погодився б я викреслити з моєї долі цей переворот, який на цілі дев'ять років прирік тебе на гіркоту й злигодні. За тебе я шкодую, що було так. За самого себе я цілком задоволений. А думавши про інших — про ці десятки мільйонів жebraків, я радію з того, що без моєї волі й заслуги надано більшої, ніж раніш, сили і авторитетності моему голо-сові, який залунає ж колись на їх захист»*.

Перед автором було завдання — дати образ героїчного духу, образ непохитної стійкості, виявленої видатним російським революціонером в умовах вілюйського заслання з його мертвотним крижаним безлюддям. Історично достеменно сцена відмови в'язня підписати просьбу на ім'я царя про помилювання найпереконливіше доносить до читача ідею твору. У Дорошка вона правдива й психологічна: взагалі, хоч поет і утримався від заглиблення у внутрішній драматизм ряду змальованих у поемі ситуацій, постать Чернишевського подана ним у дуже сердечному ліричному ключі.

Чернишевському, кажучи алегорично, подає руку Тарас Шевченко — герой драматичної поеми Дорошка «Сполох уночі» (1965). Близькість ідей, мотивів, загальної емоційної атмосфери в обох творах безсумнівна: поета вабить до себе ідея непереможності Людини в нелюдських обставинах. Бачимо тут Шевченка в різних, переважно невірницьких, обставинах його життя, починаючи з казематних ночей 1847 року, чуємо його живий голос — то добрий, то скорбний, то гнівний. Та водночас автор не цурається і поетичної умовності, що допомагає «згустити», сконденсувати образну філософію твору: в одну з ночей заслання могутня уява поета викликає на безпосередній поєдинок лютого ворога-царя, і діалог Шевченка з ним — то в кінцевому підсумку суд самої історії над всяким гнобленням, тиранією і деспотизмом.

Такий Дорошко в поезії. А в зрілому віці його покликала до себе й художня проза. Перша повість — «Лісова Гута» (1964)

* Чернишевский Н. Г. Полное собр. соч.: В 16 т. — Т. XIV — С. 564.

засвідчила, що, залишаючись і в прозі поетом, автор знає, в чому «сіль» доброї розповідної форми: в характерах з неповторною людською «дивинкою», в ситуаціях, які можуть бути незвичними, навіть чудернацькими, але безумовно «пахнуть» життям і несуть в собі виразну художню ідею, а також в неабиякій мовній майстерності оповідача.

У цій побутовій повісті з незвичним, до речі, і досить дотепним сюжетом можна побачити чимало чого від доброго соціально-психологічного етюдю. В центрі тут, звичайно, верткий сільський «прихапщик» Кирило Семибрат, пристрасний аматор посад і служб «з наваром» — постать не дуже масштабна, але жива й колоритна. Не поступається перед ним і дочка Варка — такий знайомий із сучасного життя непростий жіночий тип, знедолений і душевно скалічений моральним хаосом нашої щоденності. І ще ряд дуже впізнаваних облич і фігурок: поетична, здавалось би, Лісова Гута над Десною, до якої дійшов не завжди добрий подих і сучасних великих міст, і безладних людських міграцій, і всіляких бюрократичних контор... Але в повісті є й справжня поезія, і чимсь простодушно чистим, мало не карамзінським або кулішівським (якщо згадати хоча б Орисю однойменної ідилії) повіяло від молодого пари — оповідача-студента і його, очевидно, майбутньої нареченої, юної Стефочки. Це — люди спільних з поетом духовних інтересів і поглядів на життя, в яких немає нічого «кирилівського» і «варчиного».

В романі «Не повтори мою долю» Дорошко постає оповідачем, таким же уважним до рядової людини, до її щоденного життя в трудовій народній гушці. Ніяких «актуальних», високих чи «модних» проблем, просто — складна, важка, але справді гідна жіноча доля, доля порядної, внутрішньо інтелігентної жінки — для письменника ці два епітети дорожчі й важливіші за будь-які інші. Колишня фронтовичка Ольга Шевко, що втратила на полі бою кохану людину, її нелегке влаштування в повоєнному житті, турботи й тривоги за сина, особливо в його небезпечному підлітковому віці, її болісна й горда самотність, що не згоджується на будь-які фальшиві «замінники», — у розповіді про все це приваблює передусім те приховане тепло людяності, сердеч-

ного розуміння, з яким Дорошко вміє розповідати про гарних і скромних людей. Не можна сказати, щоб він, поет і в цьому своєму романному полотні, дуже піклувався про стрімкість сюжету, про ощадливість і щільну концентрованість розповіді, зате читач тут знайде чимало епізодів і сцен, в яких відчує аромат достеменних, цікавих, а часом і невідомо своєрідних «новел із життя».

Перу П. Дорошка-прозаїка належить і невелика книжка «Від зорі до зорі» (1987) — спогади про М. Бажана, О. Твардовського, невеликі оповідання, головним чином, про рідну природу — це, після добрих людей, друга любов письменника.

Голосові Петра Дорошка в літературі ніколи не була властива штучно форсована гучність, але він — справжній, бо повний своєї несуетної істини. А істина ця найповніше розкривається перед очима поета в образі нашого сучасника — трудової людини, з якою в нього навпіл — усе життя, усі радощі й болі:

Щедрий ти, як земля, як Дніпро,
Вічно людям робив добро:
Хати зводив на рідній землі,
Печі клав, щоб жилось у теплі.
Не покривдив дитину малу,
Не зобидив пташину, бджолу...

«Отакий ти, земляче мій», — завершує свій опис автор. Читаючи поезію і прозу П. Дорошка, ми ясно відчуваємо глибокий духовний зв'язок між письменником і цим «земляком», який є для нього втіленням найсимпатичніших рис народного характеру, його постійним супутником і другом.

Леонід Новиченко

БІРЛИ

ПРОСТІР

КОЛОСИТИСЬ ЖИТО ПОЧАЛО

За сади-левади вийшов рано,
Перший промінь сонця — на чоло.
А у полі від зорі багряно.
Колоситись жито почало.

Ланом-долом, лугом-оболонню
Вітер хвилі — аж за небокрай.
Похилюся колос: на долоню,
Довгим вусом шепче про врожай.

Хліборобу дякує за працю,
Літу — за дощі і за тепло.
Росами умилось поле вранці,
Колоситись жито почало.

1930

ПОЇЗДИ

Зелені сутінки дедалі
Густіють: вулиці тіснить.
Ліхтар блиснув. А: на вокзалі
Життя вирує, гомонить.

І за хвилину й за годину
Дзвенить перон, гукає зал...
А поїзди все линуть, линуть,
Аж грохотить гучний вокзал.

Шахнув вітер
Над кущами,
Поле вимите
Дощами,
Поле вмите,
Чисто вмите,
Свище вітер,
Свіжий вітер,
Вище,
Свище,
Ріже в щоки,
Ближче, ближче —
Справа, збоку,
Б'є в стіну,
Б'є на покрівлю,
В паротяга
Синя грива —
Лине, лине
Вдалечінь...
Крізь ліс,
Степи розлогі,
Мости —
і ночі й дні
Дороги нескінченні...
А вдалині —
вогні.

1931

БРОНЗА

Кінь бронзовим копитом мрамур б'є.
І воїн у шоломі на коні. Все з бронзи.
Віки минули, все вони в дорозі
І все на місці. Сили не стає

Від мармуру копита одірвати,
Щоб зблиснула вудил черлена мідь
І, грунт підковами рубнувши, вмить
Вперед помчати воїна-солдата.

Отак стоять на місці. В'ється грива,
І шабля почорніла — до землі...
За що ж йому нащадки возвели
Цей пам'ятник, що звівся часу врівень?
За що на мармурі сувора слава
Глибокою різьбою літер, слів,
За що в піснях гримить про нього спів?

Мабуть, за те, що у боях кривавих
Він не страхався смерті. І остроги
Коня жалили в боки. І за ним
Супутником незмінним і ясним
Ходила всюди слава перемоги?

Він усміхавсь на ворогів погрози,
Повсталих вів і піднімав їх гнів,
І клич його: «До зброї!» — пломенів.
І ось за це в віках він продзвенів
Суворим передзвоном бронзи.

Кінь в мармур копитами вгруз.
А поруч зелень, квіти, поруч діти,
Вони прийшли сміятись і радіти,
На мураві вести веселу гру.

Їм не до пращурів, що йшли вмирати
За ці сади, що тут для них цвітуть.
Що дітям? Але діти підростуть,
З них будуть будівничі і солдати.
Вони поглиблять глибину думок,
Піднімуть вище неба синю стелю,

Оновлять неполиту дєбрь-пустелю,
І садом заквітчається пісок.
А кінь із воїном стояти буде,
І все на місці буде їхній біг...

Бо мертвим пам'ятники для живих
Нащадки зводять. Пам'ятайте, люди:
Це пращур ваш. І досі з вами він,
Бо за життя знав боротьби неспокій.
Прислухайтесь: про нього бронзи дзвін,
Дороги ваші — слід його глибокий.

1935

ДЖЕРЕЛО

Я п'ю воду з чистої криниці,
Із незайманого джерела,
Та ще п'ють її співочі птиці,
А навкруг гриби і полуниці,
І сліди — козуля перейшла.

А навкруг дубів орлині крила
В сонячну врізаються блакить.
То земна животворяща сила
Підніма їх в височінь. Горить
Кожна гілка, пожовтю укрита,
Відгорить, щоб знов за рік горіти.

Я п'ю воду з повної криниці,
Відчуваю свіжість джерела.
А навкруг гриби і полуниці,
І щебечуть перельотні птиці,
І земля — піснями розцвіла.

1935

ПРОЛІТАЄ ЧЕРЕЗ НОЧІ ВІТЕР

Пролітає через ночі вітер,
Надриваючись від довгого виття.
Сосни переносять верховіттям
Пахощі природи і життя.

Розривають, розсувають синю
Неба глибочінь руками віт.
Висівають на ґрунти насіння,
Щоб не переводився їх рід.

А над ними теплі зорі світять,
Як світили в давнині віків,
А над ними пролітає вітер,
Що пройшов моря й материки.

1936

МРІЯЛОСЬ...

Мабуть, мріялось, мабуть, снилось
Здавна матері добрій моїй,
Що, як виросту, — буду щасливий
У пошані, в повазі людській,

Що до праці буду охочий
І в багатому убранні,
Найвродливіша дівчина схоче
Буть супутницею мені.

Мабуть, брала мене на руки
І гадала: зросту — і їй
Привезу дорогі подарунки
Із далеких заморських країв.

Дарувала мені свої сили
І збиралась чекати роки.
Милувалася, і носила,
І торкалась губами щоки.

В сад виносила в ранки погожі,
Зогривала в холодний час
І голубила так, як може
Тільки мати голубити нас.

Ось і сповнились, люба мати,
Давні мрії і сни твої.
Праця є до душі. Мандрувати
Кличуть ближні і дальні краї.

Щирі друзі є, хлопці й дівчата,
І дорога в житті пряма.
Тільки жаль, моя люба мати,
Тільки жаль, що тебе нема.

1936

НАДВЕЧІР'Я

Над ставком кружляють птиці,
В полі квітнуть чебреці.
Надвечір'я. Бронзолиця
Через поле молодиця
Йде із сином на руці.

Повна сили і спокою,
Не бариться, не спішить,
Нахилилась над водою —
Материнською рукою
Сину ніженьки помить.

В позолоті сонця поле,
У сіянні тихий став.
На воді повільні кола.
І вчувається довкола
Життєдайний подих трав.

Над ставком кружляють птиці,
Пахнуть медом чебреці.
Промінь сонця впав на лиця —
Величава трудівниця
Йде із сином на руці.

1938

У ЛІСІ

Як пахне папороть у дрімотливій пуці!
Куці вечірні в полум'ї заграв,
Дзвенять цикади між солодких трав,
З низини ллються трунки запахуці.

Стоять дуби, як вартові найдужчі,
Качки над ними потяглись на став,
Ріг пастуха десь під селом заграв,
Ожив і посвіжішав кожен кущик.

Шелеснув тихо з лугових долин
Духмяний вітер. Шум очеретин
Легким грайливим подихом донісся.

Пурхнула сойка. Замоває одуд.
Тремтлива зірка глянула зі сходу.
Та й задивилась на красу Полісся.

1939

ДОБРИЙ РАНОК!

Добрий ранок, рідна сторона!
Із-за хмари сонце вирина,
Безконечний обійшовши лан,
Відступає вранішній туман,
З трав на стежку падає роса.
Сонце встало — і яка ж краса!
Навкруги пишається весна, —
Добрий ранок, рідна сторона!

Ще до сонця, з ранньої пори
На лану гуркочуть трактори,
А за ними по масній ріллі
Гордовито, ніби королі,
Йдуть по чорній борозні граки.
Поспіша рибалка до ріки.
Легко дихать, тепло на душі...
В чорнозем вгрузають лемеші,
І парує свіжа борозна, —
Добрий ранок, рідна сторона!

Вітерцем дихнуло з далини.
В теплім вітрі пахощі весни.
Срібні роси впали на стежки,
А в ріллю добірні та важкі
Впали зерна — виростуть буйні
Урожаї в рідній стороні.
Дишуть силою масні лани.
Люди йдуть — землі хазяїни,
На обличчях у людей весна, —
Добрий ранок, рідна сторона!

1939

РЕГІСТАН

Є в Самарканді площа Регістан,
Неначе в давнину камінні двері.
Трамбована іще при Іскандері,
Вона лежить, як стомлений титан.

Бенкет в огні справляв тут Чінгісхан,
Залишивши руїни, мов печери.
Тут храми золоті — знамення ери —
Возводив завойовник Тамерлан.

Мечеті тут Шир-дор і Тілля-кари
Нам свідчать про далеку давнину.
І золотом сіяють їхні чари.

Та з нас мулла не править данину.
Ми знаємо — мечетям цим не чути
Ні дзвону зброї, ні гріхів спокути.

1939

ПРОЩАННЯ З АЗІЄЮ

Я покидаю азійський степ.
Востаннє обдивляюся довкола
Прощальним поглядом.
Форт Олександрівськ
Примружений стоїть між скель щербатих
Над синім Каспієм. Витка дорога
Пісками, кам'янистими горбами
Звивається вузенька, туманіє
І губиться нарешті вдалині.
Куди вона іде? Колись із Хіви

Ішли по цій дорозі каравани,
Везли шовки та килими персидські,
Лишаючи позаду недолугих,
Ізмучених пустельницьким безводдям
Верблюдів на дорозі. Східний вітер
Піском заносив їх горбаті трупи
І линув далі...

Тільки білі кості
Обабіч при дорозі залишилися,
Сліди ж копит пісками занесло.

Куди не глянеш — за горами гори.
Колючі трави іноді побачиш,
Руді та помарнілі, а за ними
Піски, піски — пустельний Мангишлак.
Від моря долітає раз і вдруге
Протяжний і задумливий гудок.
Я збуджуюсь від дум, я озираюсь
І йду на пароплав. Прощайте, гори,
Піщаний степ, Каспійське узбережжя,
Замріяна дорога в далечінь!

Передвечірнє море рожевіє.
На палубі узбеки і казахи
Говорять щось, помахують руками,
Показують на берег. Там лишився
У сірій огорожі скель вечірніх
Форт Олександрівськ і зелений сад,
Великий і розкішний — сад Шевченка!
Оаза і окраса! Творчі руки
Великого поета посадили
Акації, шовковицю та верби
Серед пустелі. Ні сатрапи царські,
Ні жах казарми, ні суха пустеля
Співця гаряче серце не згасили.
Він покорив пустелю — виріс сад.

І саду зеленить... Зникає берег,
Рожеві води Каспія повільно
Хитають пароплав. Заходить сонце,
І відблиски колишуться на хвилях,
І золотиться хмарка в бік Кавказу...
А пароплав пливе, а час іде,
Великий час... Я знов сюди приїду,
Та край оцей тоді вже буде інший —
Тоді і Мангишлак, і всі пустелі
Зазеленіють, як Шевченків сад.

1939

СВІТЛО ВПАЛО...

Світло впало синім метеором
На круті відроги Демерджі.
Дівчино, отут, над Чорним морем,
Про любов свою мені скажи.
Так скажи, щоб крем'янисті брили
Ворухнулись, щоб відчув я крила,
Щоб сріблясті змовкнули тополі
Й Чорне море, що шумить поволі,
Заніміло. Щоб у тишині
Про любов казала ти мені.

Так скажи, щоб зорі завогнились,
Щоб каміння в льоті зупинилось,
Щоб від дотику моїх долонь
Чорний камінь викресав огонь
І щоб разом зникли навкруги
І тополі, й моря береги,
Гірського вітру течія,
Тільки залишились — ти та я.

І не ти, не я. В нічній п'їтми
Щоб стояли тільки двоє — ми.
І не двоє, ні, не двоє ми —
Щоб ні нас, ні ночі, ні п'їтми,
Що гарячі подихи несе, —
Лиш любов, що полонила все.

1939

ЛІС ПЕРЕДОСІННІЙ

Переходжу ліс передосінній...
Поле. Дальній обрїй вплива.
На узліссї пахне прїлим сіном
Пожовтіла, вицвіла трава.

Хто там зна, чи доведеться ще раз
Походити по оцїх стежках,
Де гнучкі, пахучі стебла верес
Простягає на вербовий шлях?

Може, через тиждень подивлюся
На вечірні далі багрянї,
Може, через тиждень поклонюся
Рїдній хатї, рїдній сторонї.

Тож нехай навік оця окраса
Пахне так, як рїдне поле й ліс,
Як червонї яблука на спаса
У дитинствї пахнули колись.

1940

В СТАРОМУ ЛІСІ

В старому лісі тихо і волого,
Гриби ростуть біля мошистих пнів.
Повільний струмисько духу лісового
Терпким і прілим подихом приплив.

Лише стирчать, чорніють корневища
Геть вивернутих бурею ялиць.
Колись і тут промчала буря-хвища
З гурчанням грому, з сійвом блискавиць.

Дрімає ліс. Туманиться волога.
Та крізь зелене запинало віт
Видніється покручена дорога
В село сусіднє. Вдалечинь. У світ.

1940

НІЧ У КАРПАТАХ

Тремтливі зорі в глибині небес,
Ліси і гори сповнені чудес.
І тихо, тихо. Вітер подихнув,
У лісі шепіт навкруги воскрес.

Гілля нависло, мов стіна глуха,
Оброслий мохом камінь позіха.
На вивернутих бурею смереках
Далекий подих вітру затиха.

Дорога в'ється — вгору, вбік, униз...
Дорога рветься з лісу, знов у ліс.
Туман щербаті скелі відкриває —
Стримить далеко бескид — чорний спис.

Важка задума гори облягла.
Але горі не похилить чола...
Скажи мені, супутнику єдиний,
Куди полинув: птах, немов стріла?

Неїзнати нам, куди полинув: птах, —
У нього не виткий, а простий шлях,
Він над лісами й горами ширяє,
Його домівка на стрімких шпильях.

Гущавина шепоче вікова.
Склепились очі, никне голова.
Знов тишина, і хочеться заснути, —
Та щирозлотий місяць виплива.

І зразу всюди міниться краса —
Перлиста на траві блищить роса,
Загомоніли ручаї безсонні,
Блідніше зорі, ближче небеса.

Немов зорі ранкової гінець,
Дихнув досвітнім холодом вітрець...
Скажи мені, супутнику єдиний,
Коли виткий дорозі цій кінець?

Та промовчав супутник. І в ту ж мить
Почув я — близько Черемош шумить...
Вже скоро, скоро... Над лісами скоро
Зорі гаряча ватра заблищить.

1940

ВЕЧІРНІЙ СПІВ

Щовечора по той бік Черемошу
Я чую спів фляори. Він повільно
Солодкою утомою спливає,
І тане, і народжується знову
У тиші чарівливого смеркання.
І я не раз уже себе питаю:
Хто грає там? Хто вийшов на розмову
Із горами, з долинами у цвіті,
Хто Черемошу виграє добраніч,
Лісам притихлим і зорі вечірній?

За Черемош туди на спів фляори
Я перейшов через місток скрипучий, —
До мене з кожним кроком наближався
Тужливий і глибокий спів смерковий.
Він замовкав, протяжний, полохливий,
А потім раптом розсипався сміхом,
І знов тужив, і знов повільно танув,
Перекликаючись луною в горах.

Я став на березі. Я довго слухав
Той дивний спів. Ось звуки близько-близько,
Протяжні, чарівливі. От стояв би
І слухав, не питавши, звідки спів цей,
Аби не мовкнув. Раптом я побачив:
Під вузлуватим віковичним буком,
На п'єдесталі кам'яної брили,
Мережаної памороззю моху,
Мов бронзовий у сонячнім промінні,
Стояв з фляорою старий гуцул.
Він грав, він весь у музику поринув,
Обличчям повернувшись на захід,
Немов прощався із вечірнім сонцем,
Немов красі вітання посилав.

І я не смів порушити того співу,
Я слухав до кінця. Сховалось сонце,
І змовкнула флюяра. Дальні гори
Останні звуки тричі повторили,
І все затихло. Я пішов поволі
У чарах співу... То була молитва
Красі вечірній, тихим горам, сонцю,
Що й завтра буде пламенить: на сході
І дарувати світло дню новому,
Лісам і водам. Я пішов крізь казку,
Закоханий у музику флюяри.
Ясніли зорі. Черемош шумів.

1940

ОПРИШКИ

Ліс шумить тривожно-зелен,
Трубить вітер між ущелин,
Присмерк ліг на схили гір.
В повній зброї
Йдуть герої —
Їх покликав проводир.

Через хащі, через пущі,
Через нетрі запахуці
Йдуть вони панам: на страх
Темним лісом,
Кожен з крісом,
Кожен з барткою в руках.

Славні месники-опришки.
Тільки вишиті манишки
Червоніють, наче стяг.

Тихі, грізні,
Мов залізні,
А попереду — ватаг.

Та стрункі ж! Та всі хоробрі ж!
А попереду — сам Довбуш,
Мов орел поміж орлят!
Шлях повстанський
В гнізда панські —
На панів і паненят.

Людський плач до гір донісся.
Люта шляхто! Стережися!
Славні месники в путі!
Взяли зброю,
Йдуть війною
На палаци золоті.

Все навкруг повстанське, наше!
Не втечеш, чванливий враже,
Не сховаєшся ніде.
Заїзнування,
Катування
Гнів народний, помста йде!

В прах магнатські кам'яниці,
І палаци, і в'язниці —
Брязни брязк розбитих пут!
Люд стрічає,
Величає —
Славні месники вже тут!

1940

СМЕРТЬ ДОВБУША

Він похилився, схопився за одвірок,
Але не впав. І постріл, і п'ятьма,
Немов незаперечний долі вирок,
Повиснули в ту ніч над усіма.

Не так хотів він кров свою пролити,
Не від зрадливих рук, а там — в бою
Нехай лилась би на камінні плити,
За землю рідну, в рідному краю.

І мов туман над ранішнім озерцем,
Все попливло... І душу жаль пройняв,
Що знав її, кохав великим серцем,
Та зрадниці в коханій не пізнав.

Він бачив смерть. Вона панів косила...
Він бачив смерть. Та ось тускніє зір,
Його самого покидає сила...
Йому б до гір, туди, до Чорних гір,

Повз Черемош, за Космач, Криворівню,
Углиб, углиб, все далі від людей...
На очі сумерк насувався тінню,
Він голосно востаннє мовив: «Гей!...
Хлопці ви молодці!
Візьміть мене на топіри
І занесіть в Чорні гори.
Як там мене занесете,
На дрібний мак посічете,
Нехай ворог не збиткує,
Мого тіла не катує!»

І на барткі поклали ватага,
Прослухавши слова його останні.

І тихо-тихо до ноги нога
Ішли всю ніч. Всю ніч... А на світанні

Спинилися у невимовнім горі
На Піп Івані — спадистій горі...
І він підвівсь, оглянув Чорні гори,
Послав вітання вранішній зорі.

«Прощайте, — мовив, — не складайте зброї!..
Прощайте, браття!.. Гори!.. гей, туман!..»
Пливла зоря з-за брами кам'яної...
І знову кров закапала із ран.

І там, де впала крапля його крові,
Зарошуючи крем'янисту путь,
Там розцвіли багрянцем пурпурові
Червоні маки...
Та й тепер цвітуть.

1940

З ДАЛЕКИХ МАНДРІВ

З далеких мандрів і доріг
Вернусь до батьківської хати,
Переступлю низький поріг
Нежданим гостем. Зустрічати
Так просто будуть — всі зрадіють,
Старі батьки помолодіють.

У тихий вечір вийду сам
На шлях вербовий за городи,
Полям вклонюся і лісам —

Красі поліської природи.
І ліс сосновий нагадає
Мені ліси в карпатському краї.

І обернуся до зорі,
Що не погасла над простором,
І попрошу рвучкі вітри:
— Летіть, скажіть гуцульським горам,
Що я забудь той край не можу,
Бо я пив воду з Черемошу!

1940

ЗЕМЛЕ МОЯ

Ти в м'язи мені вливала
Свою животворну міць.
Ти хлібом мене годувала
І спрагу мою тамувала
Живою водою з криниць.

На грудях своїх носила,
Давала мені тепло.
О земле моя! О сило!
Пісень моїх джерело!

Цвітінням садів палала,
Шуміла лісами без меж.
Ти силу мені давала,
Ти силу мені даєш.

Ти пристрастів не гасила,
Спраглива і осяйна.
Моя Україно! О сило!
О рідна моя сторона!

Коли я стомлюсь в непокої,
Я вип'ю твоєї краси, —
Ти знов мені сили дзвінкої
На пісню жагучу даси.

1940

КОЗАК

При поясі шабляка та кресало,
Кисет, порохівниця рогова.
Чуприна сива. А колись звисало
Волосся русе.

Буйна голова!

Де розгубив ти молодість і силу?
Чом не зберіг кипучої снаги?..

Носило Чорне море, гей, носило
На всі анатолійські береги.

А вмів же дати раду і пораду,
Чайки умів привести без біди
З Дніпра-лиману морем до Царграду,
Від Кафи: на турецькі городи.

Встають стіною олив'яні хвилі,
На берег рветься збуджений лиман.
Гей, Чорне море! Браття мої миді!
Старий уже наш сивий отаман.

Та що лічить! І молодість, і силу
Ніколи він не шкодував свою.
Так і посивів. Та не пощастило
Умерти за вітчизну у бою.

При поясі золочена шаблюка,
Як малинове полум'я, жупан.
Гей, бережися, шляхто слаборука,
Цибатий ксьондз і чванькуватий пан!

За мур ховаєтесь, продажні, ниці,
Та вас не захистить важка стіна, —
Іде на вас сподвижник Остряниці,
Соратник Кривоноса й Богуна!

Хоч сивина в чуприні позвисала,
Шаблюка ще не випала з долонь.
Іще не раз, не раз іще кресало
В руках козацьких викреше вогонь!

1940

ВИЩИЙ ГОЛОС

Цикл про Т. Г. Шевченка

В МАЛЕНЬКІМ СЕРЦІ ЛЕДЬ СВІТАЛО

В маленькім серці ледь світало,
Ще був незрозумілим світ,
А вже неволі труйне жало
Лишало свій пекучий слід.

Голодні сестри, бідна мати
Без відпочинку скільки діб...
А он у пана, в паненяти
І світлий дім, і білий хліб.

Аж чорні всі від праці й пилу —
Весна суха, земля суха.
А пан одяг накидку білу,
Сидить на ганку, позіха.

І він, хлоп'я, у полі ярім
Жене ягнят по спориші,
І людське горе шар за шаром
В малій складається душі,

Пече її, щоб в битві з паном
Не гаснуть потім і на мить,
Щоб грізним вибухнуть вулканом
І людські душі запалить.

КОЗАЦЬКЕ СЛОВО

Дідусь здавався лицарем казковим,
Коли при каганці казав про Січ.
Рушниці й шаблі в слові козаковім
Дзвеніли із перейдених сторіч.

І чайки линули Євксинським Понтом
На Трапезунд!..

А в інші вечори —
Лисянка, Умань... Залізник і Гонта
З свяченими гуляли в пожарі.

І клалось слово, як зернина свіжа,
У душу хлопцеві на плідний ґрунт.
Він ще і сам не знав, але тоді вже
В його душі народжувався бунт.

ЯК БИЛИНА СЕРЕД ПОЛЯ

Як йому в лихим бездоллі,
То бодай нікому.
Ані долі, ані волі,
Ані свого дому.

Ні хатини, ні притулку
Не зна сиротина.
Пан та пані їдять булку,
А йому скорина.

Ісходив шляхи незнані
По холодних росах.
Пан та пані
У ридвані,
А він, услід, босий.

Як билина серед поля,
Де вітрів сваволя.
У всякого своя доля,
А в нього — недоля.

НІ, ЛЮДИ Є ТАКИ НА СВІТІ

Ні, люди є таки на світі,
І не зійшовся світ на клин.

Неви в холодному граніті
Закутої холодний плин,
І в небі плинуть хмари сині,
І хмарою на площах люд...
Санкт-Петербург. Мов голка в сіні,
Ти сам загублений отут.
Аж серце з остраху німіє,
Багатство вздрівши й пишноту:
Ну, хто примітить, хто зігріє
Тебе, невольну сироту?
Кого зустрінеш ти, юначе,
В оцій холодній стороні,
Кому потрібен ти, кріпаче
Обшарпаний?.. Так, отже, ні!
І ти, виходить, був примітний,
В нічному Літньому саду
Тебе знайшов земляк привітний,
Твою розраївши біду.
І ніби розпливлась навколо
Неволі каторжної мла,
Тебе в братерське друзів коло
Примхлива доля привела.
Кінець твоїй кріпацькій муці.
І ось кипить уже, буя

В натхненному труді, в науці
Крилата молодість твоя.
Гартується, міцніє віра,
Снаги ж у серці скільки є!
Холодна Півночі Пальміра
Щодень теплішою стає.
І веселіш Нева в граніті,
І шпиль блищить з височини...

Ні, люди є таки на світі,
Правдиві люди, не пани.

ШЛЯХИ, ШЛЯХИ...

Було — степи, в степах могили,
В містах церкви у схресті грат...
Шляхи, шляхи... Куди водили,
А завели у каземат.

Спогадуй, серце, плач від болю,
Та ні, не плач, ще буде бій!
Братам хотів хоч краплю волі
І сам в неволі. Вартовий
Он маячить в мундирі синім,
То їхній над тобою страж,
Отих, кого з усім насінням
Ти знищив би. Ну ж, добре зваж,
Які у серці маєш сили,
Чи дух у тебе не слабій,
Щоб із жандармами Росії
Нерівний витримати бій.

Тепер часу доволі маєш,
Тюрма — куди вже поспішать.

Про сили сам себе питаєш,
А що тут думать, що рішать?

Уже давно рішила доля
Своя і змучена людська:
Нехай тюрма, нехай неволя,
Нехай самотина гірка
Десь край острожного болота
(Острогами багата Русь!),
Раз вийшов деспоту навпроти —
Не відступлю, не покорюсь
І не покаюсь! Стане сили
І духу вистачить на те!..

Шляхи, шляхи... Куди водили,
Куди ж тепер поведете?

У КАЗЕМАТІ

Холодні стіни каземату,
І загразоване вікно.
Чотири дні, а як давно!
О доле, доле ти проклята,
Куди закинула! Сирі
Позаростали цвіллю стіни,
Сніп світла падає згори,
І кроки варти у дворі,
І ходить він — так три аршини
І так — чотири. Горе, горе,
У цій жахній, сирій коморі
Він зустрічає весну. Тут,
Де сморід і одвічний бруд.
Прощайте, ниви неозорі,

На віки вічні — ось воно,
Те щастя ждане та крилате...

Холодні стіни каземату,
І загразоване вікно.

А там, на Україні, зелень,
Луки розквітли на Дніпрі,
Іде весна, квітчає землю.
Вогонь вечірньої зорі
Поволі гасне-пригасає,
Співають солов'ї у гаї,
І зорі, зіроньки вгорі
У синім небі... Та усюди —
І тут, і там — по всій землі,
Запряжені у ярма люди
Блукають чорні по ріллі.
То панська запрягла сваволя
В ярмо неволі бідний люд.
Коли ж, коли вже буде суд?
Коли! Та стіни чорні, голі
Мовчать. Зника ходи луна.
Терпіння випито до дна.
Хоч би на мить, хоч на хвилину
Йому звільнитись від думок.
Але вони все линуть, линуть...
Він падає в брудний куток.
Терпіння випито до дна.
Він дише. Тихше. Тишина.

Йому наснилися уночі
Весняних журавлів ключі,
Що із чужої сторони
На теплі поклики весни
Над Україною летять
Удаль: на сонячні простори,

І навкруги синіють гори.
Тут розцвіло весни життя,
Уже забулися морози,
Вже скресла крига на Дніпрі,
Пройшли весняні перші грози,
І сонце лагідне згори
Вітає всіх. А він під тином,
Він чує журавлиний крик.
На ньому латана свитина.
Три дні, як з дому він утік.
Він твердо вирішив: покине
Оцей свій дім злидарства й бід,
Подасться в дивовижний світ,
Як журавлі оці полине...

І він стоїть. І журавлі
Летять, зникають ув імлі
І знов летять — їх без числа,
А він самісінький під тином.
Та ось сестриця Катерина
Йому окраєць принесла
Черствого хліба. Приласкала,
Голівку русу розчесала,
Заплакала, пішла. І враз
На серці стало препогано,
Аж холодно. Та в цей же час
Вже поруч з ним стоїть Оксана —
Голубка лагідна! І знов
Радіє він, вона радіє,
У них обох одні надії, —
Це ж він під тин сюди прийшов,
Щоб тут з Оксаною зустрітись.
На степ широкий подивитись,
Щоб заспівать пісні нові...
І ось зустрілись. На траві
Сидять удвох. По бур'янах

Веселі бігають ягнята:
Вони усюди, їх багато,
Вони укрили степ і шлях
І обступають їх. І він
Схопився, став їх розганяти.
Оксана зникла. Він один,
А навкруги вже не ягнята,
Не шлях, не поле — тільки тин.
Він кинувся, хотів ламати,
Але якийсь почувся дзвін...
І він прокинувся... Так правда:
Навкруг не степ, навкруг не тин —
Навкруг задуха чорних стін.
Нема ні ради, ні поради,
Нема спасіння від неправди,
Зійшовся білий світ на клин...
О, розпадяться мури-стіни,
О, розвалися, цитадель,
Хоч рідне слово з України, —
Хоч раз, не більше, хоч єдине, —
Нехай почую від людей
Близьких та щирих, — геть наруги!
Душею, серцем би спочить!..

У дверях брязнули ключі:
— На допит.
— Допит?! О катюги!..

ЯКИЙ ВІН ДОВГИЙ, ЧАС У НЕВОЛІ

Який він довгий, час у неволі,
Та ще в безлюдній німій пустелі.
Узгір'я сірі, бархани голі,
Піски німотні та невеселі.

В неволі волю ждеш-виглядаєш,
Самотнім серцем квилиш-кигичеш,
Чи ти живеш тут, чи доживаєш,
Чи тільки старість завчасну кличеш?

Ох, ні, не кличу, години лічу.
Коли ж лічити їх перестану?
Літа минають — де їх позичу?
Втрачаю сили — де їх дістану?

Коли ж покину цей край, коли вже —
Дніпро, долини... жовтіє жито...
Час невмолимо все ниже, ниже
За тижнем тиждень, за літом літо.

Була надія, згаса надія.
Ні, знов жаринка запала в груди.
Та за людей же попав сюди я —
Пустіть же знову мене на люди!
Чекають друзі десь незрадливі,
Вони скорботи і туги збавлять,
Примножать сили і літ прибавлять.
Ще будем сіять на нашій ниві.

ПІСКИ ТА ПІСКИ...

Все піски та піски,
Ні людей, ні житла, ні оселі.
Розтягнувся, курить караван
По мертвотній пустелі.

За верблюдом верблюдо
В каракумському чвалає безводді,

Коні змучені в кожній упряжці,
У кожній підводі.

Хомути прилипають
І душать-печуть, ніби ярма.
Невесела картина,
А все ж веселіш од казарми,

Де, як марево, чад тютюновий,
Та бійка, та лайка,
Та просалені карти,
Та дзеленькотить балалайка.

Сморід затхлий,
Бродяги, доценту пропиті,
Та дворянські синки,
За крадіжки в солдати забриті,

Що не тільки всі дні,
А, буває, і ніченьки цілі
П'ють, гуляють, кричать,
Від сивухи украй одурілі.
Як він витримає міг
В тій царевій казармі-в'язниці?
Та вже міг!..

Розтягнувсь караван експедиції,
Півпустелі, либонь,
Ця армада в пісках проорала
Шлях колісьми
До синього моря Арала.

Він цей шлях
В колі знайдених друзів подужав.
Підганяють киргизи
Повільних верблюдів байдужих.

Він іде по сліду.
Може, тут у прийдешні години
Захлюпоче вода,
Зашумлять пшениці для людини.
Неполита пустеля
Оживе. І киргиз одпочине
Вольний в вольному полі.
Далеко ще ті далечини.

Може, тут встануть села веселі
В зеленій окрасі...
Хтось гукає позаду:
— Про що так задумавсь, Тарасій?
— Так нічого, — махає рукою.
І далі, і далі
По пустелі іде,
Щоб на синім, на бурім Аралі
По промінчику серця свого
Залишать на папері,
Щоб для нас, для нащадків,
Прочинити незамкнені двері
В той просвіток,
Що випав йому в час лихої години
У краю, де недоля його
Довгі роки водила.

В ЗАКАСПІЇ

Піщаних бур палеозойські свисти.
Солончаки. Низька трава ілак.
В Закаспії пустельний, кам'янистий
Розкинувся півострів Мангишлак.
Ні рік, ні лісу, ні житла довкола,
Ні джерела цілющої води.

Сто літ тому жорстокий цар Микола
В сухі піски, в пустелю — отуди
Заслав поета. Та стихіям грізним,
Та муштрі не вдалось зламати співця.
Лишився він, яким і був, — залізним,
Несхитним і незламним до кінця.
Цар люто мстив. Бунтівнику, ти знаєш,
Що значить ласка царської руки.
В пустелі, у самотині сконаєш,
Тебе солоні висушать піски
Та ще й засиплять. Звідать вітру злого,
Солдат, Шевченко, твій прийшов черед,
За бунт, за дерзостне, колюче слово...

А слово те на сотні літ вперед
Орлом летіло, віще і пророче,
Перелітало за хребти віків.
Як глибоко уміли бачить очі,
Гнівливі очі з-під кошлатих брів.
Він не ховав разючих, хай крамольних,
Думок і мрій. Каравсь без каяття.
Солдат. Вигнанець. Мученик. Невольник.
Він і сюди, в пустелю, ніс життя.
І тут солдатські дні ішли не дарма —
Він гартувавсь. Не відступав назад.
В пустелі, де кибитки та казарма,
Та гарнізонний двір, з'явився сад.
Він насадив його, беріг, леліав,
Від вітру захищав, як від вогню,
Хоч не збирався жити тут, він мріяв
Про Петербург, про Київ, про борню.
Він ждав, коли піски покине голі,
Щоб друзів, щоб соратників обнять,
Щоб знову проти царської сваволі,
Тиранства, деспотії воювать.
І, може, тут, в земляночці-печері,

У цім саду вже думав він про те,
Що потім в Петербурзі на папері
Устало, як видіння золоте.

«І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмига,
Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть...»

Сто літ тому... В пустелі азіатській,
Великим серцем зміг тоді відчуть —
Амудар'їнські та артезіанські
В пісках зцілющі води потечуть.
Тополі встануть рівними рядами,
Спинаючи вітрів гарячих шквал.
І сад його безмежними садами
Від Каспію розквітне по Арал.

В НОВОПЕТРОВСЬКОМУ УКРІПЛЕННІ

Сухі піски доходять скель. Солоне
Морське повітря звільна доплива.
Пилюка — в очі, зшерхнули долоні,
Від спеки туманіє голова.
І нікуди сховатися — пустеля,
Самотність і задушлива журба.
Стоїть, чорніє Каратау-скеля,
Та одинока, як солдат, верба
На гарнізонному дворі, та море,
Каспійське море б'є в пісок рудий..
Така безмежність, отакі простори,
Та де подінешся, сховаєшся куди,

До кого звернешся, кому в тривозі
Повідаєш пекучий біль і сум?

Він похилився на камінь при дорозі,
Підперши голову тяжку від дум.

І раптом вітер налетів з пустелі,
Зашарудів пісками, зашумів,
З гурчанням хвилі кинулись на скелі,
А він стояв, немов закам'янів.
Та десь перегукнулися солдати,
І він здригнув і голову підвів...
О, він би ладен півжиття віддати,
Щоб скель оцих, казарми і пісків
Не бачити, не знати їх ніколи!
А вітер налітав ще дужче знов...
Він випростався, подививсь довкола,
Картуз ізняв і берегом пішов.
Змутніло небо. Ще одна хвилинка,
І сивий простір моря потемнів.
Тривожних чайок збуджене квиління
Зникає в шумі, в рокоті вітрів.
Летять піски із мертвої пустелі,
Летять сухі, нагоняють переляк.
Мов у диму, стоять щербаті скелі,
І море на похмурий Мангишлак
Стрибає люто, з шумом відступає,
Гуркочучи і пінячись, і знов
Пустельний вітер з посвистом шугає...

Він проти вітру берегом ішов,
Запилений, забризканий водою,
Утомлений самотністю, журбою,
Він хоч на мить забутися хотів...

І несподівано, отак, як налетів,
Затихнув вітер. На круті відроги
Щербатих скель сідає пил і бруд.
І в напрямку Хівінської дороги
Чвалає перев'ючений верблюду.
Спадають хвилі. Він стоїть над морем,
Ще вітру дальнє слухає виття.
І, оповитий невимовним горем,
Шукає хоч глухого забуття,
Хоч спогаду якогось. Та приходять
Незвані згадки давніх лихоліть.
Вже вечоріє. Вартових розводять
В укріпленні. А він стоїть, стоїть...

І випав дощ. І нагадав діброву,
Шуміння листя, шарудіння трав,
Цілющу воду голубу дніпрову
І села наддніпрянські нагадав,
Убогі села... — Ні! Не покорюся!
Ще правда наша вирветься із пут,
Іще води дніпровської нап'юся,
Прокинеться в кайданах панських люд,
Ще буде боротьба свята, кривава,
Дух непокори клекотить живий!..

Укріплення пустельна ніч вкривала,
В п'їтмі перекликались вартові.

1939

ІМ'Я І СЛОВО

«Він ворог мій і ворог мого дому,
Його ім'я забутися повинно», —
Так мовив цар. І засудив поета

І вислав на безлюддя у солдати
В суху пустелю. Дні, літа минали,
Народжувались і вмирали люди,
Цар возсідав на золотому троні
Під хижакон двоглавим. Цар владичив
Самодержавно. Гнав людей на війни,
Тугіше затискав ярмо неволі,
Ярмо покори і своєї влади,
Карав і засилав. Минали дні.
Ніхто ніде ні писано, ні усно
Не згадував поетове ім'я.
Так, наче всі, покірні царській волі,
Його забули. Так, немов пустеля,
Неісходима, нежива, безлюдна,
Піском його засипала навік.

Та в людях десь жило бунтарське слово,
Жило поетове ім'я, єднало
І гуртувало ратаїв прозрілих,
Заходило в людські хатки убогі
І кликало — громадою сталить
Обух та добре вигострить сокиру!..
Ім'я і слово до живих і суццх
Передає із серця в серце світ.
Іде поет у лавах невмируццх.
А цар? Його заперошило й слід.

УСЕ ЖИТТЯ ГАНЯЛА ДОЛЯ

Усе життя ганяла доля.
Шляхи, шляхи. Тюрма без грат.
Хотілось хатку, латку поля,
В кубельці писк ластовенят

Під стріхою. На призьбі діти.
В таку ж посхоплювались рань!
Хотілось трошечки пожити
По всіх літах поневірянь
Та відпочить. А ще хотілось,
Щоб вільно калася слова,
Щоб добра нива колосилась
Тому, хто ниву засіва,
Щоб люди всі по всій Росії
Себе побачили людьми,
Брати незрячі, гречкосії,
Щоб не ходили у ярмі.

Хотілось! От і дохотілось.
І знову не минуть тюрми.
В жандармське вухо докотилось
Оте, що ти поміж людьми
Казав про волю, та про ярма,
Та про насталений обух...
Невже тюрма, невже казарма
Забулись? Дерзновенний дух
Бунтує знову? Де ж смирення?
Еге! Нема, як не було
Й не буде, поки під'яремне
Конає в злигоднях село.
Смирятись годі!.. Знову допит,
Все занотовано, поглянь.
Не губернаторові клопіт —
Тобі нових поневірянь
Новий ланцюг. Жандарм у спину
Очима вперся. Жде візник.
Прощай, сердешна Україно,
Тепер, напевно, вже навік.

ВИЩИЙ ГОЛОС

Твій заповіт не колискова,
Що навіває сон і лінь.
Твій заповіт — твоя розмова
До всіх прийдешніх поколінь.

Тривожним спалахом заклично
Він б'є в крицеву браму літ.
Вогонь, запалений навічно, —
Твій заповіт. На цілий світ
Вогню того розносять іскри,
Спалахуючи, блискавки.
Вогонь цей на багнетнім вістрі
Несли у наступі полки.

Упав боєць — вогонь не падав,
В живому серці не згасав.
Він на іспанських барикадах
Літопис мужності писав.

Через колючі загрожі
Ішли ми з ним за рубежем...
І слово те, що насторожі
Поставив ти, ми бережем,
Як віщий голос. Тільки ж скрута,
Вже пам'ять почина різьбить:
«Любіть її, во врем'я люте
Свою Україну любіть!»

1961

НАСТАЛИ МЕНЕ

Настали мене,
Запали мене
Чистим полум'ям дум твоїх.
Все життя іду з твоїм іменем,
Найживішим серед живих.

Накажи мені, серцем прошу, —
Через гори, через Дніпро
Понесу хоч найтяжчу ношу,
Тільки братові б на добро.

Тільки б людям, що сіють зерно,
Що вогнисту гартують сталь,
Сад вишневий, і даль заозерну,
І пісень бережуть кришталі.

З другом в ряд, ворогам навпроти,
Поки ходиться, буду йти,
Щоб широти твої і щедроти
Серцю кожному донести.

Настали мене,
Запали мене
Жаром слів твоїх вогняних.
Все життя іду з твоїм іменем,
Чую голос твій, що не стих,

Поклик гніву і пісню милу,
Бачу зблиски твоїх блискавиць.
Все життя п'ю цілющу силу
З найчистіших твоїх криниць.

ВЕРБОВИЙ МЕД

Ліричний цикл

ВЕРБОВИЙ МЕД

Напровесні вербовий мед із гіркуватим присмаком
Рухлива, заклопотана визбирує бджола.

Полине літо. Втоплена, колись осіннім присмерком
Із стільників поп'є його, немов із джерела;

І здасться їй, що це весна,

що верби в цвіті пишному,

І здасться, що вербовий мед — то вся весни краса,

З диханням квітів трепетним, із спогадами ніжними,

Солодкими, що жоден з них довіку не згаса.

Отак і я. Задумаюсь колись осіннім присмерком,

І з-за серпанку спогадів прилине тихо знов

Любов далека...

Хоч вона і з гіркуватим присмаком, —

Це найсолодший спогад мій, бо перша це любов.

ТИ ВІДРАДА МОЯ...

Ти відрада моя і згуба,

Та далеко до каяття.

Уклоняюсь тобі, моя люба,

Я шукав тебе все життя.

Білий цвіт шумів на калині,

Роси падали в лободу,

Я шукав тебе при долині,

Розмовляв з тобою в саду.

Зорі блискали срібні стріли
На зарошені пелюстки.
І не я — ти мене зустріла
Біля місячної ріки...

Лист калиновий над водою,
Обливаючи, вітер ніс.
Розлучалися ми з тобою,
В різні сторони розійшлись.

Журавлі потяглися в ірій,
Змовкнув жайворон у вівсі...
Знай — коли б у богів я вірив,
Я молився б твоїй красі.

Звірся щирому серцю, люба,
Ні, не буде в нас каяття.
Ти відрада моя — не згуба,
Я шукав тебе все життя.

ХОДИЛИ МИ ВДВОХ...

Ходили ми вдвох край узлісся,
Душиста черемха цвіла.
На щастя отут ми зійшлися,
На щастя нас доля звела.

Над нами пролинув лелека,
Я квіти для тебе збирав.
Хотілось далеко-далеко
Іти нам по килиму трав.

Була ти, як з казки дівчина,
В вінку із квіток лісових.

І нам уклонялась ліщина,
І трави лягали до ніг.

І вслід шепотіло нам листя,
Коли ми ішли до села...
На щастя отут ми зійшлися,
На щастя нас доля звела.

НАМ НЕ ВЕЗЛИ...

Нам не везли з квітчастою габою
Шовків коштовних, килимів важких,
В дитинстві не вазнали ми з тобою
Ні радощів, ні розкошів бучних.

Ми знали небо, ліс і землю чорну,
Хліб житній їли, воду із криниць
Пили і смагували животворну
Під розмаїте щебетання птиць.

Нам слався килим оксамитний з моху,
По ньому йшли ми, по густій траві.
Отак росли і вирости потроху
Крінкі нівроку, сміливі, живі.

Ходімо ж далі. Стелиться краса нам,
Блищать озер блакитні келехи,
Весь світ встає казковим Хорасаном
І килимами стеляться шляхи.

МИ РОЗЛУЧИЛИСЬ ВОСЕНИ

Ми розлучились восени з тобою,
Кленове листя вниз несла ріка.
І я тебе запам'ятав такою,
Як ти в той день стояла над рікою —
Печальні очі й посмішка гірка.

НЕ ПРИСИЛАЄШ ЗВІСТОК

Ти мені не присилаєш звісток,
Ні листівки, ні того листа...
А в саду моїм росте любисток,
А любов у серці вироста.

Щедре сонце зогріває ніжно
Той любисток, щоб не помарнів.
А калина, що росте суміжно,
Захищає від сухих вітрів.

Я води криничної відерце
Під любисток виллю — хай росте.
Ти ж зігрій моє спрагливе серце
І любов ще більше розцвіте.

Ти подай одну із теплих звісток,
Від яких надія ожива.
Адже там, де вироста любисток,
Не зростає там розрив-трава.

ТИ СЮДИ НЕ ПРИЙДЕШ

Я знаю — ти сюди не прийдеш,
Мені руки не подаси,
Не зачаруєшся цим лісом
В сріблі зимової краси.

Та жду тебе... Стою і марю,
Забувши лижви на снігу.
Ніхто не заважає бачить
Тебе єдину, дорогу.

ТВІЙ ЛИСТ

Твій перший лист мені прийшов сюди.
Як я зрадив!.. Засніжені дороги,
Морозний вітер, в інеї сади,
А в серці весняні надії і тривоги.

Я знову тут. В садах уже весна,
Ласкаво пролісок синіє ранній,
Та в серці прохолода, тишина, —
Не прийде лист... Той перший —

був останній.

В ТІМ САДУ

В тім саду, де гуляли удвох ми колись,
Сам сьогодні ходив я між глоду.
Знов весна, знов черемхи старі розцвілись,
І така ж весняна прохолода,

І так само воркоче веселий ручай,
Біжучи між кущами густими...

Всіх знайомих сьогодні в саду я стрічав,
Та не стрінулає ти поміж ними.

СУМИРНА ОСІНЬ

Сумирна осінь. Листя золотіє,
Каштани падають. А ми ж колись
З тобою вдвох, моя любов, надіє,
У весняному розквіті зійшлись.

...Вже листопада золотиться злива...
Самотен я. Та я забуду гнів.
Лише о, кохана, ти була щаслива,
Щоб він любив тебе, як я тебе любив.

ВРАНІШНЯЯ МОЯ ЗОРЕ

Вранішня моя зоре,
Вмитая росою,
Чи на щастя, чи на горе
Сіяєш красою?

З ким ти в місячній долині,
Легідна та мила?
Кому, зоре, світиш нині,
Як мені світила?

Кого тепер обвиваєш
Русою косою,
Кому серце звеселяєш
Дивною красою?

Вранішня моя зоре,
Яблуке квітчаста!
Скажи мені, чом так скоро
Проминає щастя?

Златокоса, сині очі,
Сонце моє красне!..
Світи, зоре, кому хочеш,
Тільки не погасни.

А коли піду каміням
На високу гору, —
Освіти мій шлях проміння
Вранішня зоре!

1939—1940

ВІДЛУННЯ

САДИ ЧЕРВОНОГРАДА

Не довелось мені раніш бувать
В садах зеленого Червонограда
Тоді, як починають зацвітать
Черешні й вишні. Та, як мовить правду,
Сади такі я бачив у цвітінні —
Багато їх у нас на Україні.

Немає тут ніяких дивних див,
Але сади розкішні, просто райські.
По них поважно Сенченко ходив,
Задумливий сидів тут Первомайський,
І біля річечки Берестової
Ждав Копиленко зустрічі нової.

Можливо, й не попав би я сюди,
В Червоноград гостинний. І, напевне,
Цим літом не ввійшов би у сади,
Де все від неба до землі зелене,
Де берести шумлять, густі черешні
І клени в ряд — тутешні й нетутешні.

Цим літом я збирався в край лісів,
У придеснянські плавні, верболози.
Та громом металевих голосів
Ударили війни тривожні грози —
Пішли полки кривавої орди
На наші рідні землі і сади.

І сколихнулася із краю в край
У праведнім священнім гніві грізна
Велика наша сонячна Вітчизна.
Сказала: «Встань, народе, покарай!
За всіх знедолених іди війною».
І взяв народ непереможну зброю.

Я зброю взяв. Я з братами в похід
Пішов за Батьківщину, честь і правду,
Щоб знищити фашизму клятий рід,
Щоб захистить сади Червонограда,
З якого тихих вулиць я іду,
Щоб знищити напасників орду.

Шуміть, сади! Ростіть, ясні сади
Моеї найтеплішої Вітчизни!
Для ворога надходить час біди,
Не буде порятунку. Чорну тризну
Тепер по ньому справлять хижі круки.
І проклянуть його сини й онуки.

А ми ще, друзі, вернемось з боїв,
Бо кров у нас гаряча, ми живучі.
І нарвемо в ясних садах плодів,
І вина в чаші наллємо шипучі,
Згадаємо війни важкі дороги
І вип'ємо за наші перемоги.

Обійдуть чаші другий, третій круг,
Янтарно блиснуть грона винограду.
І в колі друзів, дорогих подруг
Згадаю я сади Червонограда,
Околиці у свіжості краси,
Згадаю грізні бойові часи.

Шуміть, сади! Шуми, вино, у чаші!
За вас, за землю рідну, за ліси,

За щастя людське, за простори наші
Йдемо на бій у грозяні часи.
Йдемо вперед. Йдемо перемагати,
Щоб цим садам цвісти — не одцвітати!

*Серпень, 1941
Південно-Західний фронт,
м. Червоноград*

ПІХОТИНЕЦЬ

У сталевім шоломі
На осінній землі,
На потертій соломі,
У степу чи в селі
Відпочинь, піхотинцю,
Коли трапився час,
Бо за лісом чужинці
Знов чатують на нас.

У сльоту і негоду
Під змокрілим кущем,
Десь після переходу
Під осіннім дощем
Ляж на мокрій шинелі —
В головах протигаз,
Бо на іншій постелі
Спочивати не час.

Важко. Знаю, що важко.
А ти сили помнож.
Дальня путь. І баклажка
Важить збоку. Так що ж!
Вимагає година,
Вимагає війна.

В тебе воля єдина,
В тебе сила земна.

Відпочинь же, герою.
Тиха ніч. Тишина.
Тільки брязкає зброя,
Рве металом війна
Дротяні огорожі
(Що осколок, то ніж),
Тільки ти на сторожі:
Ти і спиш, і не спиш.

Тож приляж на шинелі,
В головах — протигаз,
Бо на іншій постелі
Спочивати не час.
Ляж в сталевім шоломі
У степу чи в селі
На потертій соломі,
На осінній землі.

1941

ХИЛИТЬ ЧЕРЕШНЯ ВІТИ

Вже запорошено снігом
Чорні дороги війни.
Тільки чорніють вугіллям
Рештки старої стіни.

Біла хатина стояла,
Зникла, згоріла тепер.
Ворог кривавий підкрався,
Сад і хатину пожер.

Хилить черешня віти
Над попелищем рудим.
Біля бабусі діти
Туляться — холодно їм.

Скільки ж ти зносиш муки,
Люба дитино мала!
Діток бабуся за руки
Мовчки взяла, повела.

Снігом укриті дороги,
Біла навкруг пелена.
Очі у діток строгі,
Знають вони — війна.

Знають, не просять їсти,
Ніжки померзли — дарма.
Хату спалили фашисти,
Маму убили фашисти,
А навкруги — зима.

Знають Івась і Катруся:
Все погоріло в огні.
І повела їх бабуся
В світі шукати рідні.

В світі шукати долі,
Хліба, кутка і тепла,
Через замети в полі
Внуків стара повела.

Йдуть за бабусею діти,
В'ється метелиці дим.
Хилить черешня віти
Над попелищем рудим.

НЕНАДІСЛАНІ ЛИСТИ

Цикл

МИ ЗБИРАЛИСЯ В МАНДРИ

Ми з тобою збиралися в мандри
По Славуті-Дніпру, по Десні,
Та війну почали саламандри *
І розлучені ми на війні.

Літня спека і осінь строката
Вже позаду — навколо зима.
Бачиш, часу минуло багато,
А від тебе і чутки нема.

Я гукаю тебе — ти не чуєш.
Тільки ніч, тільки вітер та сніг.
І не знаю я, де ти мандруєш,
І моїх ти не знаєш доріг.

Жду я звістки з незнаного краю —
Як живеш ти в далекому краю?
Я твоєї адреси не знаю,
Ти ж, напевне, згубила мою.

Та життя наше в тім запорука,
Що близькі перемоги часи.
А чим довша, чим довша розлука,
Тим у зустрічі більше краси.

1941

Південно-Західний фронт

* «Війна з саламандрами» — антифашистський роман Чапека.

ДЕСЬ У ЛІСАХ...

Десь у лісах, в протоці Лаперуза
Чи в долині Тігру і Євфрату
Неутомним Робінзоном Крузо
Я б хотів з тобою поблукати.

На найвищі Гімалайські гори
Піднімайтесь з каменя на камінь,
Відпочить в Бенгалію Тагора
Вічними зійти льодовиками.

Через океан до Ніагари
Линуть з мису Доброї Надії,
Десь намет в снігах Кіліманджаро
Нашинать під люті вітровії.

Але зараз світ зайнявсь пожаром,
Всі шляхи перетнуто війною.
І блискучий сніг Кіліманджаро
Нам здається мрією смішною.

Смерть навкруг. На сонячних просторах
Смертні і безсмертні з нею б'ються.
Будем вірити: змететься порох,
Сонце зійде, зорі засміються.

І тоді в протоці Лаперуза
Чи в долині Тігру і Євфрату,
Може, й нам, як Робінзонам Крузо,
Пошастить колись помандрувати.

1941

Південно-Західний фронт

НАЧЕ СОН, НАЧЕ КАЗКА

Наче сон, наче казка,
Ти ввижаєшся знов,
Моя дівчино-ласка,
Незабута любов.

Незабута і світла,
Мов зоря на Десні,
Що зійшла та розквітла
В дивовижні пісні.

Тільки очі закрию
На хвилину одну,
Знову бачу, як мрію,
Мою зірку ясну.

Де б нам знов походити,
Як ходили колись?
Ми б сміялись, як діти,
Ми б за руки взялись.

Ми почули б, як свисне
Красень дрім у гілках,
Моя дівчино-пісне,
Білий лебедю-птах.

Де б нам знов поблукати?
Місця мандрям нема.
Чуєм, стогнуть гармати,
Бачиш — близько зима.

Де блукали колись ми,
Рвали пролісків цвіт,

Там тачанки колісьми,
Там від гусениць слід.

Там померкли світанки,
Не розквітли цвіти,
Там гармати і танки,
Попелища й хрести.

Тільки мріється ласка
У красі тишини.
Тисне голову каска,
Наче доля війни.

На квітучу долину,
Розливаючи кров,
На красу Україну
Ворог з смертю прийшов.

Смерть життям перебором —
Змиєм бою сліди.
Чорний степ переорем
І посадим сади.

Я зніму тоді каску,
Ми зустрінемося знов
І продовжимо казку —
Нашу світлу любов.

1942
Сталінградський фронт

ДЕ ТИ, МОЯ КОХАНА

Де ти, моя кохана?
Полею іде війна,
Тисячі верст між нами,
Білих туманів стіна.

Нас розділяють бурани,
Лютих вітрів течія.
Десь ти зав'язуєш рани
Хлопцям таким, як я.

Десь у заметах білих
Зборюєш смерть страшну.
Руки твої заціпили,
Дай я на них дихну,

Подихом теплим зігрію
І притулю до щоки...
Вибух вдирається в мрію,
В хаті дрижать шибки.

...Дивишся хлопцям в обличчя:
«Може?.. Буває ж так».
Тільки в цю ніч новорічну
Вийшов я з пекла атак.

Ворогу на безголов'я,
Що вдерся на землю донську,
П'ю за твоє здоров'я,
За нашу зустріч близьку.

Поруч, за крок, не далі,
Кулі дзижчать навісні, —
Хай собі! Довше ждали,
Близько щасливі дні.

Прийдем на Україну
Через окопи й дроти.
І я назустріч долину,
Звідки б не їхала ти.

Навіть від думки цієї
Світ веселішим стає.
Тільки навкруг течією
Злою зима снує.

В полі вітрів завивання,
Ночі важка пелена.
Де ти, моє кохання?
...Подем іде війна.

Січень, 1943
Сталінградський фронт

ЗА ДАЛЯМИ ТИСЯЧОВЕРСТИМИ

Кохана, так давно небачена,
Я думаю не без жалю,
Що, може, ти для мене втрачена —
І все ж таки тебе люблю.

За вибухами огнеперстими,
Де бою віхола снує,
За далями тисячоверстими
Мені твій образ устає.

Здається, в просторі холодному
Я чую подихи весни,
І ми назустріч одне одному
Уже йдемо з полів війни.

Ні бурями, ні вітровіями
Не перетнути нашу путь,
Якщо і ти живеш надіями
Отими, що в мені живуть.

Облиті бойовими зливами,
Години перейшовши злі,
Я вірю — будемо щасливими
На відвойованій землі.

Я вірю — у вогні під мінами
Ти не зазнала лиха й зла,
Тебе розкриллями орлиними
Моя любов оберєгла.

1944

Перший Український фронт

Я ТЕБЕ ВИМРІЯВ

Я тебе вимріяв, в серці виносив,
У думках поставив поруч богів
В ночі і дні, як з безмежних кліросів
Тужно гули хороводи снігів,

Як випадали гострі та скісні
Осінні дощі і кошлаті сніги,
В дні, як тікали від нас ненависні,
Нами розбиті в боях вороги.

Я тебе бачу очима закритими,
А як відкрию — зникаєш ти.

Тільки дороги, биті копитами,
Тягнуться, в'ються в бентежні світи.

Спеку зі мною і холод стерпіла,
Скарги не проронили уста.
Твердо вела мене рученька біла,
Яка б не була дорога крута.

Будь же такою простою, чистою,
Як тебе вимріяв я за війну,
Світлою, теплою, променистою,
Щоб вічно любив я тебе одну.

1944

Перший Український фронт

ОМРІЯНУ В ДИМУ ГІРКОМУ

Омріяну в диму гіркому,
В чаду залізного дощу, —
Я не віддам тебе нікому,
До тебе інших не пушу.

З твоєї згоди чи незгоди,
Як тільки змовкне бою грім,
Через ліси, крізь буйні води
Я перший увійду в твій дім.

Якщо ж від мене в сто раз кращі
До тебе йтимуть женихи, —
Своїх рядків колючі хаші
Поставлю я на їх шляхи.

І, вимріяну в бої грому,
В мечях смертельного дощу,
Я не віддам тебе нікому,
До тебе інших не пущу.

Березень, 1945 --
Перший Український фронт

НІЧ НАСТУПУ

Ніч наступу. Наш батальйон у полі,
Йдемо у наступ за ріку Донець.
Засніжена земля. Деревя голі.
І тихо скрізь. Не шелесне вітрець,
Не ворухнеться сіра бадиліна,
Занурена в зеленкувату муть.
І повний місяць, і ясна долина,
І сніг скрипить. Бійці мовчать. Ідуть.

Ніч наступу. Покинувши землянку,
Патруль виходить: — Пропуск! — І зника.
Опівночі проходим Хотомлянку —
Маленька річка, сіра осока.
Здригається місток від дужих кроків,
Поскрипує, трухлявий і старий,
Йому, напевне, добра сотня років.
Місток позаду. Перед нами — бій.

Ніч наступу. Осяявши замети,
Злітаючи у місячну югу,
Над Салтовом сполохано ракети
Спадають і згасають на снігу.
Та раптом в небі зблиснуло іскристо,

Аж на снігу мінливо віддалось,—
То ззаду вдарили артилеристи.
І хтось спокійно мовив: «Почалось!»

1942

НА ОСКОЛІ

В запеклій битві на Осколі,
На простір вибігши з-за хат,
Схилився боєць на частоколі,
В руках піднявши автомат.

І так лишився, як схилився,
Не похитнувся, не упав.
Здавалось, він і мертвий бився,
І після смерті наступав.

Так, наче він в смертельній зливі
Живих на захід закликав.
У грізнім захваті, у гніві:
— За мною! Уперед! — гукав.

Так, наче він у повній силі
Красою наступу горів,
Так, наче він у мертвім тілі
Зберіг стремління і порив.

Рідів туман. І падав іній.
Грім бою небеса стрясав.
А зір його, як ранок синій,
Світився і не погасав.

1943

БІЛЯ ВОРСКЛИ УВЕЧЕРІ

Біля Ворскли увечері нишком,
Коли сонце сховалось в імлі,
Ми сиділи з Андрієм Малишком,
Полонені красою землі.

В надвечір'ї вільшина, лозина
Шелестіли і звали до мрій.
Гомоніла до нас Україна.
— Чи ти чуєш? — промовив Андрій.

— Чую, чую, — шумлять очерети, —
Чую землю краси і чудес.
Свищуть коники в срібні кларнети,
В Ворсклу падають зорі з небес.

Ми згадали степи, де ходили, —
Поруділі, солоні, сухі,
Де бої нас два роки водили.
Ми згадали години лихі.

Вечорова врочиста хвилина
Над лугами махнула крилом.
Гомоніла до нас Україна,
Обнімала вечірнім теплом.

Ми дивились на хвилі мінливі,
Не хотіли збудитись від мрій,
Ми безмежно були щасливі.
— А ти знаєш... — почав був Андрій.

— Знаю, знаю, — шепнуло від гаю.
— Знаю, — мовила ночі пільма, —
Знаю, знаю: від рідного краю
В світі кращого краю нема.

Тихий відгомін плів по тім боці
І до нас повертався з пільми.

Це було в сорок третьому році —
На Україну вернулися ми.

1943

ДОРОГА

Над Дніпром туман наміткою
Верболози обгорта.
Хмара білою лебідкою
Над водою проліта.

Вітер хвилями крилатими
Нагинає очерет.
Переповнені солдатами
Йдуть машини все вперед.

Грудень біленими віями
Щось нашіптує сосні.
З Броварів летять до Києва
Недоспівані пісні.

Не боїться пісня холоду,
Хоч не дуже й голосна.
Трохи смутку, трохи спогаду —
Не скінчилася війна.

Ми в боях, в дорогах мучені,
Загартовані в огні.
Ми з коханими розлучені —
На війні, так на війні.

Це її лиха метелиця
Сивиною біля скронь.
Та вперед шляхи нам стеляться,
Помандруєм ще, либонь!

*Грудень, 1943
Перший Український фронт*

НА КРУЧІ

Я виходжу на кручу. А низом — червона лоза
На осінньому вітрі висвистує рівно й тривожно,
А вода у Дніпрі — наче матері чиста сльоза...
А позаду доріг — ні згадать, ні злічити не можна.

Йшли до Волги. Топтали колісьми колосся,
І чорніла пшениця в землі, як від лютого градобою.
А назад повернутись — не всім, ой, не всім довелося
І дійти до Дніпра, і обмитись водою живою.

Нас Дніпро напував. Дав нам щедро наснаги і сили.
Ще ж багато доріг — треба всі неодмінно пройти.
На Дінці і на Волзі, під Харковом друзів могили,
Тих, що билися поруч і поруч в землі, як брати.

Тих, що з нами в землянках за Міусом спали,
Хліб ділили, тепло й побратимство в бою берегли.
Що в найтяжчі хвилини пісень невмирущих співали,
Так співали — аж хвилі дніпрові ревли.

Вічна пам'ять вам, друзі, не треба зітхань покаянних,
З нами ви ідете, з нами будете вічно іти.
Ми не кинули вас на дорогах війни окаянних,
Де земля перекопана, пил і колючі дроти...

Я на кручу іду. Увіходжу до міста святого:
Здрастуй, Києве! Бачу тебе крізь сувої вогню.
Я іду — це з усіх найкоротша дорога.
Не з утоми — з пошани коліна свої преклоню.

Преклоню перед чорними пащами вікон, одвірок,
Перед склом, що хрустить на панелі, упавши з стіни,
Може, в темних слідах, що отут залишилися від звіра,
І моєї солдатської крапля вини.

1943

ЗАГУБИЛИ ДРУЗІВ

Ми загубили друзів на війні,
Забули про тепло своєї хати,
Кохані встигли інших покохати
В розлуці в дальній стороні.

Та, поки на чоботях фронтових
Солдатським щастям блискає підкова,
Тепло дарують нам, хоч випадково,
На перехрестях бойових.

І все ж в суворім побуті простім
Ми маримо теплом своєї хати,
Кохані знову будуть нас кохати,
Нам все простять, і ми їм все простим.

У теплій ласці, в рідній стороні
Кохання знайдем і вернем коханих,
Але чи знайдем друзів полум'яних,
Яких ми загубили на війні?

1943

НА ХЛІБ ЧЕРСТВИЙ

На хліб черствий припав дороги пил,
А губи аж потріскались від спраги.
По-братськи хліб розділимо навпіл,
З'їмо і зап'ємо ковтком з баклаги.

Рукою губи витremo. Відчуєм
Щетину непоголених борід.
У полі чи у лісі заночуєм,
Вузеньку річку перейшовши вбрід.

А на світанку — знову в путь. Безлікі
Дороги в нас, усе вперед вони.
І добрі в нас солдатські черевики —
Ми дійдемо в них до кінця війни.

Хай супротивний вітер дужчий, зліший —
Усе з руки нам, сильним і живим.
Лише б кінець війні прийшов раніше,
Ніж ми впадем на полі бойовім.

1944

НА ПОЛІ БОЮ

Не черепи, не білі кості,
А поле знівечене вщерть.
Не ворони летять у гості,
А бомбовозів чорна смерть.

На вицвілім осіннім цвіті
Рудого попелу наліт.
Та вороги лежать убиті
Чолом на захід і на схід.

Щербаті каски і осколки
Блищать, обпалені в огні,
І санітарні йдуть двуколки
На поклик грому вдалині.

Земля розтерзана, як рана,
Здається — вже й не оживе.
Ридає вітер спозарана,
Лютіє, з дуба листя рве.

Сідою плине дим габою
І бою доліта луна.
На чорне поле — поле бою
Повільно сходить тишина.

І мерзне дуб гіллям побитим,
Роздертим тілом з-під кори.
Летять над полем і над світом
Набряклі бурями вітри.

1944

ЗА НЕБОКРАЄМ

За якимсь веселим небокраєм,
На Дніпрі, а може, на Десні
В добрий час ми друзів пригадаєм,
З ким ходили разом по війні.

З ким од смерті десь в одному кроці
На землі лишали піший слід.
Пригадаються хороші хлопці,
З ким ділили чарку і обід.

Дальніми узгір'ями крутими
Виміряно тисячі доріг.
Хто ж із нас, солдати-побратими,
Цих доріг у згадці не зберіг.

Хто на цих дорогах не стрічався
З добрими й недобрими людьми,
З друзями навік не розлучався
Зо чотири літа й три зими.

А були ж дотепні та уперті,
Весело дивилися на світ.
За хвилину чи за дві до смерті
Жить збиралися по сотні літ.

Жартували: — Ні, не повмираєм,
Не таким гартовані вогнем! —
За яким же світлим небокраєм
Друзів дорогих ми спом'янем?

За Дніпром, Десною, де шугають
Білі чайки, очерет гуде?..
А можливо, нас живі згадають,
Може бути й так — війна ще йде.

1944

ЩО Є В САПЕРА

Що є в сапера? Лопата, сокира,
Мішок та пара білизни в мішку.
І з ним від Волги аж до Сандомира
Пройшов він дорогою свою важку.

Пройшов, хоч роки не ті вже, не браві,
Хоч на ногах і руках пухирі,
Він, тесля старий, робив переправи
На Дінці, на Дніпрі, на Дністрі.

Проніс із собою хазяйські мислі.
Сам — на війні і син-тракторист.
І ось тепер аж на бистрій Віслі
Під Сандомиром поставив міст.

Не розгинав трудової спини,
Хоч бомби падали, очі їв дим.
І ось на плацдарм потяглись машини
З боєприпасами, хлібом, пальним.

Їдуть і йдуть — ні кінця ні краю,
А він — коло ватри. Блищить ріка.
І, мабуть, не кожен його помічає —
Теслю, сапера-поліщука.

Та він за тією не гониться славою,
Він своє місце знає в рялв.
Він гордий, що воїни грізною лавою
Їдуть по мосту ворогам на біду.

А може, колись, як вертатимуть з бою
Вже з перемогою додому, назад,
Згадають, що трудовою рукою
Зводив цей міст сапер-солдат,

В якого тільки — лопата, сокира
Та руки селянські у мозолях,
А він же від Волги до Сандомира
Прокладав через ріки воїнам шлях.

*Грудень, 1944
Альфредцвек, Польща*

ЗЕМЛЯНКА

Солдати прийшли на осінню полянку,
У кожного автомат і саперна лопата.
Зрубали сосну, спорядили землянку —
Смолою запахла нова їх хата.

Пічку зладнали при тій годині,
В пічку — сучок із смолистою тріскою.
Що іще треба в поході людині —
Затишно, тепло і вогник потріскує.

З лугу принесли сухого сіна —
Будуть звичайні солдатські постелі.
Всі закурили. Зігрілась соснина,
Краплі смоли. по стіні і по стелі.

Сіно пахуче рівненько послали,
Зверху палатка — не спати ж на суччі.
Вже одного й по обід послали —
Борщ, та каша, та хліб насущний.

А пообідали — стало вже й темно.
Пахло смолою і хлібом житнім.
І відчула соснина — зросла недаремно,
Бо ж так змогла бійцям послужити.

1944

З ВІТРОМ ЗАОДНО

Ні береста, ні яворини —
Сосна, осичина стара.
Прилинь же, вітре, з України
Теплом хаток з-понад Дніпра!

Солодким духом рути-м'яти,
Степами, де стерня й полин,
Поклоном з батьківської хати,
Листом від милої прилинь.

В краю далекому — не дома,
Болото, ліс, руді піски.
Солома тут — не та солома,
Чебрець і верес — не такі.

Полин у полі й нехвороща
Шепочуть пісеньку свою.
Та нехвороща нам дорожча
Ота, що в рідному краю.

Не спалахне тут кущ калини,
Червоним не махне крилом.
Прилинь же, вітре, з України,
З долин дніпровських напролом!

І ось від Канева й Трипілля
Із пахощами хатніх стріх —
Принадним духом зелен-зілля,
Шуганням пралісів старих —

Через ліси, долини, доли
Далекий вітер приліта
І шинелей солдатських поли,
Пустуючи, перегорта.

Солдати кажуть: — Вітер з дому,
А ждали ж ми його давно! —
І йдуть вперед на поклик грому
З попутним вітром заодно.

Грудень, 1944
Альфредцка, Польща

НАД ЧАРНОЮ

Як чорною віспою, вирвами-ямами
Зрита земля понад Чарною-річкою.
Вільхи та лози хияться п'яними,
Гнеться береза погаслою свічкою.

Трави, що тут на кремнистому ґрунті
Вперто зросли колючками-бадилями,
Разом у вибухів чорній отруті
Повигорали, сухі та задимлені.

Клоняться сосни, побиті, посічені:
Кулею — наскрізь, осколком — до крові.
Мертво звисають гілки покалічені,
Навіть од вітру упасти готові.

Наші солдати, у битвах уперті,
Били фашистів тут з ранку до вечора.
І дерева не ховались од смерті,—
От і стоять обгорілі, попечені,

Аж поріділи за день жорстокий.
Та віддалиться, замовкне битва,
Заворкотять весняні потоки,
Ласкавий квітень розгладить віти.

І залопочуть у райдужнім цвіті
Вільхи, берези, ромашка біла...
Все оживе на білому світі,
Все, що війна убивала й не вбила.

1945

У КОСТЬОЛІ

Село попалене. Вулиці голі.
Ніде погрітись нашому брату.
Хіба що в костьолі? Тільки в костьолі!
Бог — він не раз помагав солдату.

Ми увійшли. Навкруги солома.
Побиті кіоти, дідами будовані.
Виходить, німці жили тут як дома,
Як у хліві кабани годовані.

Та німці тепер лежать у полі,
Не бог покарав їх — ми покарали.
Хай же нам Єзус простить, що в костьолі
Ми на органі пісні наші грали.

Що гармоніст наш Микита Козка
Сів за орган, дослухався тону
І — хай простить йому matka боска —
Перший заграв нам «Реве та стогне...»

Хоч пісню цю нині співати й не модно,
Та ми проспівали її за Віслою,
І нам здалося, що богу це вгодно,
Що він прихильно, уважно нас вислухав.

1945

КРАКІВ

Виковзані шинами, аж лакові,
Для чобіт підкованих слизькі,
Збіглися шляхи-дороги в Кракові
І розбіглись в вулички вузькі.

Шведська цитадель старими мурами
Обіперлась на зчорнілий брук.
За бійниць отворами похмурими
Чути давнини столітній гук.

Йде піхота, йдуть колони танкові,
Гроном заглушають гук століть.
І дрижать старі квартали Кракова,
І земля ворожа задрожить.

Бо йдемо з грозовим стуком-постуком,
Залишаєм на землі сліди.
Гнутися чужим мостам і мостикам
Від цієї нашої ходи.

Задвигтить земля, вогнем розпечена,
З Кракова — шляхи до ворожих нор,
Близько, близько — ось вона, Німеччина, —
Кенігсхюте, Гляйвіц, Ратібор.

І спішать бійці з шляху далекого
На панелях, де сліди від куль.

Вулицею Казимежа Велького
Через чорну ніч іде патруль.

1945

В ВЕЧІРНІМ ВІДНІ

В вечірнім Відні в тишині
Я згадував далекий Канів.
Нагнуті лози, тінь каштанів,
Серед Дніпра хисткі вогні,

Шум пароплава вдалині,
Що затихав і в безвість канув.

Далеко до товаришів,
До неї, що одна чекає.
І тільки Канів нас єднає.
Я серце й думи там лишив,
Те, чим в дорогах дальніх жив,
І серце «повернись!» гукає.

І жду я, жду, коли ж вернусь,—
В години скорі чи нескорі
Під росохаті осокови,
В мою кохану мрійну Русь,
Ясну в зеленому уборі,
Міцну у радості і в горі,
І зупинюсь, і поклонюсь.

Темніють брили кам'яні,
Заходить ніч. Чорніє Відень.
Обходить тиша, ніби злидень,
Руїни сірі цегляні.
І через простори нічні
Шепочу рідній стороні:

— Добридень, краю мій, добридень!
В вечірнім Відні в тишині.
Добридень, Каневе! Зелені,
Червоні лози в берегах,
Струнки тополі на шляхах!
Хай гріють вас вітри південні,
Хай поять роси вас щоденні.
Медові роси на лугах.

Я бачив світ. В людському морі
На буйних водах вперто плив,

Не гнувся в смерчі смертних злив.
Мені світили східні зорі,
Шуміли рідні осокори,
І вітер з України грів.

Там зріють ниви наливні,
Там сонця блиск на тихих водах.
Мій перший, мій останній подих —
Моїй найкращій стороні,
Що видилась у снах мені,
В боях, трудах, важких походах...
В вечірнім Відні в тишині.

1945

ЗАПОВІТНА ЗЕМЛЯ

Над Дунаєм південна спека,
Тихо схитуючись, снує.
Я закрию очі — далека
Україна моя встає.

Багатирські ліси, і ріки,
І поля у прибої хлібів.
І оселі, й міста великі,
Де зростав я, де жив, любив.

Українські пісні, російські,
Ті, що чув і що сам співав.
Море Чорне, море Каспійське,
Що не раз я перепливав.

І долини, і височини,
Рідний вітер з густих дібров.

Устає моя Україна,
Моє щастя, моя любов.

Над Дунаєм вечірні зорі.
Вітер холодом прошумів.
Мов хисткі перевернуті гори,
У Дунаї — тіні домів.

А довкола — чужа розмова.
Ніч заходить віденська стара.
Та на ранок зоря малинова,
Знов засяє моя зоря.

Пломениста, умита, рання
Привітає мене здаля.
Там за нею моє кохання,
Заповітна моя земля.

Пропливає зоря над Дунаєм,
Блиском рос позолотить траву.
Так я з рідним коханим краєм
У чужому краю живу.

1945
Відень

ТИ СНИШСЯ В СНАХ МЕНІ

Ти снишся в снах мені, далека,
Та найдорожча від усіх,
Струнка, задумлива смерека,
В вінку із квітів польових.

Не спиш, ідеш, до нас гукаєш
І ніч, і день, і рік, і вік.

Чоло засмагле освіжаєш
У водах синіх-синіх рік.

До моря йдеш. Дійшла, спинилась —
І вже Таврида ти, і вже
Пшениця скрізь заколосилась,
І кінь в степу гарячий рже.

До гір дійшла, простерла руки,
Трудні, утомлені, святі, —
І вже шумлять столітні буки
Із прохолодою в путі.

А степом стеляться дороги
На схід, на захід, у світи.
І ти підводиш очі строгі
До далини, до висоти.

А на плечах твоїх узори,
На плахті вечір догоря.
І тихі води, ясні зорі,
І пісня, й дума Кобзаря.

По жовтих стернях, по корінні,
Через байраки, степ, яри
Ідеш ти в сонячнім промінні
Повз ясночолі явори.

Шумлять тополі десь при морі,
Й летить до тебе, поспіша
На тихі води, ясні зорі
Моя утомлена душа.

Ти снишся в снах мені, далека,
Дорожча від скарбів земних,

Струнка, задумлива смерека,
В вінку з волошок польових.

І я не чуюсь самотинно,
Душа з утоми ожива.
Моя країно, Україно,
Найкраща квітко степова!

1945

ВСЕ ЧОГОСЬ ЧЕКАЮ

Все чогось чекаю, сам не знаю,
Звістки жду з далеких рідних міст.
Вийшов би до тихого Дунаю
За високий Королівський міст.

Глянув би — ліси й блакитні гори,
Що ячать, мов з глибини століть.
Та Дунай, в бетонні взятий шори,
Погляду мого не веселить.

І куди один не побреду я
По вузьких завулках кам'яних,
Тільки шум машин мене дратує,
Між кварталів віденських чадних.

Так я зовсім стомлений блукаю
З думами та з тінню самоти.
Все чогось шукаю — сам не знаю.
Звістки жду з улюбленого краю,
А вона не квапиться прийти.

1945
Відень

У КРАЙ ОТЧИЙ

Остання зірка зникла з кону,
Сіяння втративши своє.
І в силу вічного закону
Щоденне сонце устає.
Воно багате — і проміння
На весь шпурнуло виднокруг;
На ліс, на гір терстве каміння,
На росяний холодний луг,
На свіжі струни водограю
Далекого чужого краю.

А я стою, дивлюсь — увори
Навкруг мережить сонця світ.
Він гасить зорі, красить гори.
І шлю я сонцеві привіт
За те, що устає на сході,
Десть із дніпровської води,
Що побуло в моїм народі,—
І я на схід — туди, туди
Незримо серцем залітаю
З далекого чужого краю.

В сіянні дня стою безмовно.
Іскряться брили крем'яні.
До болю, крику, невимовно
Летіти хочеться мені
Чи пішки йти і денно й нічно
По травах, стернях, по ярах,—
У рідний край, куди одвічно
Синовнє серце знало шлях,—
На землю руги і розмаю
З далекого чужого краю.

День виростає — сонце вище
Підносить руки золоті.

І я гукаю: — Сонце віще,
Ти освіти мої путі!
Щоб я не збився у дорозі,
Не заблукався, не упав,
Щоб не лишився ув обозі,
А в перших лавах виступав,
Коли в край отчий завітаю
З далекого чужого краю.

А завітаю скоро-скоро.
І заколишеться посів
Від моря до другого моря,
Від цих лісів до тих лісів.
Зустрінуть друзі наймиліші
І побратими на весь вік.
Сип, сонце, іскри найтепліші,
Щоб твій огонь серця нам пік,—
Нехай горю, нехай палаю
Вогнем свого святого краю.

1946
Голлібрун, Австрія

ВІДЧУТТЯ ВІТЧИЗНИ

Відчуття Вітчизни на відстані
В сотні, в тисячі раз сильніш.

Придніпровські зелені пристані,
Верболози, гнучкий комиш,
Обважнілі тугими вівсами
При шосейних шляхах лани,
Та з напнутими парусами
На лимані рибальські човни,
І ліси з кошлатими гривами,

І вантажного поїзда дим,—
Устає все в уяві привидом
Чарівливим і дорогим.

Забуваєш в такі хвилини
Монотонну, черству чужину,
І в машин полохливім квилінні
Ловиш іншу, живу струну,
Ту, що хочеш, що просить серце,
Що в солоних дзвенить парусах.
Закриваєш очі: озерце,
Ліс, лани, перепілка в вівсах.
Над лісами, ланами гористими
Ллється пісня струмком води...

Пароплави пливуть до пристані,
До вокзалів спішать поїзди.
Вечоріє. У небі клоччя
Позолочених сонцем хмарин.
Відкриваєш в задумі очі —
Чужина, прірви чорних вітрин,
Мчать машини з глухим шарудінням,
Непривітної мови наплив...
Ти ж щасливий хвилиним видінням,
Що у рідному краї провів,
Що за даллю далекої відстані
Чув цілюще дзюрчання води.

Придніпровські зелені пристані,
України могутні сади!

1946
Відень

МИ ДОВГО ПО СВІТАХ ХОДИЛИ

Ми довго по світах ходили
І, не байдужі, в час ходи
Все примічали — красні вілли,
Дерев підстрижені ряди.

Прадавні кам'яниці-мури,
Собору піднебесний шпиль,
Модерної архітектури
Примхливий та крикливий стиль.

Те здалеку, те зблизька видне,
Те в позолоті, а оце,
Немов самотнє та безрідне,
Стоїть, насупивши лице.

Ми бачили в широких світі
Багато різної краси...

А в нас на кованім граніті
Важкі в бетоні корпуси,
Хатки на пагорбах веселі
Біліють в зелені садів.
Прибравшись у нові оселі,
Коханий край помолодів.

Криниця, а навкруг пшениця —
В стеблини колос у руці.
А за тополями іскриться
Вогнями гребля на ріці.

Там грушка дичка, тут ось вишня,
Підвівшись, дивиться на світ.

І, може, не таке все пишне,
Та справжнє, певне, як і слід.

Як не цвіте, так дозріває,
Аж хилиться за небосхил,
Либонь, мовчить, а все співає
І стомлене, а повне сил.

Нехай, бувало, нічка темна
І путь військова не близька,
Та ще й дорога чорноземна
Грузька, осіння не пуска.

Але вперед, вперед, машино,
Добратись треба до осель...
Я отаку тебе, Україно,
Люблю найбільш з усіх земель.

Ти вмилася у сонці раннім,
Хустину скинувши свою.
Під трудовим твоїм убранням
Красуню юну впізнаю.

1946
Австрія

ЛИСТ ІЗ ЧУЖИНИ

А ты все та же — лес да поле,
Да плат узорный до бровей...

А. Блок, «Россия»

Як той мандрівник-заволока
Я знов у Відень завітав.
На самоті читаю Блока,
Якого вже не раз читав.

Серед камінних істуканів
Думки стають, мов кам'яні.
Мені б у Київ, чи у Канів,
Чи в ліс шумливий на Десні.

Дахи сіріють череп'яні,
Готичні пнуться в небеса.
В години ранні і не ранні
Мені байдужа ця краса.

Не гріє це каміння голе,
Куди б не йшов, куди б не брів.
Мені миліше ліс, та поле,
Та хустка з листвою до брів.

Та пісня наша у широкім
Степу, широка, як лани.
І вже не сам, уже я з Блоком
Серед черстої чужини.

Та тягне в степ, в смолові хщі,
В гаї шумливі запашні.
Здається, Блокові б тут краще
Було у Відні, як мені.

З мутним Дунаєм та з туманом
Він зжився б за коротку мить,
Бо тут над кожним рестораном
Вечірня музика гримить.

Скоріше б вирватись, скоріше
Спочить на рідних берегах,
Де силою земною дише
Пахуче сіно у стогах.

Де все здорове, а не кволе,
Мчить степом вітер буйногрив.
І широчінь, і ліс, та поле,
Та хустка з лиштвою до брів.

Де міцнокорі осокори,
Землі коханої тепло,
Де ярі сходи, ранні зорі —
Життя живого джерело.

1946

У ПУЩІ

Забреду в далеку пущу
Поміж сосни золоті,
Щоб там пісню невмирущу
Проспівать на самоті.

Пісню ту, що рідна мати,
Як заснути не могла,
Над колискою співати
Над моєю почала.

Ночі довгі, ночі пізні —
Тихий шелест вітерця...
Де початок тої пісні?
Ні початку, ні кінця.

Хто почав її співати,
Дома, в полі чи в путі?
Мати, материна мати
Безкінечну в цім житті.

Безкінечну, невмирущу
З українських рідних слів.
Забреду в далеку пущу,
Щоб ніхто не перебив,

Щоб ніхто не потривожив,
Не порушив слів красу.
А як з вітром пісню зложим,
Вам віддати принесу.

1946

Люккенвальде, Німеччина

НЕ ГРІЄ СОНЦЕ НА ЧУЖИНІ

Скінчився день, скінчився другий —
Отак і тиждень суєти,
Роботи, зустрічей, напруги
І внутрішньої самоти...
І я без друга, без подруги,
Задумуюсь — куди піти?

Навкруг німе каміння голе.
А я, ні світ, ані зоря,
Іду поволі в чисте поле,
З собою взявши «Кобзаря».

Зайду від міста далеченько
І десь присяду на лану,
Згадаю друга Новиченка,
Що дав цю книжку в чужину.

«Мені однаково» читаю
Або «Давидові псалми»

І думою перелітаю,
Мов дивовижними крильми,
До нашого святого краю,
Туди, де виростили ми.

Де змалку набирались сили,
З Дніпра причастя напились,
Де у полях стежки торили
Ногами босими колись.

Дивлюсь довкола — проростає
Озимина і ярина.
Любив з дитинства я безкрає
Зелене поле, отже — на,
Отут душа моя не знає
Любові тої — чужина.

Дивлюсь на небо — синь глибока,
Та вітер хмари розганя.
І знов звертаюсь до Пророка,
Якусь сторінку навмання
Повільним рухом відгортаю
І нахиляюсь, і читаю.
«І тут степи, і там степи,
Та тут не такіі —
Руді, руді, аж червоні,
А там голубії»...

Там голубії... може, й сині —
Чебрець росте, ромен цвіте...
«Не гріє сонце на чужині».
Те саме сонце, — та не те.

Той самий вітер стиха дише,
Та не голубить на крилі.

І в серці в сто-сто крат сильніше
Любов до рідної землі.

До вітру, що легенько віє
Зі сходу — з тої сторони.
І в серці жевріє надія,
Що повернуся на лани,
На ріки, на луки дніпрові,
На схрестя зоряних шляхів,
До вас, дівчата чорноброві,
До хлопців — ваших женихів.

І вже не думаю, а марю...
Стій, серце, криком не кричи!
Кобзарю, праведний Кобзарю,
Мене терпінню научи...

В задуму тиху і глибоку
Приходить марення моє.
А вітер віє з того боку —
Зі сходу, де зоря встає.

Повій же ще раз, мій далекий,
Щоб я відчув тебе, вітрець,
Відчув смоловий дух смереки,
Як пахне м'ята і чебрець.

І ми в самотині, скорботні,
Ще сил і волі наберем,
І вдвох не будемо самотні
З моїм безсмертним Кобзарем.

*Березень, 1946 -
Голабрун, Австрія*

ДАЛИНА

ЦВІТ

Обважніла груша теплим цвітом —
Аж з утоми хилиться в вікно.
Не над садом, а над цілим світом
День білить розвішав полотно.

Може, надто повна, надто рання
Ця весна, завітчана в красу,
Може, важко нести це убрання...
І шепоче груша: «Донесу,

Донесу і з росами, й з медами,
Напуваю бджілок доп'яна,
Щоб плодами, добрими плодами
Серед літа пахнула весна.

Одсвяткую в цвіті — на стежинки
Скину білі з полотна хустки...» —
І зітхнула. І, немов сніжинки,
Закружляли перші пелюстки.

1946

СОНЯШНИК

Між гарбузинням, між картоплинням
Буйно горить ти в моїй стороні.
Соняшник, соняшник! Теплим промінням
Серце зігрій, дай наснаги мені.

Я тебе знаю з дитинства, від роду,
Ти мене грів і мені пломенів.
Сонце селянського саду й городу,
Сонце найкращих дитинячих днів.

Ти над Дніпром, над Десною, Синюхою —
Всюди багаття твоє золоте.
Бджоли тобі заспівають — я слухаю,
Ти розцвітаєш — і серце цвіте.

Хилишся ти на схід сонця по звичаю,
Голову клониш велично свою.
Кинь же свій промінь мені, мандрівничому,
В дальніх просторах, в далеких краю.

Ти при вікні у моєї коханої
Поруч з любистком, де пісня встає.
Дай мені сили, краси полум'яної,
Соняшник, соняшник, сонце моє!

1946

ВЕЧІР

Аж нарешті сонце відпалало —
На ліси утомлене злягло.
Хмари золотисте запидало
Затінило вогненне чоло.

Трав прив'ялих листя й стебла кволі
Підвелись, благаючи роси.
Золоті полукипки у полі
Розбрелись і просто, й навкоси.

Зблискують сполохані зірниці,
Ковзають по гребеню горбів.
Бронзові в'язальниці і жниці
На возах простують до домів.

В сутінні над садом замелькало
Привидом розп'яття кажана.
Почорніло хмари запинало.
Вечір. Прохолода. Тишина.

1946

ГРОЗА

Олив'яна скиба важко звиснула,
Зачепила краєм за стоги,
Розросталась, набрякала, тріснула,
Краплями упала на луги.

Сколихнулась під ударом молота,
Бризнула вогнями — вгору, вниз.
Втомлена, розхристана, розколота,
Заридала ручаями сліз.

Аж прибила трави і покоси,
На стежках-дорогах змила пил.
Розпустила довжелезні коси,
А зібрати їх не має сил.

Залила всю сонячну палітру —
В барвах літа визрілу красу.
— Гей, допоможи, — гуде до вітру, —
Підібрать розтріпану косу!

Разом вітер вмiлими руками
Підкосив дощові ниті сліз,
Похитнув, згорнув, змотав клубками,
Підійняв угору — і поніс.

Віддалилась скиба многокутня,
Попливла за ліс у бік села.
Виглянуло сонце всемогутнє,
Засміялось — отакі діла!

1946

ЖОЛУДЬ

Жолудь вилузнувся з мисочки
Та й упав серед галявини.
А на ньому смуги-рисочки
Білуваті між смаглявими.

В сірих травах не заплутався —
Покотився і негадано,
Наче ковдрою закутався
Листям жовтим, що нападало.

Тут лежатиме засніжений,
Сном зимовим упокорений.
Навесні ж росточок вижене,
Міцно в ґрунт уп'явшись коренем.

Дуб ростиме, хмари тиснучи
В небесах плечима дужими,
Може, сотню, може, тисячу
Літ ясних і зим зав'южених.

Він гілками розсохатими
Сперечатиметься з бурями.
Всю галявину всіватиме
Жолудями темно-бурими.

Будуть яструби-пустельники
Під його ховатись кроною.
Потім прийдуть будівельники
З пилкою сталеводзвонною.

Дуб міцний, неначе кований,
Буде зрізано, повалено.
Він під дім новобудований
Ляже, як міцна підвалина.

Теслярі рукою вмілою
Витешуть його, кружляючи.
Буде він пишатись силою,
На собі весь дім тримаючи.

Буде жити, зверху тиснучи
Стояни плечима дужими,
Може, сотню, може, тисячу
Літ ясних і зим зав'южених.

Людам, що в труді прославлені,
Їхнім дітям дуб служитиме.
А на сонячній галявині
Ліс дубовий шелестітиме.

АБХАЗЬКІ АКВАРЕЛІ

Цикл

НЕПРОТОРЕНОЮ СТЕЖКОЮ

Непротореною стежкою
Йду до дальньої гори.
Міст сталевюю мережкою
Сяє в полисках зорі.

Стали в золото розшитими
Мандаринові сади.
Вище — зарості самшитові,
Вище — скелі та льоди.

Сині гори в дивнім спокої,
На вечірнім морі — штиль.
До гори іду високої,
На її найвищій шпиль.

Місяць срібною сережкою
Блиснув — гори в сребрі.
Я іду крутою стежкою
До високої гори.

УГОРІ — ПТАШИНІ КРИКИ

Угорі — пташині крики
Та перегук пастухів,
А внизу хлюпочуть ріки
Між камінних берегів.

Ми весь день в дорозі, друже,
Нам би треба оддихнуть,
Та уперті ми і дужі,
Сила є — рушаймо в путь!

Чуєш, мужній син мінгрела,
Прошумів крилом орел.
Б'ють живі гірські джерела —
Нап'ємося з тих джерел.

СЬОГОДНІ МОРЕ ДИВОВИЖНО ЧИСТЕ

Сьогодні море дивовижно чисте.
Ввібравши неба синь і супокій,
На хвилях піни сонячне намисто
Вихлюпує на береги прибій.

Пройшла гроза. А за грозою тиша
Прилинула на крилах вітерця.
І далина теплом привітним дише,
І кличе в путь допитливі серця.

ПНУТЬСЯ ІЗ ЗЕМЛІ. ГРИБИ ХОЛОДНІ

Пнуться із землі гриби холодні,
Із мохів, з-під перепрілих віт.
Гомонять на гіллі перельотні
Птиці про заморський переліт.

Шлях далекий за моря проміряю,
Павутинням вересень навис.
Може, й теплі сонце й вітер вирію,
А таки тепліше рідний ліс.

З ГІРСЬКИХ ШПИЛІВ...

З гірських шпилів летять сніжинки.
Внизу — отари, луг, лісок,
Нема ні стежки, ні стежинки —
Каміння, оповзні, пісок.

З ущелин дужий вітер свище,
Скалками снігу в очі б'є.
А ми — вперед, все вище, вище,
Таки поставим на своє.

Хай супротивна хвища в груди,
Хай вгору кожен крок важкий,
Як порішили, так і буде —
Самі проторимо стежки.

1947 · 1949

КОЛА

Верес, ліс, каміння голе,
Дальня сторона гірська.
По камінні мчиться Кола —
Незагнуздана ріка.
Непокірна, дужа, горда,
В боротьбі — через горби
Аж до Кольського фіорда —
По-тутешньому — губи,
А по-нашому — затоки.

Ось затоки береги:
Тільки гори крутобокі
Справа, зліва, навкруги.
По відрогах — лісу трошки.
На камінному плечі
Примостилася морошка
Та богульника мечі.
Та в болотяній низині
Журавлини аж горять.
Не вмістив би у корзині,
Якби вирішив зібрать.
Уродили густо, свіжі
І дозріли на порі.
Взимку мають вдосталь їжі
Тут куріпки, глухарі.
Прилітайте ж, добрі птиці,
Хай лунає в тундрі спів...
Котить Кола, мчиться Кіца
Між кременних берегів.
Незагнуздані, свавільні,
Що їм гір камінна гать!
Повноводні, повносивільні,
Щоб турбіни обертають.
В довгі ночі небо хмарне
В цвіті райдуг вдалині.
Та не сяйво то полярне,
То електрики вогні.
То у світлі Мурманськ тоне,
То гримлять сюди й туди
Залізницею невтомні
Електричні поїзди.
І приємний тундрам вічним
Гомінкий коліс прибій.
Грають в сяйві електричним,
Наче в казці чарівній,
Верес, ліс, каміння голе.

Дальня сторона гірська.
МчитьсЯ Кіца, котить Кола —
Незагнуздана ріка.

Я пройшов по цім камінні,
В цих лісах вдалечині,
У ранковому промінні,
У вечірній тишині.
Між дерев шугали птиці —
Свій у них пташиний шлях,
Та шуміли Кола й Кіца
На порогах-падунах.
З них би ще мені напиться
Вдалині, в краю краси!

І тепер — все північ сниться:
Ріки, гори та ліси.
Своєвільна сниться Кола,
Кіца — пінява ріка —
МчитьсЯ долом,
В срібне коло
Ліс довкола замика.
Сниться впертою, живою...
А в безмежжі, угорі,
Над моєю головою
Блиск Полярної зорі.

1949

АРХЕОЛОГИ

Уламком каменя притисло руку.
Плечем уперся, дужче — відвалив.
Сміється академік: за науку
В холодній тундрі кров свою пролив.

Став під беріску. Бинт, краплина йоду, —
З долоні змив іскринки крижані,
Перев'язав — і знову за роботу,
Знов за лопату — тут короткі дні.

Сто літ беріскам. А дістать рукою
Верхівок легко — скривлені, нерівні.
Копни в ущелині кремнистий ґрунт киркою,
І раптом зблиснуть мамонтові бивні.
Слід бронтозавра в ширину півметра
Лежить на крижаному гнейсі криво.
Тут глибина — мільйоннолітні нетри,
Оберігає північ їх ревниво.
Ми трошчим камінь, сиплеться він дзвінко,
Змітаємо сухі уламки криги.
Ось свіжий шар — нечитана сторінка
Мільйонноліттями написаної книги.
Ще глибше... Шар важкий перевертаєм,
Розглянувши всі складочки малі.
По складках цих, як по складах, читаєм
Історію Землі.

1950

УЗБОЙ

Прохлада вечірня прибоєм
Припливає на зміну жарі.
Я над мертвим сухим Узбоєм
На рухливім стою бугрі.

Вітер східний удень і ввечері
На просторах цих звик гулять,
Безперервно барханів глетчери
Золотистим піском димлять.

Міріадним шугає роєм
Сіль гірка із піском пополам.
Я стою над сухим Узбоєм
З цілим всесвітом сам на сам.

Як же так – скрізь піски та шори?
Як же так, що нема ріки?

В синім небі падучі зорі
Пролітають, як світляки.
Черепашнику жовті плитки
Під ногами, хрустить вапняк.
Всесвіт свідок і зорі свідки,
Що було тут не завжди так.

За віками, тисячоліттями,
За горбами старих могил
Тут сади шелестіли віттями,
Нагинались від рос і бджіл.

Над Узбоєм трави шовкові
Піднімались на повний зріст,
Недаремно ж у цьому слові
Чарівливий, багатий зміст.

В ньому зелені шепіт-шерех,
Прохолода весни, любов.
Недаремно – *прекрасний берег*
Означає слово *узбой*.

Ще не вмiли орать плугами,
Спала в надрах залізна руда.
Між прекрасними берегами
Протікала жива вода.

На Хорезм налітали напасники,
Руйнували греблі, мости...
На поля свої рабовласники
Брали більше й більше води.

Йшли арики на ниви рисові,
Корінь силу врожайну пив...
Рабовласники воду виссали
Разом з кров'ю своїх рабів.

І арики старі не пінили
Для пожадливих ненажер.
Вмерли ниви. Сади загинули.
Став безводним Узбой. Умер.

...В прохолоднім сіянні місяця
Синя ніч. Золотий зорепад.
Я в задумі: на цьому місці
Був колись тут пташиний сад,

Вартовими вставали тополі,
Стерегли виноградну лозу...

Наді мною літак поволі
Пролітає на Дарвазу,
Ніч моторним шумить прибоєм,
Розбива зорепадний храм...

Я стою над сухим Узбоєм
З цілим всесвітом сам на сам.

1952

ВЕЧІР У КАРАКУМАХ

День скінчився. Просто на очах
Мініться сипучий солончак:
Рожевіє, зблискує, іскрить,
Червоніє, мов натерта мідь.
Загоряються слюди зірки.
Довгі тіні, скручені, гнучкі
На бархана марево руде
Вузлуватий саксаул кладе.
За горою сонце порина.
День скінчився. Вечір. Тишина.

Спека цілоденна йде на спад.
У прозорім небі — зорепад,
А навколо — саксаул, пісок,
Чути кожен звук і кожен крок.
В Каракумах вечір. Угорі:
«Спи», — зоря шепоче до зорі.

Та ніщо не спить, ніхто не спить —
Зараз можна прохолоду пить,
Є чим дихать. Тож на буровій
Вогник блиснув зіркою живий,
Він з бархана на бархан кладе
Смугу світла — десь тритонка йде.
Зникла. Йй зустрічна вдалині
Показала два свої вогні.
І вітри не в силі замести
На піску рубчатих шин сліди.
Каракумська ніч у світлі фар,
І не видно, де Волосожар.

1952

ДАЛИНА

Сибірські десятитисячні
Дороги. Тайга. Туман.
Хребти із алмазу висічені.
Якутія. Океан.

Сибір. Устаєш далиною ти.
Якби я міг мої дні
Подвоїти чи потроїти —
Я б їх присвятив далині.

Я б пішки, на конях, моторами
В дні холоду і тепла
Твоїми ходив просторами,
Пив з кожного джерела.

Вслухався б, як вітер свисне,
Як б'ється вода в граніт.
Щоб пісня моя безвісна
Летіла в широкий світ.

Щоб мала крила в майбутнє,
Лунала з алмазних гір,
Сувора, проста, могутня,
Упевнена, як Сибір.

БЕРКУТ

Бескеття — розваленим замком,
Каміння навкруг по землі.
А беркут гранітним уламком
Сидить на найвищій шпилі.

Застиг, занімів, не злітає,
Не знати — живий, не живий.
Під ним безконечність Алтаю,
А він — над усім вартовий.

По тракту ми ближче і ближче
Моторний проносимо грім.
Аж вітер, аж вихор, аж свище.
Злітав би у небо найвище...
Хвилина — і ми перед ним.

Та він не здригнув, не шарпнувся —
Вітрів горяних побратим, —
Поволі в наш бік обернувся,
Поглянув згори. А затим
Рішуче розпростує крила
(Про нього не скажеш — стріла), —
Упевненість, спокій і сила
У кожному русі крила.

Над нами пливе, рудуватий,
Нащо йому пишний хвіст,
Очей його чорні агати
І крил наростаючий свист
В долинах і в горах відомі
І звірю, і птиці — усім.
Між скель він у рідному домі.
От тільки моторний грім,
Що котиться вздовж дороги
Під рівне шуршання шин,
Не може сприйнять без тривоги
Володар долин і вершин.

Отак над Алтаєм, Кавказом
Кружляє крилата гроза.

Не в пір'ї рудому окраса,
У певності, в силі краса.

Забилася здобич у норах,
Хоч він в піднебессі снує.
Усі визнають його в горах,
А він тільки нас визнає.

1953

СЛІД

МОЇ СТЕЖИНИ

Скільки босими ногами
Я топтав поліські доли!
В полі стерні, між лугами
Очерети їх кололи.

На всю ніч сльота чи мжичка
Над лісами нависала.
Пастухів, дітей мужичих,
Нас негода колисала.

На землі сирій завзяті
Ми хропли на повні груди
При веселому багатті —
І ні кашлю, ні простуди.

От звідціль, з лісів Полісся,
Де ліщина та ожини,
Потяглися-повелися
У життя мої стежини.

Півземлі пройшов, посивів
На війни курних плацдармах.
Та усе, либонь, по силі, —
У труді зростав недаром.

У пустелях жив, у горах
І сказати міг усюди:
Є в порохівницях порох, —
І ні кашлю, ні простуди.

Дякую ж тобі за силу,
Земле рідна, мати дужих,
Ти упертих нас зростила,
Невідступних, небайдужих.

1955

ХЛІБ І ЯБЛУКА...

Житній хліб, і яблука, і мед у мисці.
На ослоні хлопчик смачно їсть.
Мати бавить братика в колисці,
За столом господар, поруч — гість.

Скрипне люля, на вервечках висячи,
Мати на малого позира...

Може, цій картині років тисячі,
А вона й сьогодні не стара.

1955

НА ДОБРАНІЧ ВАМ

На добраніч вам, поля з лугами,
Вам, ліси, й тобі, Десна осіння,
Цілий день бродив я поміж вами,
Чобітьми збирав із трав насіння.

Навесні воно з-поміж травиці
Первоцвітом заіскрить у вічі.
На плечі моїм важка рушниця —
Вечері рушниця важча вдвічі.

Пустельга зривається зі стогу,
Зникла десь за потемнілий обрій.
Я таки й не вполював нічого,
А на серці — радісно і добре.

Йду в село, з утоми ніг не чую.
Пустить в дім хазяйка незнайома.
Я спокійний, десь та заночую,
На своїй землі — я всюди дома.

1955

Я БОЮСЯ ТЕБЕ ЗУСТРИТИ

Я боюся тебе зустріти,
Подивитись в твоє лице,
Може, й ти сивиною вкрита.
Я ж ніколи не вірив у це.

Я твій образ несучу в уяві
З днів юнацьких і вечорів,
Коли руки твої смагляві
Біля серця у холод грів.

Коли снігу зірки іскристі,
Налетівши роями з хмар,
Замітали у нашім місті
Одинокий старий ліхтар.

Нагулявшись у сніговіях,
У небеснім танку чуднім,
Розтавали в тебе на віях
І на комірці хутрянім...

Тільки гляну крізь час, крізь далі —
Ти стоїш... Сніг. Ліхтар. Вогні.
Підборіддя в пухнастій шалі,
Сміх в очах і уперте — ні...

То й живи в моїм серці такою,
Йди зі мною крізь сніг і сміх.
Для людського мого неспокою
Йди свавільною, злою, стрункою,
Найгарнішою від усіх.

1955

ПОЛЕ, ПОЛЕ МОЄ

Поле, поле моє, що ти можеш нарадити,
Що нав'яти можеш під осінніх вітрів голоси?
Тут діди мої, прадіди і прапрадіди
Переходили в давні-прадавні часи.

З плугом — потім. До плуга — з киркою й мотикою
Та з важкою сокирою через хаші дубів і ялиць.
Корчували коріння, змагалися з поростю дикою,
Щоб запахло на пагорі житнім теплом паляниць.

Щоб розширився обшир і вперше на зораній ниві
Колихнулось колосся прибоєм незнаних морів.
Чули пахощі теплого хліба їх ніздрі чутливі,
Чули вуха важке тупотіння овець і корів.

А за тим тупотінням зі сходу, з-за темного валу
Чули гомін гортанний, і рокіт, і цокіт стремен.
Покидали свій труд, брали зброю, щоб стріти навалу
Вузьколобих ногаїв, найзницьких диких племен.

Поле, поле моє. Тут ламались мечі й заборола,
Тут тріщали щити. І жовтіли сліпі черепа.
І що значить своєї землі оборона,
Знали діти твої, на відвагу в бою не скупі.

Поле, поле моє! Я люблю тебе, поле,
Простір твій, широчінь, твої пахощі й цвіт.
Все міцне на тобі, все здорове, не кволе.
Тут мій дім, тут мій рід уже тисячі літ.

Тут були пустирі, тут і межі були й огорожі. —
Їх нема. Ціле море озиме в росі.
Я засіяв тебе. Я у тебе стою на сторожі.
Ти добро, ти всю радість мені за труди віддаси.

Поле, поле моє... Вечір. Вітер. І згадки.
За лісами згасає сонця вогняно-срібний щит.
Тут жили наші пращури. Наші нащадки
Тут ходитимуть, житимуть тисячу тисяч літ.

1956

СТЕЖКИ

Стежки зійшлися, знову розійшлися:
Вузенька — в поле, ширша — до села,
А найкрутіша — вдаль, до джерела,
Через піски тернистого узлісся,

Між мочарів, що з лугу дотяглися,
По коренях і по горбах пішла,
По острівках. А відстань не мала.
Стань, перехожий, добре роздивися,

Котру обрати? Підемо крутою,
Який би шлях важкий нас не зустрів,
Не нам пісків боятись, мочарів.

В путь, до джерел, на солов'їний спів!
Освіжимося цілющою водою,
Вдихнем високих сонячних вітрів!

1956

У РІДКОЛІССІ

У рідколіссі сонце і тепло,
І заколисує дрімотна тиша.
Тут засиніло вересу стебло,
Поглянеш — і на серці веселіше.

Тут вітерець у вітті ледве дише,
А в гущині, де дуб підніс чоло,
Неждано зашуміло, загуло,
Так, ніби вихором гілля колише.

Ходімо вглиб — там ягода і гриб,
Як музика, сосни старої скрип,
Покиньмо це дрімотне рідколісся.

Там горлиця туркоче віддалік,
Літам зозуля підбирає лік,
Там все, що серцю може дати Полісся.

1956

ПОЛІСЯНКА

Дівчино, дівчино,
Сонцем заквітчана,
Коси віночком
По давньому звичаю.

В світло вдяглася ти,
Зорею вмилася.
Звідки взялася ти,
Звідки з'явилася?

Може, ти з казки?
Може, ти з пісні?
Брови зрослися
На перенісці.

Чорні та рівні,
Зроду не скубані.
Оченьки сині,
Небом голублені.

Отим, що сяє
З раннього ранку.
Хто не впізнає
В тобі полісянку!

Тим, що голубить
Без відпочинку.
Хто не полюбить
Тебе, україно!

У серце мітиш,
Вціляти вмієш.
Кому ж ти світиш,
Кого ти грієш?

Звідки ти вийшла,
Звідки з'явилася?
Чому давніше
Мені не стрілася?

— Ой, не могла я
Стрітися з вами,
Була мала я —
Все біля мами.

Росла, як біла
Берізка в гаю...
Ще б говорила,
Та поспішаю.

Багато діла,
Час полуденний,
Це ж не неділя,
А день буденний.

— Ох, не в тім діло,
Що не неділя,
А в тім, що скроня
У мене біла.

Не в тім, що південь
І що вівторок,
В тім, що не двадцять
Мені, а сорок.

1956

СМЕРЕКИ

Десь тихо шепочуть смереки,
Десь ріки в пороги б'ють...
Дороги близькі й далекі
Спокою мені не дають.

Немов на якимсь перепутті я,
Порт сниться нічний чи вокзал...
— Ждемо тебе! — кличе Якутія.
— Ждемо! — закликає Урал.

І шепіт з Алтаю донісся,
І з другого боку, з Карпат...
А рідне Полісся — Полісся
Щодня закликає стократ

Лісів своїх шелестом-шумом:
Приїдь, походи, відпочинь;
Тут пісні, тут роздумаю-думаю
Свій простір, своя широчинь;
Тут свіжістю в серце, в обличчя
Б'є вітер... І жду я, коли ж
Прилине весна мандрівнича,
Щоб їхати не в Рим, не в Париж,
Не в потім і пилом укриті
Без сонця квартали вузькі,
А в рідні, найкращі у світі
Краї лісові і гірські,
В степи і зелені діброви,
За білі вершини хребтів,
Де наше все в пісні, і в мові,
В гостиннім звичаї братів,
Який ще від прадідів строго
Вони бережуть, як закон...

Близькі і далекі дороги
Забрали мій спокій і сон.

1956

ТИ ГОВОРИШ...

Ти говориш — пожив би дома...
Ну, який з мене домосід?
Знову стежка витка невідома
Кличе вдаль, у широкий світ.

Знов тайга простягає віти,
В морі дальньому світить маяк...
Чим же серце мені вгомонити,
Що не хоче спокою ніяк?

Що поробиш — квиток замовляю.
Путь-дорога, земля без меж.
Не від тебе, від серця тікаю,
А від серця хіба втечеш?

1956

МОЄМУ ЗЕМЛЯКУ

Сивовусий та сивобровий,
В шістдесят молодий і здоровий,
По-солдатськи плечистий, стрункий —
Отакий ти, земляче мій.

Все життя їв ти хліб із полів,
Що сам виорав, потом полив,
І як пахне той хліб трудовий,
Знаєш добре, земляче мій.

Щедрий ти, як земля, як Дніпро,
Вічно людям робив добро:
Хати зводив на рідній землі,
Печі клав, щоб жилось у теплі.

Не покривдив дитину малу,
Не зобидив пташину, бджолу.
А з напасником — перший на бій.
Отакий ти, земляче мій.

Дім свій витесав, виростив сад,
За синами діждав онучат,
Кожен дужий, та кожен ставний —
Чисто в тебе, земляче мій.

Подивлюсь — прикрашаєш ти світ.
То й живи свою тисячу літ,
Повен замірів, мрій і надій,
Невмирущий земляче мій!

1956

СОСНИЦЯ

О. П. Довженкові

Пахне сіном, осокором, трунками
Подих надвечірнього спокою.
Дерев'яне місто з візерунками —
Сосниця над Убеддю-рікою.

Тиша скрізь. І дихать легко, й думать,
І дивитись, як із далини
Між лози біжить маленька Убедь
По лугах до більшої Десни.

Як очеретянка по лозині
Стриб та стриб... А може, там кубло?
Як з городу вперте гарбузиння
Поповзло й на вишні зацвіло.

Як шуліка ріже височини,
По горі скрипить гарба стара...

Зачарований життям хлопчина
В оченята все оте вбира,
В серце, в пам'ять. Сам же йде білявий,
В надвечір'я, вдалеч-далину,
Межником, левадою, полями
На найвищу кручу десняну.
Луг та поле — скільки бачать очі.
Як багато у Десні води!
Що вона під кручею воркоче,
Що шепоче і біжить куди?
Все в той бік, до сонця, та не прямо,
А вужем закручує нурти.
Певно, десь там глибочезна яма,
От дійти б... Та час додому йти,
Між стогів отавою рясною
На дівочу пісню прямувать...
Хлопчик, зачарований Десною,
Виріс, щоб усіх нас чарувать.

Щоб усе, що в думі, в серці, в мислі
Визріло з дитячих давніх літ,
Повернуть народові, як пісню,
Як надії слово, мрії зліт...

Так, як Убедь до Десни спішила,
До Дніпра Десна, Дніпро в лиман,
Так вливається співцева сила
У людський безмежний океан.

Так людським ділам в труді щоденнім,
Пристрасті, завзятості людській
Шлях співець второвує натхненням,
Словом золотим надій і мрій.

1956

МАЙЖЕ ІРОНІЧНЕ

Видатним мене не називають.
Та й який я, в чорта, видатний.
Блиском золотим не відливають
На мені медалі й ордени.

Біля керівництва не тупцюю
І не вхожий до приймальних зал.
Рядовий. Усе життя працюю.
Не командую. Не генерал.

Не пишу про урочисті дати
І про новоявлених богів.
Що вже там про Ленінську казати,
Сталінської навіть не схопив.

І мене до золотої рами
Не внесуть, не впишуть і в кінці
Друзі-критики з редакторами
І мої нещедрі видавці,

Ті, що лавреатів ніжать, лижуть,
А на мене очі, мов ножі,
Ті, що книг моїх безжально ріжуть
І без того куці тиражі.

Добре тим, що вітер помічають,
Куди віє, і вони за ним.
Всіх їх видатними величають,
Провідними, фондом золотим.

Бо вони ж слухняні: «Як накажуть»,
«По команді». Досвід в цьому й стаж.
Ну, а скільки золото те важить,
Час уже напевно зважить. Я ж

На промови не мастак, на тости,
На улесливий солодкий спів.
Так ото й живу, працюю просто
Для людей, не для керівників.

Не хилюся, куди вітер віє,
Часто проти вітру йду. І от
Не активний і не видатний я,
І не провідний я, і не фонд.

1957
Київ

ТВІЙ СЛІД

З народження ти мав усе сповна,
Та от життя прожита половина —
Й ніщо не зроблене — твоя провина,
Людьми не буде прощена вона.

Яка ж у тебе путь була нудна:
Вставав ти, їв, дрімав, як та дитина,
Чи дома, чи на службі, все єдино,
Так день за днем вичерпував до дна.

Спить сила, думка у тобі дріма,
Плід не зав'яжеться на пустоцвіті.
Якби в житті ти йшов не крадькома,

Твій слід закарбувався б на граніті.
А так і знаку по тобі нема,
Тебе насправді й не було на світі.

1957

НАД «КОБЗАРЕМ»

Заплющу очі і в глибінь з тобою,
В минуле, в зорні присмерки століть.
Розплющу очі — і вперед, і жить,
Насичений вогнем і боротьбою!

І хай ітиму з думою живою
Не день, а мить — хай та коротка мить,
Насталена, як ти умів сталить,
Устане проти рабства і розбою.

Пий, серце, пий з живого джерела,
Що гóлуба крило і зір орла
Дає з свого безсмертного причастя.

Тут, в глибині його, зорі світання,
Тут іскра, полум'я, тут гімн повстання,
Тут наша битва, перемога, щастя.

1957

СЛОВО

Тебе, бунтарське, кидали за ґрати,
Терзали, як борця на засланні,
А ти, нескорене, не спалене в огні,
Прийшло в рядок живим солдатом стати.

Тебе ще немовляті рідна мати
Мені, всім нам співала в давні дні,
Тебе, крилате, в битві на війні
В дні вогняні ішли ми визволяти.

Ти — клич наш! Дума! Наше серце, пісня!
Страшне ти, рідне слово, ненависне
Підступним лицарям брехні і зради.

Вони сичать, вони гарчать в свавіллі,
Та проковтнуть тебе вони безсилі,
Бо ти — народ. Народний прапор правди.

КИЇВСЬКІ ФРЕСКИ

Я ВІДКРИВ СТОРІНКУ

Я відкрив сторінку з давниною,
Не закрий її, не обійти.
Чуєш, звідти стугонить війною,
Стріли б'ють в кольчуги і щити.

Бачиш, битва ниви розпорола —
Кров і мертві в чорній борозні.
Половецькі стріли в заборола
Б'ють — і зяють рани наскрізні.

Знов прийшли з грабунком гості дивні
З півдня по живий товар — ясир,
Сіють смерть на гради, весі, ниви,
Їхній слід — пожарища й пустир.

Але туго в княжої дружини
Натяглись тятив співучі жили —
Бережись, розгнуздана орда,
Обтікає з трьох боків біда.

Коні ржуть. Трава у збризках крові.
Ворон криче — в нього теж ясир.
Ворухнулись довгі княжі брови,
Меч підніс в правиці богатир.

Клич і тупіт. Степ дрижить од кличу.
Тінь пливе від ворона крила.

Щит — на щит і меч — на меч, і січа,
Люта січа почалася, зла.

Де ж ти, з ким же тільки ти не билась!
Скрізь в полях могили насипні.
Русь, о Русь! Мечами ти хрестилась
У кривавій віковій борні.
Русь, о Русь! В огні ти народилась,
Падала, підводилась в огні.

1946

ГОСТІ

Візантійські гості з подарунками
Із трієр виходять дорогих.
Запашними та міцними трунками
Князь зустріне їх.

Буде ніч бенкетна. А розвидниться —
Схід проріжуть променів ножі,
Мов луна, повторить княжа gridниця
Голоси чужі.

Під склепінням, де й зітхання глухне,
У скупому поблиску свічі,
Князеві почуте і підслухане
Скажуть товмачі.

Гості сплять утомлені, захмілені,
Тільки князь все ходить нагорі,
Думу думає. Пливуть Дніпром за хвилями
Відблиски зорі.

Погляд — вдаль по річишу Дніпровому
Променем розжареним горить.
Через те й не спиться сивобровому —
За моря зорить.

Бачить князь за хмар хитким полотнищем
Обриси заморської землі.
А по морю грецькому полощуться
Парусами руські кораблі.

1946

СТРУГИ ПО ДНІПРУ

Струги по Дніпру — проти хвиль, а за веслами
Князь і дружинники з бронзи литі.
З круч женці махають золотими перевеслами,
І сміється черлене сонце в зеніті.

Радій же в мирі, старо і младо,
Мертвих нишком оплачуть живії.
(Ой сину мій, сину! Ой ладо мій, ладо!
А хто ж твої рани слізьми обмиє?)

Десь там, за тирсою, лягло немало.
Засип же їх порохом, добрий Стрибоже.
Та вже не мечі зорють землю — рало,
Не стріли засіють — зерно гоже.

Ворог-наїзник повержений зник в Приазов'ї.
Трудіться ж у мирі та в злагоді жийте.
Потом здобутий і в битві синівською кров'ю,
Хліб свій і мед свій у власному домі спожийте.

1946

МИСТЕЦТВО

Старовинні ткачі і прадавні кравчині,
Різьбярі безіменні і теслярі
У кіоті різному, в пахучій овчині,
У гаптованім косівському кептарі
Залишили не просто різьбу, гаптування,
А, руйнації часу наперекір,
Днів своїх залишили зорю-розсвітання,
І сердець, і очей своїх теплій зір,
І своєї душі поклик лагідно-добрий,
Що до нас промовля через відстань часу:
Так ми бачили землю і сонячний обрій,
Так і вам залишаємо нашу красу.

Не лише для розваги, не тільки для згадки --
Наше слово і райдуга барви до вас,
Щоб сердець наших племінь, далекі нащадки,
В вічнім вогнищі вашим горів і не гас.
Кличуть вежі допитливих, і мавзолеї,
І собори в найдальші землі кінці.
Ніби в храми, ідуть в галереї, в музеї
І близьких і далеких земель посланці
Сил черпнути для серця в картині, в узорі,
У терпінні та мужності наших дідів.
І летять Прометейами в небо під зорі,
І ідуть Геркулесами полем трудів.

1965

ПОХОДЖЕННЯ БОГІВ

Жодному богові не молився ніколи я,
Нікого з людей до богів не возводив,
Тільки спалах зорі, вічне сонячне полум'я
Викликали в мені божеський подив.

Ну що ж, може, і в предків отак виходило —
Той, хто не знав ще трута й кресала,
Вклонявся зорі з пошани та подиву,
А потім сонце Дажбогом стало.

Згодом іншими оточились богами
Пращури наші, лісові слідопити,
Так і з'явилось ідолище погане,
Яке довелось у Дніпрі втопити.

1965—1967

НА СТАРОКИЇВСЬКІЙ ГОРІ

Тут сутінки. І від холодних стін
Звологою, старовиною віє.
Мовчить твій хор, спить крилас твій, Софіє,
І втратив голос великодній дзвін.

Та шпиль з хрестом на сотні й сотні гіл,
Як сотні літ до цього, пламеніє
Стрілою в небі. Хоч злетіть не сміє,
Стримить швидким хмаринам навздогін.

І час всесильний не приніс сюди
Байдужості. На косогорах зритих
Нові будівлі. Та лише в сади
На гору Старокиївську зійди —
І Ярослава Мудрого сліди
На вичовганих прочитаєш плитах.

1967

ХРЕЩЕННЯ РУСИ

Жорстокий Схід в поезії був мудрий,
Та людські душі кликав до покори.
Звідкіль це — з Інду, Гангу, Брамипутри —
Мотиви рабства в християнським хорі?

О, в цих молитвах скрізь не знали міри
Аллаха і Хреста представники.
Всі лицеміри кликали до віри
І до покори крізь усі віки.

Що кликали! Робили ворогами,
Палили, мордували батогами,
Камінням били, хто цуравсь богів.

Ти ж, Києве хрещений, до Стрибога
Привів без крові й мук нового бога,
І цим велику мудрість ти явив.

1967

КОНЧА-ЗАСПА

Конча-Заспа — Кончак заспав.
Степами з-за Стугни гнав свої орди,
А тут лісової досяг прохолоди —
Розсідлані коні припали до трав.

Ще перехід — і на Київ би впав
Скаженим вихором злої негоди
І диктував би, повен погорди,
Силу своїх завойовницьких прав.

Та спить Кончак. Міцно спитьсья на зорці.
Половців дух сосновий п'янить.
А невсипущі княжі дозорці
Військо ведуть. Обступають. Ще мить —

І зброя дзвенить. І тікає Кончак
У степ, на поразки гіркий солончак.

1967

ДЗВОНИ

Дзвони гуділи вчисто й тривожно.
Через бар'єри лісів і часів
Котились святково і переможно
Нестомлені хвилі їхніх басів.

День трудовий у годину вечірню
Кіңчався під мідне їх рокотання.
Люди хрестились, ішли до спочинку.
І дзвоном теж спочивати до рання.

Змовкали чутливі, як і сторожа,
Що чатувала в дзвіничних нішах,
Щоб із-за Стугни навала ворожа
Не сполохнула дніпрової тиші.

А ледь тривога — на сполох били,
Темінь вогку гойдали напружені —
І бігли з мечами, з сокирами бігли
І цехові, і дружинники дружні.

Дзвони дзвеніли, співали дзвони
Райдужно-буйно, весняно-клевально —
Йшла молода, клала поклони:
Завтра весілля, завтра вінчання.

Білі лелітки, стрічки стобарвисті
Легко злітали, на вітрі дрижали.
Світлішали погляди — і, врочисті,
Її проводжали, щастя бажали.

Дзвони гуділи. В ритмах синхронних
Клич свій відлитий слали згори.
Скільки народжень, відправ похоронних
Співали їхні басы й тенори!

А над ними, повз них мчали віхоли
Зльотів і змін, століть і епох.
І дзвони замовкли. Дзвони затихли
Не чують їх люди. Не будить бог.

Цвіллю дзвіничні вкриваються ніші,
Било дзвонар не гойдне обіруч.
Та в бронзі чують дзвони: інші
Рапсодії линуть з дніпровських круч.

Чути — з Подолу міддю-металом
Сурми сурмлять від чернігівських піль.
Шляхи стугонять за «Арсеналом».
А дзвони мовчать, ковтаючи цвіль.

Над віадуками, над мостами
Спалахи блискавок крешуть з п'їтьми,
А під банями, а під хрестами
Дзвони глухі. Дзвони німі.

Може, їм сниться: ой, стати б на чати,
Гукнути в світ-простір з останньої сили,
Бо як же їм важко, як нудно мовчати
І думать — не вже навек віддзвонили.

1967

КОРОЛЕВА

Король Франції Генріх I, прочувши про красу і розум дочки Ярослава Мудрого Анни (Агнії), через свого посла запропонував їй стати його дружиною. Їхнє вінчання відбулося 14 травня 1049 року у Реймському соборі.

За далекими обр'ями,
За лісами, морями
Королі
Наречених собі вибирали.

Як у казці:
Десь принц,
Десь красуня принцеса.
Але це тільки так —
Інші тут інтереси,

Що послів спонукають
Дипломатичних
За морями шукати
Зв'язків політичних,

Що про них іще кажуть:
«Інтереси державні...»
Так призначила доля
І Ярославні.

Анно! Як же дніпровські
Любила ти кручі —
В листопаді,
І взимку,
Й весняно-квітучі.

Бігла тут по стежках
На церковні відправи,
Поверталась —
Високі вклонялися трави,
Шелестіли столітні
Важкі осокови...

А вінчатись припало
У Реймським соборі.

Ох, навіщо король той
Французький незнаний
Край примусив покинути
Рідний, коханий.

Що гадати... У Франції
Ріки хоч піняві
І хоч тепло, хоч гарно, —
Не так, як у Києві.

Королева!
Могла, що хотіла, веліти,
А душі не могла повеліть
Не боліти.

Сад садила-ростила
На просторі плідному
І церкви мурувала,
Як у Києві рідному.

Для підданців була
Не скупа на щедроти,
Тільки тугу в собі
Не могла побороти.

І крізь відстань віків
З придніпрового краю
Королеві у Франції
Я співчуваю.

Важко жить в чужині
За далекими межами,
Прибиратись
Хай пишними,
Та чужими одежами.

Важко,
Навіть чужого нічого не гудячи,
Королевою навіть
Французькою будучи.

1967

СТАРЕНЬКА ЦЕРКВА

Старчихою прийшла з отих століть.
Обдерта. Ну кому до неї справа?
Старенька церковця на пагорбі стоїть.
Мовчить. А чимсь поважна, величава,
Сувора навіть. Старістю, либонь.
І перед нею я не без пошани
Спиняюся. Отут колись любов
Вінчалася. Сюди ішли прочани.
Несли гріхи, стежину збивши дальню,
Несли кохання з ближнього села.
Вона була їм і за сповідальню,
І за палац одруження була.

Її тутешні, не заморські, зодчі
Робили на жертовні копійки.
Прислухайтесь, зведіть на неї очі —
В її мовчанні шепотять віки.

1967

САРМАТСЬКА ВЕСНА

Журавлі, журавлі потяглися із вирію,
Небо й землю яристій Дажбог розтопив,
І сарматські красуні з єдвабною шкірою
За худобою вийшли на простір степів.

Клалась тирса шовкова в пониззя дніпрове,
Продирались крізь дерни шорсткі пирії,
І ревли бугаї, і п'яніли корови,
Й дрофи важко топтали руді кураї.

Крався вечір в долин голубі узбережжя,
Яро дихав життям навіть злий солончак,
І пружніло зелом, ткалось, слалось безмежжя,
Відбивалось в дівочих бездонних очах.

Все двигтіло, співало, назустріч летіло,
Слало в простір звабливих сто сот зазивань,
Прагло спеки, вогню, прохолоди хотіло
Смагле тіло землі в частоті коливань.

Спрагло випивши зливи п'янкої барило,
Прогримівши громами, жартун, голосун,
Через вогнище квітів стрибнувши, Ярило
Нерозважливих з розуму зводив красунь.

І, навпочіпки сівши, діди бородасті
Посміхалися, гладили паморозь скронь,—
Відчували, як пружко онуки мордасті
Гріють тілом негнучкість їхніх долонь.

1968

НАКРЕСЛЕННЯ

НЕ СКУПА ЗЕМЛЯ ПОЛІСЬКА

Поле, ліс. Поліссям дише
Хвиля чистої блакиті.
Ти для мене найтепліше,
Найрідніше місце в світі.

Я цей край маленьким вивчив.
За Десни вінком сосновим
Ось Чернігів, ось Тупичів,
Кручі Седнева над Сновом.

Не пшеничним — житнім хлібом
Славен край в лісів хустині.
Але їв зі смаком Глібов
Житній чорний хліб гостинний.

Піскувата над водою
По Десні ланів окраса,
Та освячена ходою,
Словом, думою Тараса.

Плине піснею привітно
До дитячої колиски
Мова рідна, слово рідне,
Наших серць гарячих зблиски.

І летить на страх багатим
Над усім широким світом

Дзвоном, спалахом крилатим —
«Кайдани порвіте!»

Сосни в лісі обнялися,
Дуб не гнеться в бурях-свистах,
Тут Довженко причастився
Із джерел живих та чистих,—

Не скупа земля поліська
З орлім клекотом в дібровах.
Так поскрипуй же, колиско,
Та рости мужів здорових.

Щоб на землях і на ріках
Наші сили помножали
Славних прадідів великих
Онучата моложаві.

Щоб з братами хліб ділили
Та робили все, що треба,
Щоб хотіли, щоб уміли
Скрізь постояти за себе.

Щоб була їм в добру тишу
І в годину грозовиту
Україна найріднішим,
Найсвятішим місцем світу.

1958

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ

Простіть мене, мої майбутні діти,
За те, що я заради баришів
Хотіла славослов'ям догодити
Тому, хто нас тиранив і душив.

Тому і тим, хто в тьмі мутного виру,
Який змутили і зняли самі,
Моїх співців морозив у Сибіру,
Розстрілював і катував в тюрмі.

Я, злякана, народ свій забувала,
Цуралась наших прадідівських слів,
Закривши блудні очі, восхваляла
Тупих народу нашого катів.

А я ж колись крізь далі заозерні
Будила в думках Січ за волю стать.
І ось мене псаломщики мізерні
Рабинею зробили, щоб продать.

А я ж народ підводила на помсту,
За волю гасло кидала в пожар.
Вони ж задля нещасного лакомства
Здали мене в служниці до нездар.

А я ж вогнем у «Кобзарі» палала,
Набатом била, кликала на бій.
Простіть мене, що я так низько впала,
Що забувала муки, кров і біль

Народу нашого... Майбутні діти!
Ось я з відкритим устаю лицем,
Я починаю гріх свій розуміти,
Стаю народу нашого борцем.

1958

Ялта

ТА ЩОБ РОБОТА!..

Хай незначна, та щоб робота,
Щоб день безділлям не затих,
Щоб в нім і в ній жила турбота,
І то не тільки про живих.

А ще й про тих, хто жити буде,
Хто зватись буде — син, онук
І хто наймення наше — люди —
Одержить з наших чесних рук.

Із наших книг, із дум і звершень,
Із наших задумів і знань,
Хто у майбутнім буде першим
Іти дорогами дерзань.

Кому для нас неznана дальність
Найближчим буде рубежем,
За кого всю відповідальність
Уже сьогодні ми несем.

За чий прихід кропили кров'ю
Окопи на передових,
Про кого думаєм з любов'ю,
Як про безсмертя нас самих.

Увесь наш прадідівський спадок,
Усе, що встигнемо надбать,
Одержить з наших рук нащадок,
Щоб далі й далі передать.

Із рук, що у садах вишневих
Колючим раним будяком.
Щоб по вибоїнах життєвих
Не проgrimить порожняком.

БУДИНОК НАД СЛУЧЧЮ

Де б'ється Случ. у береги камінні,
Незмінні у мінливості століть,
В старому Новограді на Волині
Старесенький будиночок стоїть.

Непоказний, низенький, клямки ржаві...
Та ми в шанобі знімемо шапки:
Він береже нетлінну частку слави,
Що наш народ нестиме крізь віки.

Цього будиночка привітні стіни,
Домашня тишина його тепла
Були найпершим світлом для дитини,
Що народилась тут і тут росла.

Русалкою вистрибувала в плесі,
Над Случчю на вінки збирала цвіт.
Зросла, назвалась Українка Леся
І воїном пішла в широкий світ.

А Случі хвилі й далі клекотіли,
В каміння бились, бігли без кінця.
Тут гартувалися в дівочім тілі
Незламні сили мужнього борця.

Дух боротьби живили ці джерела,
Гострили пісню скелі кам'яні,
І пісня пробивалась в темні села —
В серцях досвітні запалить вогні.

І сміливішав зір. І дужче, дужче
Людського серця стомленого стук.
В народа взяте слово невмируще
Булатом до людських верталось рук.

І гартувало з ратая героя,
Що не питаю, де подвигу межа,
Живе, гаряче слово, слово-зброя,
Яке в віках не вищербить іржа.

1958

БАТЬКО МІЙ

Батько мій не дякував поетам,
А точніше — він їх не читав.
Перевагу віддавав газетам,
А у свята Біблію гортав.

Навіть більше — мав підставу лаять
За стовпець римованих рядків,
Що учитель задавав на п а м'я т ь,
Щоб і дома не спочив, а вчив.

А проте і хлопчиком за плугом,
І дорослим, навіть і старим,
Теж і він виводив: «Ой за лугом...»
Може, й сам не помічавши рим.

Ритми знав він у житті, та інші —
Ті, що б'є сокира, молоток,
Що коса складає ніби в вірші
У покоси за рядком рядок.

На току він вибивав їх ціпом,
В полі, в лузі чув їх кожен день,
Чорноземом, потом, чорним хлібом
Пахли ритми батькових пісень.

А в дорозі, подолавши втому,
Чули ми, кмітлива дівтора,
Як співав на возі: «Час додому,
час, — затим протяжно, — і пора...»

Тож, читавши Біблію й газету
І до рим не мавши почуття,
Сам того не знаючи, поетом
Був мій батько все своє життя.

1958

НІ СПОКОЮ, НІ ТИШИНИ

Усе, що намічав, здається,
Скінчив. Спочинути б. Та ні ж —
Новий вже замисел снується,
Новий потрібно брать рубіж.

І ти, як піхотинець піший,
Ідеш за розвідкою вслід,
Хоч знаєш — буде він крутіший,
Бери хоч з ходу, хоч в обхід.

З якого не підступиш краю,
Не легко братись за нове.
І так у кожного, я знаю,
Хто боєм-наступом живе,

Хто не проторені стежини,
А свіжі торить-пробива,
Не перемогами чужими
Своє безсилля прикрива,

А сам іде у гори, пущі,
По цілині, по крутизні,
Хто, неутомний, невсипущий,
Усе життя як на війні.

Вугілля коле, місить глину,
На ниві борозну веде.
Хто до цеглини ще цеглину,
До балки балку ще кладе.

Щасливу втому, краплі поту
Рукою змахує з лиця.
Ось-ось довершиться робота,
Аж ні, не видно їй кінця.

Та і не треба! Він не хоче
Ні спокою, ні тишини...
Я заздрю їм, невтомним зодчим.
Я хочу бути — як вони!

1958

НАКРЕСЛЕННЯ

Я не зробив іще й третини
Того, що слід зробить мені,
Мої накреслення, картини
Ще в думках, не на полотні,
Не в звуках і не на папері,
Не стали строем у рядки.

І хай то будуть не шедеври,
Але щоб м'язи, кров, кістки,
Щоб не зітхання,
А палання,

Напруга, сила і порив,
Щоб в людськiм серці хвилювання
І щоб в очах вогонь горів.

Мені одно, одно потрібно:
Щоб силу міг я дати словам,
Щоб думка клалася не дрібно,
Щоб труд мій був корисний вам.

Щоб річ, що я накреслив, виткав,
Горіла, діяла, жила,
Щоб не була блідим відбитком
Чужого світла і тепла.

Судіть суворі, не байдужі,
Як судді і товариші,
Чи зворушились ваші душі
Моїм зворушенням душі?

1958

ФРАНКІВ ДУБ У НАГУЄВИЧАХ

Старий цей дуб від кореня до гілки
Нам дорогий з-поміж усіх дубів —
Під ним Франко посидіти любив,
Послухать дальній голос перепілки.

Та коли б це була легенда тільки, —
Легендою б з нас кожен дорожив
І завжди шанував би дуб Франків
До найдрібнішої на листі жилки.

Ростуть, міняють лист, цвітуть дерева.
Дуб жолудями землю засіва.

А дума вогняна Каменярева
Крокує з нами в наступі жива.

Коли в словах зернина дум співцева,—
В людському серці проростуть слова.

1958

КРАСА

Бує день, чи вечір пригаса,
Чи тьмою ночі вкютана долина,
Ти найдорожча серцеві перлина,
В душі моїй, в очах твоя краса.

Спадає ранку срібляна роса,
Із саду лється пісня солов'їна...
А в серці, в думі — тільки ти єдина,
Що заслонила землю й небеса.

Не розплету я русої коси,
Я буду тільки гостем на весіллі,
Та в променях дівочої краси

Вловлю землі і неба голоси,
І стане дальній шлях мені по силі,
А силу ти, красо, мені даси.

1940—1958

Я ЗГОДЕН НА ВСЕ

Я згоден на все, я нічого не хочу,
Не вимагаю нічого собі,
Аби тільки ти, моя земле отча,
Була переможницею в боротьбі,

Аби тільки йшла молодою ходою,
Пісню свою піднімала дзвінку,
Аби тільки ти не була сиротою
І весну свою зустрічала в вінку.

Я згоден на все, на втому і спрагу,
На дні без спочинку, ночі без сну,
Аби тільки ти гартувала відвагу,
Силу міцну та думку ясну.

Я згоден на дальні, найдальші походи
Без відпочинку, без хліба й води,
Аби твої зорі, аби твої води,
Аби твої ниви цвіли і сади.

Аби твої вишні, незламні в корінні,
Вітрам-завірюхам не били чолом,
Аби твої діти між рівними рівні
Сиділи за братнім великим столом.

Я згоден на все. Я усюди з тобою.
Тобі по краплині вся сила моя,
Аби тільки ти, Україно, як зброю,
Як прапор несла своє горде ім'я.

1958

ГРАБОВСЬКИЙ

Як мало тепла. Не нагріти грудей кожушині.
Ще й вітер з Тобола — мов леза холодних ножів.
Як важко, як важко згасать-умирать на чужині —
Іще ж не нажився. Та що там — іще і не жив!

Не дихав полями, не пив придніпрового трунку,
Не йшов по лугах у веселім гурті косарів.
Російський жандарм при тобі напружинений
струнко,
Та бруд казематів, та сморід тюремних дворів.

Та каторжним потом наскрізь просмерділі постелі,
Та чорних етапів худюща, жаднюща вошва.
На тисячі верст по холодній сибірській пустелі
На схід і на північ пурга панахида співа.

Наснилося поле квітуче, лиман придніпровський,
І чайка склика чаєнят на горбку-острівку...
На допит, Грабовський! В сире підземелля,
Грабовський!
Рви груди сухотні в каміннім тюремнім мішку.

Ти вийшов на битву? Ти волі хотів Україні?
За це ти здоров'я, і волю, й життя положив.
Як важко, як важко згасать-умирать на чужині,
Коли не нажився. Та що там — коли й ще не жив.

Вернути б, вернути літа, та здоров'я, та сили,
Щоб дихалось вільно, щоб в серці наснага, порив.
Вернути б!.. І знову б — на битву, на битву з
насиллям!
Хай тюрми, етапи... Боровся б, змагався, горів!..

1958

СКОВОРОДА

Не осквернивши слова все,
Бо в слові дума — не вода,
По Слобожанщині мандрує
Замріяний Скворода.

До сіл близьких, слобідок дальніх
Не від людей, а до людей
Цей любомудрець-споглядальник
Не поспішаючи іде.

Куди, навіщо поспішати?
За чим гонитись, що ловить?
Над ним густі вербові шати,
Пташині співи з верховіть.

Природи гомін стоязикий
Заполонив поля, гаї.
Веде дорога в світ великий
Через маленькі Бабаї.

Кленовий у правиці посох,
Сократ в торбині і Сірах.
Поволі міряє філософ
Свого життя далекий шлях.

І що йому в винагороду
За те, що мерз, що в зливи мок?
Він в душу рідного народу
Несе добро своїх думок,

Свої шукання, вболівання,
Свій розум, вільний до кінця.
З ним дружба, єдність і братання
В людські постукують серця.

Оце ж і сіяти година
Добро врожайного зерна,
Щоб колосилась Україна,
Його кохана сторона,

Щоб без розбрату щира згода
На ниві квітла трудовій.
Оце йому винагорода
За довгу путь, за труд важкий.

Вербовий шлях, кленовий посох,
Перепочинок де-не-де.
Мудрець, замріяний філософ
До дальніх правнуків іде.

1958

СВОЇМ ЗАКОНОМ

Не чужим, а своїм законом
Я на білім світі живу.
Ні до кого не йду з поклоном,
На поклін нікого не зву.

Знаю пору свою робочу,
Землю, небо, свій труд люблю,
Не урочу
І не пророчу,
Щиро діло своє роблю.

Щиро працю людську поважаю
Чи велика вона, чи мала,
І нікому не заважаю
Добрі здійснювати діла.

І хоч хата моя не скраю,
Я не лізу в чужий прихід,
Не примушую, не вмовляю,
Щоб по-моєму жив сусід.

Мир, та дружба, та добра воля,
А дорога в нас — не вузька.
Не візьму я з чужого поля
Ні зернини, ні колоска.

Руки чисті і думи чисті,
Чесні друзі й товариші —
Товариство не для користі
Вибираю, а для душі.

Щоб життям, трудом, боротьбою
Шлях відстоювать, погляд свій.
Де б не був — будь самим собою,
Де б не став — за своє постій:

За життєвість своїх переконань,
За правдиву думку живу.
Не чужим, а своїм законом
Я на білім світі живу.

1958

КОНЮ МІЙ

Коню мій, рахманна тварино.
З тобою в дитинстві я подружив.
Станеш рівно — уже картина,
Заржеш у степу — і стеч ожив.

Бачу тебе лошатком. Широю
Спекою сонце на лузі пече.
Підходиш до мене, мале, з довірою
Голову теплу кладеш на плече.

І сам я, малий пастушок, з тобою
Веселий, дивлюся в очі живі,
Так, наче ми все життя обоє
Поруч будемо йти по траві.

Бачу — ти виріс. Ніздрі роздуті,
Виблискує шерсть, палає зір.
Повен руху стоїш на розпутті,
А на тобі в сідлі богатир.

Бряжчать вудила, скрипить реміння,
Дорога в поле, дорога в ліс...
Носив ти Муромця, мчав Добриню,
Гасав на тобі Максим Кривоніс.

Під блиском корогви, полум'ям стяга
На збитім копитом полі воєн
Гуляв на тобі козак-нетяга,
Дубенковець юний,
Котовського воїн.

Коню, солдате. Красо і сило.
Скільки полів ти кров'ю полив!
Щорс і Боженко, Нечай і Трясило —
З ким тільки слави ти не ділив!

В бою, в огні, на важкій дорозі
Ти не одну зустрічав війну...
Мчиш з полководцями в мармурі й бронзі
В безсмертну історію далину.

Битва — так битва. Вітрів іржання,
Назустріч шугання роздертих знамен...
Кожної жилки твоє дрижання
Я відчуваю з давніх-давен.

А труд, а плуг... Лісами, полями,
Сани чи віз — ти невтомний в ході.
Коню мій, гнідий чи буланій,
Вірний товаришу в чеснім труді.

Та глянь-подивись: оре в полі машина!
Спочинь, хай твоя збережеться краса.
Ось тобі в'язка пахучого сіна,
Ось тобі шанька хрумкого вівса.

Машина не принесла нам розлуки,
Тільки полегшення, простір краси.
Перед тобою поля і луки,
Повні пташиного співу ліси,
Гомін вітрів і прибій пшениці...
Чуєш, мій друже, звабливо запах
Принадний далекий димок експедицій,
Нас нерозкриті ждуть таємниці —
В похід же, в похід по гірських стежках!

Ти все відчуваєш, ти розумієш —
Навіки позаду твій вік важкий.
От тільки що сам сказати не вмієш,
3 Коню мій, вірний друже людський!

1958

Я ДОБРЕ ЗНАЮ

Я добре знаю: сам для себе
Я не трудився б і не жив.
Мені людей довкола треба,
Щоб труд і поклик, рух і спів,

Змагання, й гостра суперечка,
І навіть лайка від невдач.
А по сусідству, недалечко,
Не тільки сміх, а щоб і плач.

Та плач не з болем, а дитячий,
Від повноти завзяття й сил,
Міцний, здоровий, нетерплячий,
Щоб вимагав, а не просив,

Щоб кликав, а не пхикав кволо,
Не дав ледачому дрімать,
Щоб відчували всі навколо,
Що є для кого працювать.

Не тільки сонце, хай і хмари,
Хай дощ і з блискавкою грім.
Мені потрібні юні пари,
Щоб я їх бачив, заздрих їм.

Якщо ж буває (а буває!),
Що я шукаю самоти,—
Так я не від людей тікаю,
А від людської суєти.

І не дивуйтеся, це значить,—
Не тільки з підступів близьких,
Я хочу з відстані побачить
Красу і велич справ людських,

Щоб вітром часу не зітерло
Цю велич з почуттів моїх.
Без цього б слово в пісні вмерло,
Без цього б жити я не міг.

1959

ПРО СОЛОВ'Я ТА ЖАЙВОРОНКА

Ох, соловей!.. І скільки тих зітхань,
І скільки тих похвал малій пташині.
Ну, якже! Стільки зустрічей, кохань
Він оберіг, щечечучи в калині.

Що й говорити, цей солодкий спів,
Що не змовкає з вечора до рання,
Вже стільки юних пар благословив
У пору весняного розцвітання,

Вже стільки добрим людям допоміг
Синів женити і дочок віддати.
А декому — то й написати книгу,
Одержати безсмертя атестати.

Та головне — єднати молодих —
Ось в чім його призначення й заслуга,
Хоч молодих стрічав я вже й таких,
Що по весіллі їх обсіла туга.

Пісні забули, парубоцький сміх,
По-іншому вже почали зітхати:
Мовляв, якби в ту нічку він затих,
Ніхто б не прив'язав мене до хати;

Мовляв, не соловей би та весна,
То й досі я гуляв би нежонатий.
А соловей співа собі й не зна,
Що він один у всьому винуватий.

Ох, соловей!.. Я теж його хвалю,
Хоч в холодку він, в затінку тополі.
Та більше птаха сірого люблю,
Що з хліборобом у широкім полі,

Що труд важкий селянський звеселя
І, вчувши щебетання голосисте,
Могутню силу віддає земля
В стебло, в зерно, у море колосисте.

А він під хмари з піснею зліта,
Шле спів на землю, діткам до гніздечка.
Росте пшениця, вищають жита,
Прибоем білим вихлюпнула гречка.

До пісні в небо тягнеться стебло,
А сонце ллється запашним приливом.
І в серці хліборобовім тепло,
Надія, щастя із пташиним співом.

Співає поле. Я той спів ловлю,
І він мені здається найсолодшим.
Я жайворонка сірого люблю.
А соловей... Хай соловей молодшим!

1959

РУШНИК

Кажуть, пісня — крилата птиця,
Пурхнув голос, метнувся, зник.
Шила дівчина-чарівниця
Шовком-заполоччю рушник.

Ще невпевнено вишивала,
Аж наморщувалось чоло.
Та задумалась, заспівала —
І само собою пішло.

В пісні квітла весна з любов'ю,
Соловей співав у садку.
І та пісня сама собою
Залишалась на рушнику.

Тихо, трошечки голосніше —
Так наспівує день при дні,
Мов червоною ниткою пише
На біленькому полотні.

Запівала: в зеленім гаї —
І посхрещувались нитки,
І повз чорне червоне лягає
У сережки та у бруньки.

Пригадала калину в лузі —
Спілі кетяги на полотні.
А затим — налетіли гуси...
Ой, які ж у нас гарні пісні!

Почала — як голубка біла
Кличе сизого голубка,
І голубка на гілку сіла
Серед білого рушника.

Далі нитку щасливу вела,
Долю кликала у свій бік.
Все сиділа, все шила, наспівувала —
Так і виспівала рушник.

1959

У БЕЗМЕЖНОМУ ПОЛІ

Безконечна дорога у безмежному полі.
Може, саме отут, де два пагорби голі,
Де синіє кермек та біліє ромашка,
Переносили зброю, мечі харалужні,
Переходили лучники Ігоря важко.
Переходили вої, дружинники дружні,
Спочивали внизу, на шпилі чатували,
Щоб зустріти в безсонні половецькі навали,
Трубним покликом варти та дзвоном оружжя.
Земле Руська! Ти здавна безмежна та дужа.

Може, саме отут солонцями Каяла
Протікала, звивалась, ковилу напувала.
Степові над водою ширяли шуліки,
З очерету качині стривожені крики
Рвали тишу дванадцятого сторіччя.
Може, саме отут клекотіла та січа
Проти хана підступного, половця злого,
Що лишила о полку Ігоря «Слово».

В'ється полем безмежним дорога далека.
За сторіччя по краплі випила спека
Неглибоку, застояну воду Каяли.

Може, саме отут руські вої стояли,
Половецькі щитами зустрічаючи стріли,

Трави стоптані кіньми від крові багріли,
Тонко стріли дзижчали, котилися крики,
Перебиті мечами ломалися піки,
Коні змучені ржали, люди в люті стогнали,
Смертним дрожем дрижали узбережжя Каяли.
Хто упав, піднімався, щоб влучить востаннє.
Земле Руська! Ти вільною стрінеш світання.
Не шкодують сини твої власної крові,
Хоч там що — не впадуть корогви малинові.
Втікача доганяють стрілою у спину...

Пам'ять, пам'ять, для чого прадавню картину
Ти малюєш мені в цьому полі широкім?
Ми недавно солдатським проходили кроком
Саме тут, де, можливо, слався берег Каяли,
Ми в Німеччину гнали ворожі навали,
Щоб масиви пшениці і високі тополі,
Щоб хати і криниці у широкому полі,
Щоб сади і колосся в степовому безмежжі...

Кораблем елеватор у бетонній одежі
На далекому обрії встав на хвилину,
А дорога все лине, дорога все лине,
Безконечна дорога у безмежному полі
Повз хати, повз криниці, повз сади і тополі,
Через села й міста невеликі й великі.
Земле Руська! Могутня ти завжди й навіки!

1960

РІДНЕ ВОГНИЩЕ

Де б не ходив,
А повернешся в дім,
Що називаєш своїм.

Може, той дім — хатина мала,
Що в землю по темне віконце вросла,
Може, той дім — яранга, чум,
Довкола пурги завія,
А скільки солодких спогадів, дум
Він серцю твоєму навіє.

Може, пустельне болото сире,
Осоки вітер колише, —
Для тебе ж отут початок бере
Земля твоя найрідніша,
Твоя Батьківщина, твоя любов.
І серце твоє небайдуже,
Де б не ходив, приведе тебе знов
До рідного вогнища, друже.

Чи скеля гірська, чи поліське село
В дубовому затишку гаю —
Твій дім — навіки живе джерело
Любові до рідного краю.

1960

ЛІСОВЕ БАГАТТЯ

Ти чув, як пахне лісове багаття,
Коли в легкому струмі вітерця,
Потріскуючи, ледве розгоряться
Дубові та березові дрівця,

Якщо ти чув, то й зараз він долине
До серця й потаємніших думок
Із лісової рідної долини
Твого дитинства запашний димок.

Десь трісне під постоликами глиця,
Стрічаючи легку ходу твою,
Десь пирхне за кущами кобилиця,
Здуваючи росини з пирію.

Вже ти біля багаття руки грієш
Картоплею, печеною в золі.
Про теплу постіль навіть і не мрієш,
Бо міцно спиться просто на землі.

Грибами, підгорілою корою
Війне з тих днів. Ще чим? Нащо гадать.
Запахне найтеплішою порою,
Коли буття пізнав ти благодать.

1960

ТРАВНЕВА НІЧ

Ніч травнева чародійствує
На землі й між верховіть,
Солов'єм в бузку висвистує,
Цвітом яблуні п'янить.

То шугне у листі помахом
Кажанового крила,
То обгорне ніжним подихом
Благодатного тепла,
То закриє зорі хмарами,
То покаже знову їх.

Поділилась юність парами,
Спів проносить, щирий сміх.

Ніч травнева діє чарами.
І якби не комарі,
То блукав би з цими парами
До ранкової пори,
До зорі... Та, як признатися,—
Притомляє ночі гра.
І чого вже там ховатися
За малого комара.

Пісня пурхає над парами,
Тихий шепіт, щирий сміх.
Ніч травнева діє чарами
Не однаково для всіх.

Шелест листя, вітру грайвище,
Навіть пісня комара,
Юним шепчуть: погуляймо ще!
А тобі: на сон пора.

1960

КЕРЧ

Тут кожен камінь дише давниною,
Тут не віків — тисячоліть сліди.
Колись частіш не з миром, а з війною
Чужинці морем плинули сюди,
Щоб все пустить за димом-пеленою,
Щоб сараною впасти на сади.
Зникала сарани лиха навала,
І знову Керч із попелу вставала.

Сюди пливли негоціанти лживі,
Бо торгаші, як завжди, торгаші,

Життя підпорядковане наживі.
Пірати — хоч не йдуть у хід ножі,
Зате слова зуживані, фальшиві,
Зате брехня без краю і межі.
Та не вони діяльністю своєю
Знак вічності дали Понтикапеї.

Не до наживи легкої охочі
І не до чвар з прадавньої пори
Отут у всі віки трудились зодчі,
Каменотеси і каменярі.
Їх задуми і звершення робочі
Живуть і досі, й досі не старі.
І похвалу людську понині чує
Той, хто мурує, а не хто руйнує.

З прадавніх-давен на оцьому місці
Під шелестіння листя й плескіт хвиль
Натхненні різьбярі і живописці
Утілювали думку, радість, біль
В свої творіння чисті в формі й змісті,
Не шкодували часу і зусиль.
І їх думки, їх мрії невмирущі
В колонах, фресках і понині суці.

Хай Золотий курган лишив тут владар —
Гробницю в ньому спорудив собі.
А садівник, а скромний виноградар,
А хлібороб, спітнілий на сівбі,
Своє робили віддано і радо,
Усе життя в шуканні, в боротьбі.
Курган-гробницю порохом заносить,
А виноград цвіте і плодоносить.

Ми не руйнуєм. Хай стоять прадавні
Кургани Куль-Оба, Алтин-Оба...

Для нас сьогодні в жодному кургані
Немає таємниць — така доба.
Ми заглядаємо в безмежжя дальні,
Допитливість, шукання, боротьба
Присущі нашим задумам гарячим.
З вершин минулого майбутнє бачим.

1960

ОДНО СЛОВО

І все хотів одно якесь там слово
Нам розказати так, щоб зрозуміли...
А ми таки того не розбирали,
То щось таке, що в нас його нема...
І що воно й до чого тее слово?

То, певне, чари, то якесь закляття,
Коли від того люди умирають...

Леся Українка, «Одно слово»

Воля. Слово. Коротке слово.
А напиши, а підніми —
І спалахне, зацвіте малиново,
На захист мільйони встануть грудьми.

Воля. Слово. Коротке гасло.
А за нього літа, віки
Полум'я битви в світах не гасло,
Єднано народи й материки.

Воля. Слово. Четвірка літер.
Клади на прапор. Піднось. Поглянь.
Вигуки вголос. І зразу — вітер.
Не вітер — буря... Буря повстань!

Ні, тепер уже не уярмити,
Не полонити, в закови не взять
Слово, грозою борні омите,
Що піднімає народів рать.

Слово — заклик. Четвірку літер.
Слово — прапор в огні світань.
Одно тільки слово! І зразу — вітер.
Не вітер — вихор! Буря повстань!

1961

СПАРТАК

Я був малий. Густа осіння мряка
Або мороз. Шлях в грудді зашкаруб.
А я в нетоплений тікаю клуб —
Там про Марата щось чи про Спартака
Розкаже вчителька.

Надворі тьма.

А в клубі лампа. Видно — пара з рота.
Сидять старі, дорослі. Ми ж, дрібнота,
Десь по кутках, нам місця вже нема.
Та то дарма, ми нічичирк, нам чути
За словом слово.

Я немов заляк —

З мечем, щитом підводиться Спартак
І гладіатори. І Цезар лютий
З патриціями в ложі. Їм утіха —
Смерть гладіаторові. Палець вниз —
І меч у груди...

В клубі тихо-тихо.

В кутку я задихаюся від сліз.

Де, де той Рим?.. Стирає піт і жир
З чола пихатий Цезар у погорді.
Кінець? Ні, не кінець! Між гір
Спартак, живий, повсталий богатир,
Команду подає своїй когорті —
І з військом Цезаревим щит у щит,
Меч в меч зійшлись, зіткнулися повстанці.
Хай згине панство, згине рабство, гніт!
Хай вільним, рівним сходить сонце вранці!

Далекі дні. Далекі й дороги.
Згадаєш: там і щастя, й смуток...
То був життя щасливий першопуток,
Мов нас вели на світлі береги.

І вже нічим не погасить надію —
Бій? Голод? Переможемо! Тільки так!
І я дитячим серцем розумію:
За кого, з ким і хто такий Спартак.

1961

ТАРАС БУЛЬБА

Між героїв, що жили насправді
(Кармалюк, Болотников, Богдан),
Як живий стоїть мій давній прадід
Бульба — запорозький отаман.

Так і бачу — горді у когорті
Козарлюги мчать по ковилі,
Перед ними ж на своєму Чорті
Сам Тарас в татарському сідлі.

Степовий зустрічний вітер скорий
Грає на оголених клинках,
А штани, завширшки в Чорне море,
Тріпотять у Чорта по боках.

Тільки тупіт, пил над степом чистим.
Все зникає. І зринає знов:
Над списами гордо, урочисто
Плине малинова короков.

Тихо. Військо ніби на молитві,
Ніби ноги в землю уросли.
Прапор, що водив у люті битви,
У курінь козацький понесли.

Бій позаду, мовби й не бувало,
Мовби й не тікали вороги...
І гукнуло, і завирувало,
І загомніло навкруги.

Тут вози і зброя, люди й коні.
Вогнище. У казанах куліш.
Янголами на святій іконі
Просто неба розгорнувся кіш.

Той он тім'я вишкріба косою,
Той, поближче сівши до вогню,
Списом розпанахану в час бою
Ремінцем залатує матню.

Інший в гурті щось там про панянок,
Біля нього мертва тишина.
Тільки раптом з тисячі горлянок
Викотилась реготу луна.

Тільки раптом хвилею по струнах
Кобзаревих пальців перебір,
Мов Дніпро запінений в бурунах,
Кіш гуля чортам наперекір.

Тут і церква, і шинок, і бурса,
І веселий ярмарок шумить.
У Тараса просто ткнута в вуса
Люлька злющим тютюном димить.

Дим отой зачувши, шляхта ласа
Хутко бігла у своє кубло
Далі від Остапа, від Тараса,
А Тарас... Тараса ж не було.

Не було? Та хто ж мені повірить,
Коли він і зараз є, живий!
Гоголь, Гоголь! Чим ту пристрасть мірять,
Думки зліт безсмертно-вогневий.

Що і тіло дав, і вічну душу
Оцьому Тарасові, та ще
На придачу й тютюну папушу,
Що і досі декого пече.

Що гримлять і сміх його, і мова,
І в гучному гомоні століть
Поруч Хмеля, поруч Пугачова
Вічний Бульба люлькою димить.

1961

ЖИВИ КВІТИ

Пам'яті Остапа Вишні

Я живу у тім високім домі,
Де прожив свої літа останні
Мудрий чарівник людського серця,
Що назвався Вишнею Остапом.

І коли додому йду чи з дому,
Зустрічаю врізаний у плити
На стіні його ласкавий профіль
І під ним живі щоденно квіти.

Грай весняний, чи дощі осінні,
Чи морози в лютому зухвалі,
Все цвітуть вони червоні й сині,
Справді невмирущі й незів'ялі.

Як те слово, як той сміх і смуток,
Дум його разючо-гостра сила,
Що зійшли на світлий первопутток
І крокують, часом негасимі.

Квіти, квіти... Він любив і квіти,
І важку зернину у колоссі,
І коли малі сміються діти,
І коли всміхаються дорослі.

Мав для друзів завжди добре слово,
А колюче — завжди для ледачих.
Я щасливий, що його живого
І в труді, і на спочинку бачив.

І коли додому йду чи з дому,
Зустрічаю врізаний у плити

На стіні його з металу профіль
І під ним живі щоденно квіти.

Люди йдуть, і майже кожен стане
Проти нашого нового дому,
Ніби скаже: «Добрий день, Остапе!»
Як живому. Та таки живому!

1961

СОСНИ ЗА МОЇМ ВІКНОМ

Десь за хребтами, за морями теплими
Широким листям, вигнутими стеблами
Кивають, зупиняючи мусон,
Шумлять вітрам лінивим в унісон
Оливи, пальми. А в гарячі дні
Ховають подорожнього в тіні —
Посидь, мовляв, спочинь на добру путь.
І зеленіють, і цвітуть, цвітуть
Зима чи літо, осінь чи весна.

А в мене за вікном шумить сосна.
Шумить зелена, як життя надія,
А в грудні, у зимовім блиску дня
Аж заіскриться, аж помолодіє,
Аж вітер завірюшний зупиня,
Отой зухвалий, з півночі, розлютий,
В морозянім горнилі перекутий,
Що, осідлавши білого коня,
У придніпровий луг, у ліс влітає,
Висвистує, гарцює сам не свій,
На вікнах візерунки виплітає
Такі ж, як і на зброї крижаній.

Ах, чортів вітер, півночі прибудо,
Звернув — сосна зелена на путі!
А ми ж на це землі своєї чудо
Так мало задивлялися в житті.

Авжеж, сама посіється на взгір'ї,
Сама в піску безплідному зросте.
Пташине плем'я у барвистім пір'ї
Вже заселя її шатро густе.
Пісок під нею притрусилася глиця,
Укрила травка. І поглянь — уже
В моху зачервонілася суниця,
Вже білка перший гриб тут стереже.
Свій дім складають мураші уміло,
Тут сон і ряст засвічує весна.
Як цей куток піщаний оживило
Вічнозелене дерево сосна!

Десь за морями, за вітрами гострими...
Я не байдужий до чужих країв,
Я в океані на найдальшій острові
Побуть хотів би, може б, і пожив.

Та знаю певно, де, коли не буду,
Як не привабить інша сторона,
В душі моїй землі моєї чудо,
Вічнозелене дерево сосна
Прошелестить мелодію єдину —
І все покину, і мерщій назад.
Назад, не зупиняючись, долину
В зелений край, у свій сосновий сад.

1961

НІКОЛИ ЗАДУРНО...

Ніколи задурно нічого
Я у своїм житті не мав.
От тільки лаяли, їй-богу,
Й тоді, коли не заробляв.

І лаяли ще й били. Мушу
Признатися. Та й те сказати,
В безплідну яблуню чи грушу
Не будуть дрючками шпурлять.

Хоч в цьому невелика втіха,
Та знаю я — і то не в жарт,
Почому фунт, як кажуть, лиха,
Як у житті дається гарт.

І серед вас, не ликом шитих,
Скажу, не ликом шитий сам,
Що, мабуть, і за двох небитих
Отого гарту не віддам.

1961

ЖЕРТВИ

*В пам'ять брата
Василя Дорошка,
замученого в сталінських
сибірських таборах*

Читачу, я перед тобою
Гривину маю не малу.
Та винуваті ми обоє,
Що ту лакейську похвалу

«Вождю» безмірну і нестримну
Вознесли. Кожен не мовчав:
Я на папері многоримну,
А ти словесно величав.

Та ще з яким ентузіазмом
Кричав ура, бив дланню в длань...
Усі ми дихали міазмом
Покори, рабських вихвалянь.

Не будем уточнять причину,
Тим більш — тобі я не суддя,
Гуртом до божеського чину
Ми возвеличили «вождя».

Хто краще, більше, хто скоріше
В картини, в музику, у спів —
І найрідніший, наймудріший,
І всіх епох, і всіх часів.

За сонця вищий, батько любий,
Учитель, кращий гуманіст...
А гуманіст ошкірив зуби,
Вганяв у тюрми, в пекло згуби,
Цей інквізитор, цей садист.

У чорний страх загнав країну,
Затис в покору рабських пут,
Розвів опричнину звірину,
Не сотні — тисячі малют.

Була — і згинула людина:
Вночі наскочили вовки!
На одного громадянина
Два-три «заслужених» шпики.

О жертви, жертви незліченні,
Гонили вас на всі кінці.
Митці, художники, учені,
І полководці, і співці,

Грузини, греки, галичани, —
Із партбілетами і без,
І просто чесні громадяни —
В Сибіру несходимім десь...

Глуха тайга, дроти колючі
Ваш стогін чули... Кров і дим...
Хто мучив вас і хто замучив?
«Великий вождь»... і присні з ним.

1961

Конча-Озерна

ВІЗА СВОБОДИ

Земля при сьогоднішній нашій уяві
Багата, строката і многолика,
З її країнами і краями,
З її Сахарами і гаями,
З нами всіма — не така вже й велика.
Її при сучасній швидкостей бурі
Всю можна обняти за денний політ,
Можна поснідати в Сінгапурі,
А в Монтевідео замовить обід...

Уявиш собі — аж в очах рябіє:
Те зблизька видно, інше здаля.
Чого тільки люди не нарobili
На цій планеті!.. Та наша Земля

З її льодовиками й лісами,
З живих і потухлих вулканів кратерами,
З її загадками і чудесами,
З республіками і демократами,
З соборами, тюрмами найстрашнішими,
Що бачили страти, підступи, війни,
З її Нью-Йорками і Парижами, —
Ніколи ще не була спокійна.

Родити б землі виноград та колос,
Пахнути хлібом та духом рути.
Я піднімаю рішуче голос,
Щоб на землі — ні бомб, ні отрути,
Щоб індустрія гриміла цехами
Не для гармат, а для тракторів,
Щоб жито-пшеницю ми в полі кохали
Не для солдатських гірких сухарів.
Щоб всі краї і всі країни
Міцно мостили миру шлях,
Щоб ми не сирени, а спів солов'їний
Разом з коханими чули в гаях.
Я ладен би все, що маю, віддати,
Щоб в світі забувся тривоги сигнал...

Ідуть солдати. Пливуть солдати.
Летять солдати. Земля — арсенал.

Та віра живе, як їй і належить, —
Будуть поборені сили злі.
Віза Свободи і Незалежності
Напишеться всім громадянам Землі!

1962

ДОМОРОЩЕНІ ПРОРОКИ

Наші доморощені пророки
Що не день дивують білий світ:
Комунізму визначено строки,
Не багато ждати — двадцять літ.

Та самим пророкам вже сьогодні
Мінімум по шістдесят і п'ять.
Двадцять років ждати вони не згодні —
Двадцять років? Можна й не діждать.

Двадцять років! Навіть думка дика,
П'єш ти пантокрин чи там жень-шень.
І тому (своя рука владика!)
Для обранців, ну й собі лишень,

Без гучних промов, а може, й без цинізму,
За народні кошти не малі
Найповнішу фазу комунізму
За стіною створено в Кремлі.

Так сказати би, в провідному штабі,
Звідки зорить світ нових століть,
А у всесоюзному масштабі
Наші люди навчені терпіть.

Тільки більше темпів, більше праці,
Відданості більше, вір — і край.
Я сьогодні поживу в палаці,
Ну, а ти ще трохи почекай.

І не місце в нас якимсь істерикам,
Вгору, вгору ідемо, не вниз.
Бач, утерли ж носа всім Америкам,
Так чи ні? Отак і комунізм.

Отакі-то, лобом не широкі,
Як Тарас Григорович казав,
Наші доморощені пророки
Наробили в білім світі справ.

1962

Конча-Озерна

УТОМА ДОВГИХ ЛІТ

Минула втома довгих літ життя,
Розтанула хмаринкою уранці.
До радощів земних, до дум і праці
Всевадне знову заклика буття.

І, може, що гостріше відчуття
Всього, що відбувається довкола,
Летить, стремить душа непрохолола
До повного із днем своїм злиття.

Вчорашній день був сповнений труда —
Утома довгих літ не без причини,
Та ледь безсонне серце відпочине —

І нас цікавість знов не покида
Й допитливість. Велике щастя вміти
Усе це відчувати й розуміти.

1962

ТИ ХЛІБ ЇСИ

Ти хліб їси з скоринкою хрусткою,
П'єш винограду кров — терпке вино.
У повній безтривожності спокою
Чи думав ти, де узялось воно?

У тебе на столі янтарна риба,
Як сонце — масло. Але сам ти, сам
Для дня людського, для людського хліба
Зробив хоч на один-єдиний грам?

Я чув, як промовляв ти в час дискусій,
Махав руками. Та як то і все —
Ти руку зупини, хай і на кусень
До рота жадібного не несе,

І на ковток того добра, що звіку
Не від промов з'являлось на столі,
А увібравши всю любов велику
І труд людей, заліза і землі.

1962

ПРАДІДИ

Ми сила сил народу,
Залізнякавого ми роду!
О. Влизько

Шевченко, Гонга, Залізник, Трясило —
Ви чуєте, які це імена!
Яка вогниста в них клекоче сила,
Не википіла сотні літ до дна.

Такий устане — ворогові кришка,
Махне рукою — вільний побратим.
А ще ж Нечай, Богун, Самійло Кішка.
Навіки місце в нашім серці їм.

Уміли не лише гнівитись — битись.
І не лише за себе — за братів.

Нам є ким і пишатись, і гордитись,
А дехтò й позабути б їх хотів.

То, каже, розбишаки, баламути.
А деякі гнучких батьків сини
Готові їх лише за те забути,
Що ніби не по моді в них штани.

Не будем їх у модне прибирати,
Нехай ідуть, красуються в своїм,
Мечами і руками трощать грати...
Над ними неба вічно сині шати.
В живому серці — перше місце їм.

Нехай ідуть насупроти розбою,
Як при житті — порубані в бою,
Проливши кров — на прю, на бій — не з бою,
За віру, землю, за любов свою.

Мечів і слів їх не ступились вістря,
В них сонце грає, міниться блакить.
Не гордий — я пишаюсь тим, що іскра
Тієї крові і в моїй горить.

Шевченко, Гонта... Відгомін і гомін.
Трясило, Залізник — гроза і грім.
Заграв каскади над Дніпром старим.
І «Заповіт» гримить через кордони.
В безсмертнім серці
Перше місце — їм.

1962

ПРО ВІДКРИТТЯ

Я думав: земля вся з'їджена,
Розвідана і розписана,
Вся вивчена, вся досліджена,
Як свіжопоголена лисина.

Так думав. І в сил моїх міру
Писав, коли щось писалось.
Та ось залетів до Паміру
І думка оця захиталась.

Тут дивного стільки ж навколо,
Як в ті шістсотлітні години,
Коли молодий Марко Поло
Шукав тут виткої стежини.

Тут гори такі, що хмарами
Не вкрити їх — хмари під ними.
Громаддя вершин примарами
Встають навкруги неземними.

Громаддя сплелось, злилося,
І з першого погляду видно,
Що не розгадане й досі
Серце гір самоцвітне.

На доказ цього беру я
Те, що з підземної чаші,
З розколотих скель парує
Гаряча, цілюща Гарм-Чашма.

Цим горам по гордості рівні
Жінки тут і рухи жіночі.
Дівчата ж — їй-богу! — царівни
Із тисяча другої ночі.

Краса обступала, як злива,
Радів я, либонь, до нестями,
Бо всі ці побачені дива
Моїми були відкриттями.

Поїздивши тут щасливий,
Я з часом почав розуміти,
Що в кожного є можливість
Дещо на світі відкрити.

Не обов'язково на полюсі,
В горах, снігами вкритих,
А навіть у житньому колосі,
У ясенових вітах,
Між запашними травами —
Всюди. Одне тільки знайте
І пам'ятайте, як правило,
Що не шукавши — не знайдеш!

P.S. (Звичайно, я вів не до цього,
Але скажу в постскрипті,
Що, може, й мене самого
Колись та відкриють критики).

1962

МЕРТВИЙ ЗАПОВІДАЄ

Я мертвий упав на Букринськiм плацдармі
У наступі, як і належить гвардійцю,
Солдат рядовий тих обпалених армій,
Що гнали з полів українських убивцю.

Сто літ недожитих,
Сто нив недожатих
Лишилось моїх на кривавих плацдармах.

Я впав, не побувши ще навіть в сержантах,
Не те що в полковниках чи командармах.

Хитнувся шмат неба в осикових кронах,
Розпався на частки, на цятки вогнисті.
Я впав, я лежав на порожніх патронах,
І руки стискались в опалому листі.

Повз мене снаряди і міни летіли
Все мимо... До цього букринського бою,
Де шмат гімнастюрки спітнілої в тіло
Осколок тупий увігнав із собою.

Задуха вогнем шматувала легені,
Навскіс полетіли розпечені хмари.
І все повалилось у хвилі вогненні
В одному чадному важкому ударі.

Ковтнула війна мого батька і брата,
А сина не встиг по собі я лишити.
Та ви, що живете, згадайте солдата,
У вас же солдатського віку вже діти.

Згадайте, подбайте, щоб ваші нащадки,
Яким я лишився ровесником вічним,
Страхіття війни знали з книги та згадки
Та з хронікофільму, що став історичним.

Щоб вирости, винесли думи дозрілі
На траси орбіт — не в окопи, не в дзоти,
Щоб юні не впали на зранені ріллі,
А йшли перед вами на вищі висоти.

1963

ЯБЛУКО НА ДОЛОНІ

Яблуко. Може, скажеш, не диво?
Зваж на долоні, розріж навпіл:
В ньому — сонце, липнева злива,
Прозора соната бджолиних крил.

Літо гаряче в долоню на тобі.
Хрустке, повне соків живих, аж кипить,
Цілий всесвіт у ньому, як в атомі,
Тільки зумієш його розщепить —
Заструменить медоносний дощик,
Зябликів спів розколише весь сад.

Бери, частуйся — це найдорожче,
Найперше, що я його виростив сам.

1963

ЮВІЛЕЙНЕ

Ювілеї мене стомили,
Кожен тиждень у когось дата.
Дорогі мої, друзі милі,
Ви подумайте: нас багато.

Просто важко і неможливо —
Що не тиждень ковтать єлей.
Та й чи справді це так важливо,
Щоб для кожного — ювілей?

Щоб вітання, та телеграми,
Та портрети в золоченій рамі,
Та з промовами тости лунко:
Ювілянтові — всі чолом.

Та... апостольські поцілунки
У президії за столом,
Де промовці в присяжнім елеї
Аж потіють, аж рвуться з гужів.

Не справляйте мені ювілею,
Якщо навіть я заслужив.

1963

У РЕЧІ ВДИВЛЯТИСЯ ПИЛЬНО

У речі вдивлятися пильно,
В звичайнім шукати красу —
Я взяв цей тягар добровільно
І радо його несучу.

Зеленого і голубого
Хлюпнула весна на почин.
Від теплих дарунків Дажбога
Радій і хмільї. Відпочинь.
Так треба ще знати — від чого?
Чому? — дошукатись причин.

Звідкіль цього світла присутність
І вітру цілющого лет?..
Не всюди уловлюєш сутність,
Не кожен розкриєш секрет.

Бува ж, і розкрив, а з одного
Сто інших постало у ряд.

Та радість не меншає з того,
А ще виростає стократ.

1963 .

ВТОМА

Втома. Щоденна втома.
Десь ти ходив, блукав,
Стомлений, ось уже вдома;
Вологий за лікоть рукав,

Комір за шию... А краще:
Сорочку з себе — і вмить
З крана животворяща
Бадьорість на тебе струмить.

Вимився. Посвіжілий.
Щоки загаром цвітуть.
Знову вернулися сили,
Знову — хоч зараз у путь.

Серце сміється. Здається
Милим весь білий світ...
Гірше, як набереться
Втома за сотню літ.

Спробуй бадьорістю з крана
Втому оту обмить.
Як застаріла рана,
Болить вона і щемить,
Дратує тебе, як нежить,

За день вчорашній пита.
Зроби ж, що тобі належить,

Поки столітня ота
Втома тебе не обсіла,
Невигоєна, пісна.

Роби, поки квітне сила,
Роби, поки думка ясна
І кожна клітина тіла
Прагне життя, пісень.
Роби, щоб сто літ пролетіло,
Як мудро прожитий день.

1963

ЧУЄШ, СУРМИ ЗАГРАЛИ

ВИКАРБУЮ НА КАМЕНІ

Викарбую на камені,
Вирізьблю на металі:
З дитинства, з юнацтва така мені
Встаєш ти в кожній деталі,
Така, що уперто вийшла
Шляхи круті подолати.
На обрії квітне вишня,
Обабіч верби-солати,
В захмаренні перед тобою
Веселкою промінь кличе,
І з піснею, з боротьбою
Ти йдеш із сторіччя в сторіччя.

Викарбую на камені,
На загартованій криці:
З дитинства, з юнацтва така мені
Ти виділась. Не біля криниці
З вишитим рукавом, в очіпочку,
Не лагідна і слухняна,
Не з горщиками на припічку,
А грозяна, полум'яна,
В шуканні йдуча невпинно,
Тенета і пута рвуча,
Країна моя, Україно,
Розвихрена і жагуча.

Вигаптую різьбою
На міді, на чорній бронзі:

Ідеш ти і я з тобою
В поході, в путі-дорозі.
Не виснажені, невтомні
По щебеню, по покосах.
Заграва спахне на домні,
Відблиск в долині в росах.

Сім металевих літер,
Що й ніч запалять похмуру.
Ота, що народжує вітер,
З вітру роздмухує бурю,
Регоче в залізнім вітті,
Вихрує в бучній громовиці.
Викарбую на граніті,
На нержавіючій криці
Сили своєї сутню,
Серцю синів незабутню,
Як пісня твоя, самобутню.

Стежки твої і гостинці,
Шляхи твої, магістралі
Сини твої українці
Творили, мостили, щоб далі
Упевненою ходою
Іти через ночі й світання
На прю з брехнею, бідою,
До єдності і братання.

Не стомиться думка й рука мені,
По рисочці, по деталі
Викарбую на камені,
Вирізьблю на металі
Ім'я твоє, Україно,
Серце твоє, Батьківщино,
Щоб вічно в дочки і сина
В серці, перед очима

Вставала ти, полум'яніла
Могуттю, красою своєю,
Іти до мети веліла,
Була провідною зорею.

1964

ПОМІЖ САДАМИ-ДЕРЕВАМИ

Поміж садами-деревами
Шелест шелеснув плавно
Думами Кобзаревими,
Голосом Ярославни.

Переливається, котиться,
Вивітрив тугу-наругу
Із запорозької Хортиці,
З плавнів Великого Лугу.

Над ситнягами-плесами
В небо зметнув заграви.
Зблисками-Дніпрогесами
Сурми гудків заграли.

А Килиїмським, Ординським
Полею та шляхом-бруком
Бульба іде з українським
Юним своїм онуком.

Вітер ярами кочує,
Хвилю на травах узорить.
— Чуєш? — гукає. — Чуєш?
— Чую! — Бульба говорить.

— Чую! — злітає буремно
Поклик віків заgravний
Думою Кобзаревою,
Голосом Ярославни.

1964

ЧУЄШ, СУРМИ ЗАГРАЛИ!

Мова твоя ніжна і грізна,
Земле моя, Україно.
Де треба — вона гримить залізною,
Де треба, дзвенить солов'їно.

В ній — схід рожевий, рахманний південь
З росами, сонцем, просинню.
Друзі зустрілись: — Вітаю! Добридень! —
Братів погукати: — Ласкаво просимо!

Ласкаво просимо! — І крилато
Розкрились обійми рук робітничих.
— Ласкаво просимо! — гукають Карпати,
— Ласкаво просимо! — Донеччина кличе.

Хвилю Дніпро на хвилю ниже,
Ліс поліський забризканий росами,
Гудками збуджене Запоріжжя,
Чуєш, всі кажуть: — Ласкаво просимо!

Ласкаво просимо! Люди ми прості,
Лише б до нас ішов з наміром добрим.
Сусідів близьких кличемо в гості
І тих, що їх дальній ховає обрій.

Для дружніх — дружби в нас джерело,
Для щирих — щирість у серці носимо.
Шумить тополино полтавське село,
В садах вишелестує: — Ласкаво просимо!

Мова твоя гнучка, пружинно,
Пісенно струмить крізь століття.
Подругу-жінку звемо — дружино!
Високе гілля — верховіття.

Ти чуєш, кажуть: осоння, ліщина.
Вслухайся, вдумайся — чи міг би ти жити
Без слів таких, як Батьківщина,
Єдність, братерство, батьків заповіти?

Крицево дзвенить, шелестить пшенично
Мова твоя, Україно.
Хай недруги наші гарчать істерично,
Для них вона з перцем, гірчить полинно.

Серцем сухі, розумом бідні,
Гавкнуть вони із-за рогу — й мовчок.
Слово й для них у нас є — жалюгідні.
Їм дорогий тільки свій смітничок.

А ми наші нйви безмежні зорали,
Гудками збудили день стоголосими.
Чуєш, думи-хорали!
Чуєш, сурми заграли!
Чуєш, наше співуче: — Ласкаво просимо!

1964

ДОВЖЕНКО

Він виходжав — і йому в співучасники
Йшли ріки, степи, йшли сади з гаями.
Оживали прадіди, увічнювались сучасники
Від подиху, зльоту його уяви.

Неслись полководці у гомоні-гуці
До ворогів революції нещадні,
За ними вставали арсенальці, богунці,
Заклично зверталися до нащадків.

Таким він був. Як бог білоголовий,
Високочолий, щедрості повен.
Сіяв — родило зерно без полови,
Теплом весняну народжував повінь.

І все ж різьбив, у людські зачарований душі,
Поему сердець вмів у думу складати.
Умер. І тепер намагаються кликуші
У друзі до нього себе приєднати.

Умер? Не вмер. Такі не вмирають,
Лише не встигають всього зробити.
Їх зоряниці обрії крають,
Їх зливи живлять сади і квіти.

І йде він та йде у народні поради,
З такими йде, як Тарас, подорожніми.
Оживають прадіди, вітають соратники,
Чекають онуки його ненароджені.

1964

НАДІЯ

Дрібненькі диктатори сходять зі сцени,
І в людства все більше, все більше надій,
Що розум свій принесуть Авіценни
Новій демократії молодій;

Що за божками і їхні лакузи
З одами зникнуть, слизькі, як в'юн,
Що по-новому одверті музи
Будуть з нових промовляти трибун;

Що не посміють жонглери всує
Гратись словами — дружба, народ;
Що той народ проголосує
З південних широт до північних широт

Своїми натрудженими руками
Від імені всіх на Землі земель
За капітанів з ясними думками,
Що й серед бур поведуть корабель.

1964

СИН СОНЦЯ

Здрастуй, нещадний до себе бродяго,
Мрійнику, з далечню в синіх очах!
Завзяття твого розшумовує брага,
Відваги твоєї хміль не прочах.

Вистуджує Північ вітрами холодними,
А ти у розвідку з нами ідеш,

А ти на ночівлі в тайзі, Джеку Лондоне,
У вогнище наше поліно кладеш.

І по собі, і по друзях знаю, —
Взявши потертий дорожній мішок,
З дальнього світу, з далекого краю
Ти в товариство наше прийшов.

Вирвався в мрію до нашого берега
Із перехресть поліційних тумб.
Для мене ти більше відкрив Америку,
Аніж раніше відкрив Колумб.

Мигтить упряжка снігами бурунними,
Бархан припорошує слід наш піском.
А ти з нами, впертими, ти з нами, юними,
І по снігу, й по піску — з рюкзаком.

Зашерхлим берегом, полярною рінню
Погляд твій мрійний далеч блакить.
А сніги твої все крешуть іскринню,
А сонце твоє світить і світить.

1965

ВСІ ХОЧУТЬ БУТИ МИСЛИТЕЛЯМИ...

Всі хочуть бути мислителями чи провидцями,
Щонайменше — поетами і відкривачами,
І не хочуть в полі ходити за вівцями,
Не хочуть бути на землі сіячами.

Будьте ким можете, будьте ким хочете,
Якщо вам по силі. А є ж такі,

Що прагнуть вище за себе підскочити,
Чужі за свої видають думки,

Десь там насмикані, абияк зліплені,
Це знявши на щит, як відкриття,
Власним, уявним сяйвом засліплені,
Свистять повз людей і повз життя,

Гадаючи, що вони — повелителі
Умів людських на просторах планети.
А хіба сячі не найбільші мислителі
І пастухи — не найбільші поети?

1965

ВЕЧІРНІЙ ЧАС

Вечірній час — це особливий час
Ще хмари заходу в гарячій піні
Тепла живого. Видовжені тіні
Бредуть у ніч, всотавши на запас

Вогню барвистого. Та вже пригас
У тихім осокорів шелестінні,
В пір'ястому надхмарному сплетінні
Проміння перехресного каркас.

Між небом і землею гасне ватра,
Зітхання смерку лебедем ячить.
А ти задумався, що зробиш завтра,
Тобі вже ранок синьо маячить.

В вечірній час, в години дня останні,
Ти вже живеш у завтрашнім світанні.

1965

ЖАДОБА ДОРОГИ

Назви вершин, і річок, і поселень,
Як і друзів живих дорогі імена,
У дорогу далеку, нелегку, а веселу
Закликають. І хай хоч яка далина,
Хоч які перельоти і переходи, —
Без супутників і без попутних вітрів
Десь при добрій нагоді, а то й без нагоди
Ще піду на стежки, по яких не ходив.

О несходжені схили, маршрути незнані,
Суховіїв дороги і льодовиків!
Забреду в Херсонесі чи в сухім Дагестані
У віддаленість скіфських, сарматських віків.

Зір у небі розкину Птолемеєву карту
І по ній проти ночі на південь і схід
Крок за кроком пройду Сакартвело, Урарту,
Відшукаю віків невідшуканий слід.

А за морем Хвалинським — не садами-гаями —
Каракумському вітру наперекір
Відшукаю сліди Улугбека, Хайяма
І прийду на Памір. О високий Памір,
Дах над світом камінний, будь мені перевалом,
Я покину далеких віків гряди
За хребтом, за туманом, за жовтим дувалом
І в сьогодні прийду. І в завтра піду.

Проти дальнього, давнього, сиво-старого
Грає променем райдужним досвіток мій.
І гуркоче дорога, безконечна дорога
У турботі людській по планеті людській.

1965

НАСНИЛАЇСЬ МЕНІ ПУСТЕЛЯ

Наснилась мені пустеля:
Пустеля і я, більш нікого.
І тільки безмежжя стеле
Мовчання піску німого.

Барханові жовті плити
Уклалися паралельно.
І лячно, і хочеться пити,
І на душі пустельно.

Чи скоро ж оаза, чи скоро ж
Вода задзюрчить прохолола?
Шуліка — пустелі сторож —
Погрозливо звужує кола.

Вдихаю повітря, мов з горна,
І спазми груди здавили.
Ніч наближається чорна,
Вовки — не вітри — завили.

І, сповнений смутку і скрути,
Упав я і очі заплющив.
І ось на землі мені чути
Дзюрчання джерел цілюще.

Ласкаве, мов сутінку марення,
Все ближче, все ближче лине,
Шумить з голубого захмарення
Шуміння вітрів тополине.

«Звідкіль ти, — питаю, — звідкіль ти,
З якого ранкового краю?»

А сам — під зелені віти
І ще раз — у сні — засинаю.

Повз мене степами на південь
Струмують річки неквапливо,
І хтось мені тихо «добридень»
По-нашому каже мрійливо.

Не каже — шепоче ранково
Вишневим подихом гаю,
І я від рідного слова
В пустелі сухій воскресаю.

Скидаю втоми брилу,
У далеч іду колоскову,
Земля, повертаючи силу,
Співає мені колискову.

Рівнина безмежно далека
Шляхи килимами стеле,
І спека — уже не спека,
Пустеля — вже не пустеля.

А спереду, на видноколі,
Гранчасті будов обеліски,
Оселі, і сині тополі,
І шабля дніпрова блиска.

І рідне «добридень» привітно
Цілющим струмком струменіє.
І за пустелею видно
Зелений берег надії.

1965

Я ВСІ ЛЕГЕНДИ БІБЛІЇ ЧИТАВ

Я всі легенди Біблії читав,
Та не від них, а від Шевченка ліри,
Від Лермонтова день мені світав,
І в гості йшли Уїтмени й Шекспіри.

Коротшала осіння довга ніч,
Сон відлітав солодкий та глибокий,
Перед гостями, що з глибин сторіч
Несли свою незгоду і неспокій,

Що йшли, вели своїх героїв рать,
І я спішив, щоб, як живих, зустріть їх,
Щоб серцем вічні пристрасті ввібрать.
Зі сторінок поживклих манускриптів.

Я всі легенди Біблії читав,
Всі проповіді круг мене юрмились,
Та дух мій ріс, та день мені світав
Від тих сердець, що й після смерті бились.

1965

СЕРВАНТЕС

За коротку ніч не встигає спекота
Відступити. Шурхоче дахів черепиця.
Свічка лоєм чадить. А йому все не спиться —
Однорукий Сервантес веде Дон-Кіхота.

По жорстві, пилюзі... Кремінь. Стежка. Оселя.
Перепуттями темними доли людської.
Він веде? Чи його скрізь проводить, Мігеля,
Той гідальго чудний у своїм неспокої?

Нічогісінько в нього — ні багатства, ні почестей,
Е, та що вже там почесні, краще б дукати.
Тільки є Дон-Кіхот. Дон-Кіхано. І хочеться
Про гідальго Кіхано писати й писати.

Всі думки свої ношені, гіркотою проточені,
На папір, на папір, ніби в маренні, в трансі.
По сліду Росінанта, по кремнистій узбочині
Тінь — не тінь: то притомлений вірністю Панса.

Де та сила? Була ж! Била молодість в бубони,
На відвазі дідівській замішана круто!
У бою при Лепанто з рукою одрубана.
Срібним путом в алжирським рабстві закута.

Де та молодість? Скоро, ой скоро причалу
Допливе каравела без вітру в вітрилах.
Чим вантажено трюм? Добротою з печаллю
Та любов'ю, що смутком змішалась на хвилях.

Ще б сторінку, ще б дві, ще б рядки ці останні.
Свічка гасне. Та в шибку — зоря полум'яно!
Розпливається, тоне Мігель у світанні
І зливається сам із гідальго Кіхано.

Голова на столі, на кістлявому лікті.
Сніться, сни, бийте крилами несамовито.
Дон-Кіхано в промінні, у спечному літі
Іде, іде по світу. По білому світу.

1965

СЕСАР ВАЛЬЄХО

Умру в Парижі я, умру під дощ...
...Мені здається, я умру в четвер.
З книги «Людські поезії»

Сесар Вальєхо — перуанський поет. «Маленький індієць» називали його. А він узяв на себе великі й важкі вселюдські скорботи; серце його, мов оголене, болісно відгукувалось на кожен найменший дотик чужої біди, на всі печалі і муки людські, тривожилось трепетно долею світу. Бунтівливий дух привів його до в'язниці. А потім на чужину. Він умер далеко від батьківщини, в Парижі, у квітні 1938 року... Був четвер. І не було дощу. Сонце...

Сесар Вальєхо вмирав у паризькій лікарні,
І крізь фіранки точився в щілини вікна
Згар нікотину, припудрений дух перукарні,
Чад суєти — мішанина з бензину й вина.

Сесар Вальєхо вмирав. Між Парижем і Перу
Вся Піренеїв гряда, всі океанські вали перед ним,
І оцієї палати у біле фарбовані двері,
І за вікном помутнілим бензинових випарів дим.

Сесар Вальєхо не бачив, не слухав Парижа.
Очі склепив — і видінням вставали з імлі
Андів шпилі, перуанські виткі роздоріжжя,
Вітром шліфовані пальми обабіч пливли.

А поміж них із далекого віку повстанці —
Вершники й піші в оздобах своїх пір'яних.
Привиди, фата-моргани. Кубинці і мексіканці.
Вершники й піші. В поході. І він поміж них.

Сесар Вальехо... Індіанської крові кипіння
Пругко в останніх спалахувало рядках,
Щоб піднімати на бунт, хвилювать покоління
Нині, і завтра, і в дальніх прийдешніх віках.

Маршем по згарищах предки ішли. Не в жалобі —
В наступі. В клетоті. В скреготі скельних порід.
Бийтесь на вітрі, розкриль соколиних оздоби, —
Він не кінчається, він починається, дальній похід.

Він розгортається! На четвертинці паперу,
Ширшій за сотні міських утрамбованих площ,
Сесар Вальехо шле поклик з Парижа до Перу.
А за вікном, за фіранками, сонце — не дощ...

1966—1967

ОСТАННЯ НІЧ ЛОРКИ

Ніч. Темінь липуча. Спекота.
Стоїть пилюга тротуарна.
Бруківкою цокіт. Кіннота.
Жандарми їдуть попарно.

Та ні. Шурхотня комашина
Піском на зіниці пада.
Дзижчить. То крадеться машина
В провулках твоїх, Гренадо.

Гітара в струннім зблиску
Ще шле романсеро акорди,
Ще він і не знає, що близько
Смерті чорні герольди.

Безсонний у владі пісні,
Він слухать той шурхіт не хоче.
Та чорні плащі зловісні
Склепились над ним серед ночі.

Немов кажанові крила
Облипли його павутинно.
Насилля потворна сила
Скрутила його, як дитину.

У фарних зблисках імристо
Зліта пилюга брунатна.
Летить повз машину місто,
Занурена в сон Гренада.

Спиніться. Куди ви? Спиніться!
Останню промчали алею.
Позаду дахів черепиця
Масною блищить ріллею.

Зойкнули гальма. І руки
Йому від дверцят відірвали.
І пострілів колоті звуки
Німіли в чорнім проваллі.

І землю жостку, крем'янисту
Хапали скручені пальці.
У чорних плащах фалангісти
П'яніли в кривавім вальсі.

Стріляли у серце і в вічі,
А він уставав і падав.
А людство, вкутане ніччю,
Спало. Як спала Гренада...

1966

ВАН-ГОГ

Як йому важко! Світ йому крає —
В тьмі ні спокою, ні тишини.
Жовте злітає, червоне злітає,
Чорне злітає... Птахи... Кажани...

Камінь в залізне — іскрає іскра,
Промінь нуртує, грозою блиска.
Деся заховатись би... Де, куди?
Та і від кого? Від нещастя-біди?

Бачив і бачить — ближніх і дальніх,
Грози і тишу — чує і чув.
Йому б тільки спокою, спокою, спокою.
Вголос просив і безголосно мрів.

А сонце зіниці золотом палить.
О, не дивись, відвернись... Та в руках —
Пензель, палітра. А сам — як палець...
І Всесвіт замовк у вогнених світах.

І враз стукотить, стукотить — зупиніть же!
А небо шматує блискавки поріз.
Жовте злітає, чорне злітає, червоне...

все нижче...

Який божевільний, який божевільний,
Який божевільний цей поїзд...

1972

Конча-Озерна

МІЙ МАТЕР'ЯЛ

Пісок і глина, дерево й каміння —
Мій матер'ял. Із нього я й творю.
Але як важко, як поволі вміння
Іде в недоспану мою зорю.

У ранок мій, в мінливе надвечір'я,
Тривожне у сумирній сивині.
Та матер'ял все збільшує довір'я,
Все більше підкоряється мені.

І ще зробити щось я маю силу,
Мені ще впевненість не покида.
Я знаю, як важку камінну брилу
І день і ніч обточує вода.

1966

РАЙДУГА ВІТРУ

Ви бачили вітер? Бачили,
Як він, розпроставши крила,
У березі сіті рибалчині
В тугі напинає вітрила,

Летить проти вас, б'є в скроні
Колючим жмутом ожини?
Здійміть проти нього долоні —
Чуєте, як пружинить!

Чуєте? А я його бачу
В різних веселих проявах,

В долоні ловлю і смачно
Пругкий на зуб собі пробую.
Він виривається, в спалаху
Міняє свою одержу:
На косах піщаних — опаловий,
На лузі — від смолки — бежевий.

І згадую я сирок,о,
Мусони, самуми, пасати,
На лист латаття широкий
Хочу його записати.

Та бачу рухливий вітер
Не в чорнім разочку літер,
Яким оце слово пишеться,
А в тім, як тополя колишеться,
Як вің нагинає клени,
Розхристаний та зелений.

І я, подорожній митар,
Знову згадую вітер,
Який мені зустрічався.

...На світ береться. Почався
Ранок. На сині трави
Променя дотик ласкавий
Смужкою ліг. І в росині
Вітер небесно-синій
Іскрою враз відбився.
Раптом позолотився,
Замиготів заклично,
Погладив мені обличчя
Лагідно, ніжно, непрутко
(Це ж на рибальстві, рано) —
Такий, хоч бери у руки,
Хоч прикладай до рани.

І раптом кружляє, свище
Зимова колюча хвища,
Холодна, мертвотно-біла.
Така вам в обличчя біла?
Морозила вас на фронті?
В окопі вас настигала?
Куди не піткнись — навпроти
Січе тебе батогами...
Вітер. Я знаю різний:
На смак, на силу, на колір,
Ласкавий, буряно-грізний
В шаленім вихрянім колі,
Солоний, холодний, колючий,
Що ріже дощем із тучі...

А я обличчя витру —
І знову вперед
проти вітру.

1966

ТАК ВЕЛОСЯ...

Так велося з часів прадавніх
На білому світі,
Що мертвих, заслужених чи прославлених
Воскрешали в бронзі й граніті.

Того з книгою, іншого з шашкою,
Ще іншого — в розмислі. Хто як заслужив.
Ну, бувало, вславляли з натяжкою —
Це про лінії вельможних мужів.

Заздрять, буває, славою вінчаним,
Чиї поблискують погруддя з бронзи,
От, мовляв, люди сягають вічності,
А нас не бачать в житейській прозі.

Ввижаються людям їхні справи
Значнішими. Бачаться часом найвище.
Всі хочуть почестей, успіху, слави,
Не всі тільки думають — а навіщо?

1966

ЗАСТОРОГА

Все вже обсмоктано, з усього все виссано,
А пишеться все нове й нове.
Одних «Прометеїв» скільки написано.
А будуть же ще, поки й людство живе.

Будуть тужитись завзятці деякі:
Хоч на кілька днів чи годин
Нате, мовляв, і мого «Прометеїка»,
Та Прометей... споконвіку один!

У кожного творчого стільки планів,
Що можна в'явити ще до творчих жнив,
Скільки дрібненьких зросте Дон-Жуанів
Крім справжнього, що Командор скам'янив.

Скільки буде... Та що загадувать,
Краще кожного разу резонно,
Сівши до столу, будемо згадувать,
Що є Прометей вже, є Робінзони,

Є Гонти, Бульби, Гамлети, Ліри
Й сучасники наші, що вічно їм жити.
Тож пам'ятаймо: ні в якій мірі
Не повторитись, не повторити!

1966

Київ

МАЛАНКА

Ілюстрація

до «*FATA MORGANA*»

Притомилися ноги.
Занедужали руки.
Відпочинути б трохи
Від пекучої муки.

Хоч би сіна під спину,
Хоч би віхоть соломи,
Хоч годину спочину
Від столітньої втоми.

Обіпершись на костура —
А яка то опора!
Цілий вік вона постувала,
Все життя була хвора.

Але йде. Від Кубані
До карпатського плаю,
Прапорами повстання
Її очі палають.

1962—1967

ЗАКОН ІНЕРЦІЇ

Так, є закон інерції — бажання
Оберегти свій попередній стан.
У валуна бажання до лежання,
У річки — поспішати в океан.

Закон цей вже давно відкрили люди,
Давно його розшифрували суть:
Щоб зрушити, потрібно підштовхнути,
Щоб зупинити, треба перетнути.

А далі — вирішальна справа в силі
І в задумі, який потрібен нам:
Або валун річкові спинить хвилі,
Або покотиться у хвилях сам.

1967

ГІМН СЛОВУ

Усім відома істина ота:
Об камінь камінь — іскра виліта.
Що ж, іскра крилась в камені? Можливо.
Дива, дива! На кожному кроці диво.

А ми так просто, звично та байдуже
Подібні обминаємо дива.
Нащо заходити далеко, друже,
Візьмім слова.

Слова, слова, слова —
Так Гамлет відповів на запитання,
Що він читає?

Що ж таке слова?

О, просто. З першої в абетці А
До Я, що в тій абетці є остання.
Оце і є ті дічені цеглини,
З яких будови складено нетлінні.
А в тих будовах мудрість світова,
Клич із віків.

От що таке слова!
І клич в віки. В життя далеке шлях.
Жарини слів не вкриє часу шлак.

Але слова хіба єдиний знак
Розмови з вічним? А храмів шпилі,
А рештки парфенонів, колізеїв?
Собори давні? А нових музеїв
Палаці в кожному закутку землі?
Це фоліанти, сховища скарбів,
Кунсткамери людських шукань одвічних.
У них відлуння слова, барви спів
І відгомін перегуків закличних
Біля джерел розбурханих повстань,
З глаголом бунту на дамаськім вістрі.

Руїно старокиївська, устань,
Під попелом твоїм не згасли іскри.
Устань і розкажи, що першим слово
У рать єдало, кликало творить,
Що з ним будови клалася основа,
Яка знесла тягар тисячоліть.
З ним буревійної грози озон
Густів громами у хмаринах-скибах:
До слова слово — іскра і вогонь.
До слова слово — полум'я і вибух.

Тож слово — крила. Вибухова сила,
Тривоги клич, походу знамено.
Воно палило і воно гасило,

Скидало і підводило воно.
І продиралось, кинуте не всує,
Через поснулі згарища століть.
Я вірю — слово ще проголосує,
Зігріє добрих, злих — іспопелить.
Проб'ється не послушливе, а горде
Через усі кордони заборон,
З'єднає справедливих у когорти,
А нищих жде безслов'я Вавілон.

1967

ЩО ПОТРІБНО ЛЮДИНІ

Що потрібно людині
В житті, не в масштабах держави?
Одній — щоб її любили,
Іншій — хоч би поважали.

Той прагне чимсь козирнути,
Хоч зовні блиснути чимсь.
А цей пробує зазирнути,
Як крутиться земна вісь.

Один хоче злетіти високо,
Другий — тихенько прожити.
Що ж їм, оцим людям, вишукать,
Що дати їм, скажи ти?

Один бажає врожаю,
Щоб всім уродило хліба.
В другого менше бажання —
Щоб риба клювала. Риба!

Цей має бажань — не злічити,
У цього — одне-єдине.
То як же всім догодити?
Так що ж потрібно людині?

А власне, нащо догоджати?
І хто повинен кому?
Якщо умієш бажати —
Дай раду бажанню свому.

Установи найперше,
Що потрібно тобі,
І розпочни. І вивершуй.
Штурмуй. Досягай. Роби.

Роби не дні, не години —
Літа. Десятки літ.
Ти весь потрібен Людині.
Ти весь. І трудів твоїх плід.

Якщо не відступиш, не збочиш,
Можеш не сумніватись,
Доб'єшся чого захочеш, —
У тому й суть, щоб змагатись,
Забувши в ході, в устремлінні,
Як пахне солоний піт.

Так що ж потрібно людині?
Все. Увесь білий світ!

1967

СВІТ, ЯК ВІН Є

Світ, як він є, — недосконалий.
І будівничим випадом
Крізь гори прокладать канали,
Щоб до пустель ішла вода.

Тепло нести, зборовши втому,
В краї суворої зими.
Та головне, либонь, не в тому —
Недосконалі ми самі.

Десь в похвальбі не знаєм міри,
А десь, піднісши принцип свій,
Уже не можем жити в мирі,
Встаєм за дріб'язок на бій.

Готові утопить в калюжі
Суперників і їх діла.
А то — проходимо байдужі,
Не помічаєм фальші й зла.

Ми вміємо тримать штурвали,
Злітати в хмари і в блакить,
Ми стільки вже навідривали,
Та як самим себе відкрити?

Щоб мати серце, не крижину,
Щоб і в польоті, й на сівбі
Удосконалювать людину,
Себе. Людину у собі!

1967

ПРОБАЧЕННЯ ПЕРЕД КРИТИКАМИ

Пробачте, може, ви ученіші від мене —
Про це незаперечно свідчить те,
Що й вам самим відомо достеменно —
Бо все життя вчите мене, вчите.

Отут, мовляв, і свіжо, та загально,
Тут — більше б позитивного. А тут
Оригінально, та не актуально.
Читач не прийме. Надто гострий кут.

А я читаю ті словесні стоси,
Аж очі їсть мені критичний дим.
Сміюся. Лаюсь. Витираю сльози.
І... твердо залишаюсь на своїм.

1967

ТЕ САМЕ ЩОВЕСНИ

Те саме щовесни — гнучка ліщина
Сережки жовті перша випуска.
Ти глянув і з розкритими очима
Спинився край безлистоного ліска.

Земля зігрілась. Ліс міняє вбрання.
Ось-ось і кожна брунька оживе.
Те саме щовесни зачарування,
І щовесни — небачено нове.

1963

ВСЕ НАДТО ПРОСТО

Все надто просто: вітер і вода,
Ласкаве сонце, дня і ночі зміна,
Цілющий часом дощ перепада.
І вчасно сніг. І зелені лавина.

Цвітуть сади. Птахи веснянку тчуть.
А там плодами літо стукне в вікна.
Все просто й звично. А проникни в суть?
У тому-то і справа вся — проникни!

1966

ЯКБИ...

Якби хтось винайшов такий градусник
(Тепер багато приладів роблять),
Щоб визначати печалі й радості,
Чесність, дволикість, справжню хоробрість...

Якби. У людей достатньо хисту:
Раптом прийшли з отакою моделлю.
Серед яких же себе особисто
Знайшов ти? Побудь сам собі суддею.

1966

БУВАЮТЬ ДНІ

Бувають дні святково урочисті,
Для всіх веселі. Я ж люблю оті,
Коли хмарки пливуть у небі чисті,
А ти із всесвітом на самоті.

Приліг у лісі. Неба синій клаптик
Просвічує між крон. І ні душі.
І над тобою тисячі галактик,
А по траві мандрують мураші.

1967

Я ТАК СПРИЙМАЮ...

Я так сприймаю твій неспокій
І розум твій на самоті,
Як вод прозорих плин глибокий,
Що ріже береги круті.

Пливи ж, нуртуй, не знай застою,
Не зупинись. Якщо ти став,
Затягся ряскою спокою,—
Уже ти не ріка, а став.

1967

В ОДНІЙ МОЇЙ ДУШІ

В одній моїй душі, в думках, уяві,
Ось скільки вже живу, як не заглянь,—
Незгодженість, невіршені справи
І тисячі вагань і запитань.
Чи те зробив? Чи вчасно? Чи доречно?
Як сприйметься? Який лишиться слід?
Якщо в моїй душі так суперечно,
То що казати вже про цілий світ!

1967

ЧИТАВ Я...

Читав я: в чорній давниці
На капище вели раба німого.
«Молись, це бог», — казали. Він моливсь.
Казали: «Плюй!» І він плював на бога.
Бо він — він раб. Слухняний. Не бунтар.
В покорі млів од рання до смеркання.
Згоріло капище. Упав вівар.
Та й нам сумна ця давнина днедавня.

1967

НА ЦИФЕРБЛАТІ ЧАСУ...

На циферблаті часу стрілка
Літ, що лишилися мені,
Як трепетна нервова жилка,
Все лічить і скидає дні.
І аж тепер лише, ледачий,
Літ безтурботний марнотрат,
Я, решту зважуючи, бачу,
Що стрілку не крутнеш назад.

1967

МАНДРІВОЧКА ПАХНЕ

Молодому козакові
мандрівочка пахне...

Веснянка

Дорога! І чисті, іскристі
З травневої ночі мені
В степу на далекім роз'їзді
Зелені моргають вогні.

Зазивно і звабливо кличуть
Забути про вік, про літа,
І з простору вітер в обличчя
Зустрічний пругкий наліта.

Обмацує, весело в'юниться,
Солоний лишаючи смак.
Мандрівочка пахне. Як в юності
Дарма, що постарів козак.

1967

ТИ КАЖЕШ...

Ти кажеш: «Пережито, застаріло,
Традиції... не ті тепер часи».
А спробуй інше підшукать мірило,
Покласти все на інші терези.

Приглянься, як надією тріпоче
В злинялій фресці промінь наскрізний.
Побачив? Додивився? Той, хто хоче,
І в прадідів навчиться новизни.

1967

КАТОРЖАНИН

Час швидкоплинний чи повільний
Свій цикл вершить невтомно. Ти ж,
Мов каторжанин добровільний,
Над білим аркушем сидиш.

Сидиш, як кажуть, денно й нічно,
Забувши спокій і спочин,
Бо ти засуджений навічно
Шукать джерела всіх причин.

1968

НЕДОСВІТ

Ось тільки-но літо в буянні
Котило плоди напоказ —
Бокасті, в смуглястім убранні, —
Та вдарив недосвіт. І враз
Не стежці сивіє парость
І котиться листя руде...
Яка вона, чортова старість,
Як наступ уперто веде!

1968

ПОЛИВ'ЯНИЙ ГОРЩИК

Чогось мені цей полив'яний горщик,
З дитинства прийшовши, днями й ночами
З уяви не йде. А в ньому не борщик
(Пробачте за риму), не каша гречана —

У нім відтоді, як надтріснувся косо
Від верху до денця і став деренчати,
У сінях стояло пшоно або просо,
Я брав його в жменю і сипав курчатам.

(Гончар проти двору спинився в дорозі,
Коня годував. Сам аж сірий від пилу.
Бабуся взяла отой горщик на возі,
Обстукала, замилувалась — купила).

Він був загорілий — у ньому варили.
В рушник захрестивши, я в ньому сніданок
Ніс татові в поле. Я йшов через ріллі,
На горщику грався полив'яний ранок.

Він мав усередині музики струни,
Порожній постукать — так співом і вабить.
Аж поки чавун його лобом чавунним
Не стукнув у бока із заздрості, мабуть.

Затим на горищі він старівся-морщився
В сухій пилюзі, як в м'якій бумазеї...
Полив'яний горщику, глиняний горщику,
Добрідень тобі в краєзнавчій музеї!

1967

ОПТИМІСТИЧНИЙ СОНЕТ

Мруть люди, земле, мруть, а ти не сиротієш.
Поплачеш у вітрах серед зими,
Потужиш, а затим махнеш крильми, —
І в квітні засмієшся, зерно сієш;

У травні паростки веселі грієш,
Зелені людям стелиш килими.
Ти не боїшся смерті, як і ми,
І в сні зимовому весною мрієш.

Мруть трави. І зерно в землі вмира,
Та колосистий океан добра
З отіх смертей у полі воскресає.

Так сходяться початки і кінці.
Тож смерті й не бояться мудреці.
А може, що й бояться. Хто їх знає?

1967

МЕТАМОРФОЗА

Був нам ровесник, товариш звичайний,
Без хитрування, щирий навіть,
Часом веселий, часом печальний,
Не вмів улещувать і задурно славить.

Не хапав ні зірок, ні подяк у наказі.
Були студентами — мав хвості.
Але був товариш. У всякому разі —
Рівний між рівних. З нами — на ти.

Один талант мав першого сорту —
Умів промовляти, на це був мастак.
Хто просить слова? Заради спорту
Візьме і вріже, просто так.

І от же помітили. Ще як навчався,
Був знаний за актуальність промов.
І скоро в яесь там потрапив начальство,
На керівну, як кажуть, пішов.

За місяць мовби його підмінили:
Між старших човником так і снував,
Служив їм, годив їм з усенької сили,
А друзів при зустрічі — не впізнавав.

1967

Київ

НИКОТИН

Ми їхали по Сербії. Картинами
Екран вікна мінився. А вони,
Вони мене душили нікотинном,
Європи метушливої сини.

Туман у горах прозирав світліше,
Ніж у автобусі загуслий дим,
І ні хвилини тут не знав я тиші —
Слух різав музики крикливий грім.

Ох, музика! Рідке питво з сиропу,
Ти втратила цнотливості секрет.
І досі я відкашлюю Європу,
Представлену димками сигарет.

Як рушили — всі зразу й запалили,
Ще й радіо руладами шпурля.
А Сербія мінилась тополино —
Узгір'я, виноградники, поля.

А Сербія небес живою синню
Кропила нив жовтневих полотно.
І не забуду я її, осінню,
З іскринкою, як молоде вино.

Не в гіркодимнім нікотиннім пеклі
Линь, добрий спомине. Вперед, вперед!
Я щиро співчуваю вам, запеклі
Споживачі рулад і сигарет.

1967

ВІЧНИЙ РЕВОЛЮЦІОНЕРЕ

Вічний революціонер! Кобзарю живий!
Одержавши серця свого меморандум,
Сум, і сумнів, і роздум свій
На суд ваш несучу, на вашу пораду.

Я хочу просто іти без параду:
На труд — так на труд, на бій — так на бій,
Живим — кожен порух і подих мій,
Карайте мене за найменшу неправду.

Тернами життя перейшли ви. Тернами
Вам шлях перетнули. Та ви перед нами,
І шлях ваш не зітре часу течія.

За вами в путі між багрового маку
Сонцепоклонника бачу, і Мавку,
І тисячі тисяч таких, як я.

1967

НЕБО ЛИСТОПАДОВИХ НОЧЕЙ

Вабить знов мене Чумацький Шлях,
Що осінні перетнув сузір'я.
Пастушок. Хлопчик. Малий дітлах —
Я вночі виходив на подвір'я.

Мерехтіло небо у зірках,
Як там знать — холодних чи гарячих,
І ставав я на Чумацький Шлях.
Але то було вже в снах дитячих.

Небо листопадових ночей.
Загадковість. Чаклування шати.
Гоголівський чорт і цар Кащей
Не змогли б зібрати... Що — зібрати!

Не змогли б, напевно, і злічить
Звабливий ночей безхмарних розсип,
А уже на зміну їм блакить
Змерзнуті запалювала б роси.

Мало ночі. Мало всіх ночей,
Щоб небесні осягнуть широти.
Не злічив ні чорт, ні цар Кащей —
Звіздарям ще вистачить роботи.

Формули. Рівняння. Мінус. Плюс.
Розрахунків клямри, ніби грати.
Ну, а я по-іншому дивлюсь
В небо. Неозброєно, сказати б.

Північ. Листопад. Промерз, протрях,
Памороззю взявсь Чумацький Шлях.
Аж дзвенить. Та очі одведи,
Спробуй. Кличе, вабить. А куди?

1967

ПОГЛЯД НА СВІТ

Зирнути б на світ очима прапращура,
Що ліг на піску розжареним тілом,
Побачити поїзд хвостатим ящуром,
А вгорі літак — птеродактилом.

Промчали. Шугнули вітрами ранку.
І знову довкола всесвітня тиша.
А от зирнути очима праправнука —
Це вже, здається, куди складніше.

Лягти на піску? Нема його й близько.
Летять апарати, свищуть оглушливо,
Спалахи цифр, сигналів зблиски —
І ніякої тобі віддушину.

Та ні, не так. Це вже химери.
Майбутнє матиме й інші прикмети.
Його ж будують не самі інженери,
А й хлібороби, й наївні поети.

Та й машинопоклонникам, треба вірити,
Схочеться теж, як в атавістичну принаду,
З панцира пультів і формул вирватись
В ліс по гриби чи до річки в леваду.

Схочеться не тільки таблетки, а й пряника,
Творець перед роботом не спасує.
Світ прапращура і світ праправнука
В нашій сьогоднішній світі пульсує.

1967

НІЧОГО ВІЧНОГО

Нічого вічного. Правда
Лише ця істина. Простеж:
Вмирають люди — це не диво,
Але боги вмирають теж.

І рукотворні й невидимі
На іспиті тисячоліть
Зникають у всесвітнім димі.
Не милує і не щадить
Одвічний рух ніде нікого
У справедливості своїй.
Одна епоха створить бога,
А друга звалить: ось вам мій.

Одна кінчається година,
Нова зринає з тьми сторіч,
За зміною приходить зміна,
Як після дня приходить ніч.

Тьмяніють образи, ікони,
Міняють значення слова,
І навіть Ньютона закони
Хитає фізика нова.

Старих богів заносить дужа,
Що по-весняному буя,
Незаперечна, не байдужа
Нового плину течія.

Що зупиняється у зрості —
Переростати почина.
Отож і просте все — не просте,
І в ближньому — далечина.

Відпущена всім часу міра,
А міра має береги.
Не сотвори ж собі кумира,
Кумири — гірше, ніж боги.

1967

НАЙВАГОМІШІ СЛОВА

Слова «Інтернаціонал» і «Револуція»
Не з книг — з життя від юних літ мені
Живлющим джерелом на серце ллються,
Очам встають, як зорі провідні.

Вони прийшли у всі на світі мови,
Як хліб людський, повітря і вода,
Світ їх прийняв, червоно-пурпурові,
На інший колір не переклада.

Їм сотні літ — їх старість не торкнула
І не торкне. Вони — як стяг доби.
Прадавні Кожум'яки і Микули
До них ішли в пожежах боротьби,

Ішли на подвиг і на смерть — герої!
Ти чуєш ці слова? Звучання зваж —
У них вагомість заклику і зброї,
Ти ними не жонглюй, не легковаж.

Вони у пісні, в металевім гуці,
В їх змісті день прийдешній ожива.
Слова «Інтернаціонал» і «Револуція» —
У світі — найвагоміші слова.

1967

МИР ХАТІ ТВОЇЙ

Мир хаті твоїй і саду твому,
Трударю, земних доріг перехожий,
Де б ти не був — на Камчатці, в Криму,
У шахті чи на рубежі — на сторожі.

Полею весняним ідеш на сівбі
Чи в хвилі морські закидаєш сіті —
Сон дітям твоїм і спочинок тобі,
Де б ти не був у широкому світі.

Вдихай запахущий подих суцвіть
Після травневого першого грому.
Нехай удача благословить
Кожен твій крок на шляху земному.

1968

НЕОФІТИ

Їм вистачало довіри,
Коли їм казали про рай,
Де всякого блага без міри,
Достатку й добра понад край.

Коли щедротно без краю
Возносили артистично
Чари майбутнього раю
І благодать навічно.

Та не вистачало сміливості
Просто сказати: брешете,
Коли промовці заливисті
Воду товкли у решеті.

Мовчали, мов води у рот набрали,
Хитали в такт головами,
Бо знали — за правду карали
Кайданами, не словами.

Думали: хай йому грець, без мороки
Тихо прожити б нам...
Та були й бунтарі. Одинокі.
Слава ж їм, бунтарям!

1968

Конча-Озерна

ВОЛОДАР

В крові втопивши ворогів безбожних,
Їх весі й гради кинувши на злам,
На честь своїх походів переможних
Володар повелів возвести храм.

Здолавши відстань нележку й далеку,
Покорені вчорашні орачі
Тесали камінь у сльоту і в спеку,
Храм мурували вдень і уночі.

Володар ждав. Володар мав терпіння —
Його ім'я увічнював цей храм.
Ось він прийшов. Лунить гучне склепіння,
Оздоби золотіють з веж і брам.

А десь вгорі, на утлому помості,
Художник з учнями без слуг-рабів
У зоряній натхненній високості
Виводить знаки й символи богів,

Таку вдихав їм в очі душу й віру,
Що навіть в фарбі глиняно-рудій
Читались письмена добра та миру,
Земних взаємин і людських надій.

Надій? Не тільки. Ось володар дивні
Уздрів у фарбах натяки, думки
Про вічність. Перед вічністю всі рівні.
Залишать слід лише будівники.

Які пихаті та які порожні
Оті, при зброї, в лютості сліпі.
Зате які у мудрості побожні
Оті, що злаки в'яжуть у снопи.

Та так воно і є. Його комори
Наповнили зерном. Не вояки.
Але ж... Але вони його опора,
Без них устої влади не тривкі.

Крутнувсь. Пішов. Землі не помічає.
І думка хижим яструбом ячить:
Цей богомаз — бунтар. Нехай кінчає,
Скінчить — сам повелю його кінчить.

1968

Конча-Озерна

ЦАР

Ще одна покотилась відтята
Голова стрілецька на місце лобне.
Не дуже приємна робота ката,
Та він її виконав люто і злобно.

Він їм воздав найповнішою мірою,
Софійним слугам, боярським прибічникам.
Хрускали шиї під його сокирою —
Восходив на царство він майстром-заплічником.

Бородаті, з очима, повними жаху...
Стинати голови — не грати на гуслях.
Та в нього з маху котились під плаху,
Аж кров липуча між пальцями гусла.

Руки помив, повечеряв смачно,
(Часом мигтіли стрілецькі лиця).
Думав: було б справедливо й обачно
Софію теж... але ж — царська сестриця.

Не роздягаючись, на постіль білу
Ліг, потягнувсь, аж суглоби тріснули.
Нічого, у нього достатньо сили
Упоратися з боярами різними.

Очі склепив, а в уяві знову
Оті, під сокирою, в муці та в горі.
До біса! — його не злякаєш кров'ю,
Русь — він її ще навчить покорі.

Спати. Спати. Завтра знову таки
Діла... І щоб привиди його доконали?
Будуть у нього ще послідовники,
Та вже не з сокирою — більш досконалі.

1968

Конча-Озерна

НЕВІДКРИТІ ОСТРОВИ

Замолоду, змолоду вмійте шукати
Свій до подій календар,
Кола свої, і свої квадрати,
І свій до них коментар.

Вплетіть у часу напругий рух
Свої заряди й розряди,
Супроти бур і злих завірюх
Шукайте своє Ельдорадо.

І коли зрілість і мудрість розкрилля
Над вами щедро простерли,
Ви не гадайте, що все вже відкрили, —
У мушлях шукань є перли,
Що зблиском освітять стежок зигзаги,
Якими в таємне підеш.
Ідіть же своїм шляхом звитяги,
Свій град відкривайте Кітеж.

По гострій жорстві, по снігу, по траві
Ідіть без похвал, без бравади:
Ще не відкриті є острови —
Хтось мусить же їх відкривати!

І не вертайте з трудних доріг
До спокою тихого дому.
Відкиньте неміч, як гріх старих, —
Шукати не пізно нікому!

1968

†

ЧОРНИЙ ЛІР

Німий Маріїнський гойднуло ніби
Одним зітханням непритамованим.
Кінець. Чорний Лір у сивому німбі
Вклонився стримано й безмовно.

Партер надушений шурхотів ногами,
Мінілись ложі ліхтарними зблисками.
А Тарас, підхоплений почуттів ураганом,
Кризь напівтьму мчав закулісами.

Біг, натикавсь на статури пожежників,
Шукав, знайшов його, чорного Ліра,
Ще в парику, в королівській одежині,
Ще батька, покривдженого без міри.

Руки простяг, відчув гарячкові
Обійми друга і силу, силу.
Не треба слів, вигуків, мови, —
Тулив до серця голову сиву.

Десь там розфранчений партер гримів,
А за сценою чорний з білим плакали.
Він і тоді вже, Тарас, розумів,
Що з чорним у нього доля однакова.

1968

ПОЕТИ

Одні жили обачливо-холодні —
Угодники. А інші на весь світ:
«Повстаньте, гнані, гнані і голодні!» —
Ішли на прю з брехнею, щит у щит.

Що їх лічить, убитих і замучених,
Що їхні називати імена?
Розстрілювали і шпурляли з кручі їх,
Засланська поглинала далина.

Їх підкорить хотіли, непокірливих,
За сріберники, часом за чини
Купити намагалися, довірливих,
Але не продавалися вони.

Нехай замучать, кулею хай скосять:
За справу кров — до капельки, до дна.
Зате народи цілі гордо носять
Їх імена. Великі імена.

Роздвоєність? Вагання? Половина?
Тут не було. Єдине — вічно є.
Згадай Шевченка — встане Україна,
А Петефі — Угорщина встав.

Не пнулися в безсмертя галереї,
Живим жили, людським жили, земним.
Подвижники. Уперті Галілеї,
Джордано, Гуси. Полум'я — не дим.

Були вигнанці, бунтарі, затворці,
Були гуляки (на свою біду!),
Були... на жаль, були і царедворці,
Та ні — нема їм місця в цьому ряду.

Молюсь за вас, апостоли правдиві,
В якій би не були ви давнині —
Віки віків онуки незрадливі
У вашому гартуються вогні.

1968

ДОРОГА ІЗ ПІСКІВ

П. Г. Тичині

Дорога із Пісків. Пішечком.
Чернігівське кличе шосе.
Іде він з плоскінним мішечком,
Насущне в мішечку несе.

На тиждень харчів. До неділі.
Хліб житній, черстві пиріжки
І давні, з часу поруділі,
В рябих палітурках книжки.

У жовтій свиріні толока
З боків обступає гайок.
Іде він. І ямбами Блока
Пругкий відбивається крок.

За хмаркою тінь пробігає
На стерні, на луг-сіножать.
І арфами, арфами в гаю
Біляві берези дрижать.

А хмарка злягає, мов глетчер,
Суцільною тінню на стіг.
Якби ж то воно не під вечір,
Він ще милуватись би міг.

Та, бач, прохолодою знизу
На поле війнуло, на ліс.
І обрію згуслу завісу
Пронизує блискавки спис.

Тривожно. Напружно. Нікого.
Він сам крізь потоки думок.

Куди ж бо ти цілийш, дорого?
У простір? У світ? До зірок?

Земля в надвечірнім звучанні
Бере його в ритми живі,
І строфи, мов стріли в колчані,
Напругої ждуть тятиви.

Він все поміча. Обороти,
Обніжки... Придасться колись.
Хіба ж не з цієї дороги
Тривожні шляхи почались?!

Покине він хори й хорали,
Бо в ніжному серці — бунт.
І плуг — революції рало,
В кремнистий заглибиться ґрунт.

Назустріч погрозам і грозам
За тебе він виступить, світе.
Сійте в рахманний чорнозем,—
Він ратаям скаже: «Сійте!»

1968

ЗЕМЛЕ, ЗЕЛЕНЕ ДИВО!

Земле, зелене диво,
Мій загадковий світе,
Тисячі літ правдиво
Люди учаться жити.
Не молоком, не медами
Земні протікають ріки.
І люди з часів Адама
Ведуть змагання велике.

На все у світі готові,
До всього на світі звиклі.
Земля ж у світобудові
Мудро кружляє в циклі.
Зерно перетворює в колос
І з квітня до листопаду
Могутній підносить голос
Лісу й пташиного саду.
Живих потермошує вранці:
«Вставайте — чекають справи!»
Сонячні протуберанці
Всотує в сині трави.
І трави у небо цілять
Листків зарошені вістря.
А люди? А люди все ділять
Землю, воду, повітря.
Де безсилі вмовляння,
Діють вогнем і списками.
Тисячі літ змагання
Історія записала...
Такі осягнувши висоти,
Земні розпізнавши щедроти,
Царю природи, що ж ти
Розуму йдеш навпроти!
Атомними громами
Земнім погрожуєш веснам.
Тисячі літ за нами,
Тисячі літ перед нами —
Невже ж ми їх перекреслим!
Земле, зелене диво,
Спочинь у білому вбранні,
А вставши, в цілющій зливі
Вмийся в бузковім травні.
Радість твою готові
Стрінути наші душі,
Музику світобудови

Людська хода не заглушить.
З тобою в роздумі, в задумі
Я, частка твоя одвічна,
Земле, мій доме, саду мій,
Поле моє пшеничне!
Буду злітати в небо,
Вирощувати, мурувати,
Не замахнусь на тебе,
Мати моя, мати...

1968

У СНІ

Я лежу чи в сні, чи в недузі
Із заплющеними очима.
Пропливають на виднокрузі
Дальніх років хиткі далечини.

За вербовим шляхом ромашка
Та червоний гірчак гостролистий.
Я іду. І мені не важко.
Розступається обрій імлистий.

І так легко мені, крилато,
Ось би знятися, полетіти.
За толокою чаєнята
У безвітрі гукають: «Пити!»

Біле сонце дзвенить у сині,
Пахне зеленню і землею.
І вчорашні сліди гусині
Сохнуть поруч із колією.

Ллється сонце в бучнім кипінні
На безмежжя житньо-пшеничне...
А куди ж я в зеленій піні
Через поле прямую вічне?

Стежка. Шлях. Ні кінця ні краю.
Можна землю усю обняти.
А куди ж я? Хіба я знаю.
А хіба мені треба знати?

Поле, поле переді мною,
Жито сонцем густим налите,
Небосхил крутий. Я з тобою,
У тобі я, широкий світе!

Так і пращури кочували,
Поки міцно отут не осіли.
Я живу, я іду, відчуваю,
Я ж це поле зорав-засіяв.

Не спиняюся, не стомлюсь,
Можу з грозами позмагатись.
І на цьому я прокидаюсь.
А нащо було прокидатись?

1968

ОМАР ХАЙЯМ

Омар Хайям оптимістично
Дививсь на те, що, як і всі,
Ходити має він не вічно
В земній скорботі і красі.

Не марнував даремно часу,
І, як частенько свідчить сам,
Води не споживав і квасу,
А інший полюбляв бальзам.

Либонь, і слава і неслава
Були для нього не важкі,
Хоч їх нести — химерна справа.
В саду життя він знав стежки.

Сівач і жнець на довгій ниві,
Не ждав якихсь там райських жнив,
Ішов крізь дні, смутні й щасливі, —
Він жив. Радів життю і жив.

1968

СПЕКА

Рівняють хмар тугі розводи
Хвилясту лінію лісів
І, як продовження природи, —
Кубічні злами корпусів.

От-от, здається, обважніє,
Загусне на грозу. Та ні —
Пливе за хмарею надія
В розжареній височині.

Прижовкли в спеці між граніту
Кленки й калинові кущі,
Аж ніби просять: пити, пити...
Та проминають їх дощі.

Обходять з флангу хмар фаланги
Міський бетон і зблиски скла.
І двірники, скрутивши шланги,
Спітнілі ріжуться в «козла».

Високим сонячним пашінням
Серпневий цідиться зеніт.
А місто мчить в чаду машиннім,
Грймить, дзвенить і над і під.

Прив'яле обтинає віття,
Перепочинку — ні на мить.
Вростає сталлю у століття,
Нічим його не зупинить.

1968

ТОЙ, ХТО УБИВ...

Той, хто убив Федеріко Гарсія Лорку,
Досі живий. Має дачу. В тінистім садку
Персики пестить. Рядкує редиску і моркву,
Сипле курчатам, посиджуючи в холодку.

Його не допитували. Не судили. Не будуть судити.
Та і за віщо? За відданість? Вірність? Це ж сміх!
В нього дружина і м'ясом годовані діти,
Заслужена пенсія. Досить на всіх.

Кажуть, живе відгороджено. Стислива скнарість
З ним у садку, запарканеному, як тюрма.
Хай собі кажуть. Свою забезпечену старість
Він заслужив. Пошепочуть та й змовкнуть. Дарма.

Чинів досягнув. Потроху коштовності множив.
Така вже робота. Убитий здає все зараз.
А суду тому, що судом називають божим,
Він не підлеглий. Стріляв — то був старших наказ.

Часом згадає: в кишені револьвер. Гранати.
На операцію. На полювання. Всю ніч.
Так і тоді, край принишклих околиць Гренади,
Чоботом Лорку того до землі... і в обличчя...
між віч...

А хоч би й знав, що поет на весь світ знаменитий.
Ворог — і все. Постріли. Ніч. Питьма.
Його не судили. І старших не будуть судити.
Фаланга панує. А пісні й поета — нема!

Тиша і спокій. Веранда вросла в виноградник.
Божа винагорода за труд і гріхи. За все.
Часом відвідає давній по службі соратник.
«Нас ще покличуть»,— гадюкою шепіт повзе.

Набожний кате, суд божий не прийде, ти знаєш,
Та присуду й карі людської страшиш,
Ти в тишині у барлозі спокою шукаєш,
Та вовче поріддя твоє народи давно прокляли.

1969

Конча-Озерна

ВІК МІЙ, ВІЧЕ

Вік мій, віче! Я тебе не вибрав,
Що мені дано, оте й дано.
Флора, фауна, аеро й гідро,
В хмарній лиштві неба полотно.

Всі і всі, улюблені й нелюбі,
Мушу з вами путь свою пройти.
Гордовиті й лицемірні люди —
Твердять, що вони мені брати.

Ваших дум і намірів — сучасник,
Чи себе ж від вас відгороджу?
Вдачі і невдачі — я учасник,
З вами добре і недобре дорожу.

Я не знаю, чим у кайнозої
Був я в перехрестях блискавиць,
Та в епохи кукурудзи й сої
Все-таки хилився до пшениць.

Як цінить, яку обрать позицію,
До яких прибитись рубежів?
І години зльоту, й інквізиції
Я переживав... і пережив.

Вік мій, віче! Я тебе не вибрав.
Певно, може, ти мене обрав,
Бо сучасник твій, я кожним фібром
До твоїх причетний дум і справ.

Виліплений, зломлений добою,
Що вагань, і сил, і мук дала,
Я в відповідальності з тобою
За значні і за малі діла.

Та без мене ти возводиш обеліски...
Ну, а табори? А Колима?
Знай, в твоїй жорстокості ні ріски,
Ні краплини дій моїх нема.

Блиском орденами позолоченим,
Маниш золотом — чеканиш ти...
За твої гріхи і твої злочини
Не мені — тобі відповісти.

1969

Конча-Озерна

ДАЛЕКИХ МІСТ АЕРОДРОМИ

Далеких міст аеродроми,
І в затінку соснових пуць,
В своєму лісовому домі
Я чую ваш напругий пульс.

У небо піднята лавина —
То ваша гуркітна душа,
То ваше рикання левине
Соснову сновідь заглуша.

Всі мегагерци й мегатони
Нічну тривожать благодать,
Щоб зльотних смуг тугі бетони
На наших крилах розгойдять.

Все — жити, діяти, любити —
В сучаснім вирі завірюх.
Земні розсунулись орбіти,
Скажений наростає рух.

І меж немає естафетам,
Від них не дінешся ніде.
А може, справді хтось там, десь там,
Когось там нетерпляче жде?

1969

НА САМОТІ

Самотносте, води живий ковток
Для спраглого джерельно-лісової.
В завихоренні дій, подій, думок,
У метушні, де гамору сувої
Стикаються і ланцюгово вमितь
Осколками на всі чотири боки,
Щоб ранити, якщо не зразу вбить,
Душі твоєї рівновагу й спокій.

І так не день, не рік, либонь, не п'ять
На кожному життя твого майдані.
І мушиш ти цьому протистоять,
Щоб мати силу витримати далі
І в наступальній не відстать ході.
Ти струшуєш прах метушні. Інакше
Прожити хочеш день, добу. Й тоді
Лишаєшся на самоті. Чи так же?

На самоті з книжками і думками,
В меморіалах часу, далєбі.
Челліні бунтівливий сторінками
Тобі шепоче і Плутарх тобі.

Самотина по-різному приходить,
Буває так, трапляється інак.
Туркоче горлиця, дудоче одуд,

Їх пустотливий копіює шпак.
Так чи отак на самоті з собою
Щось у собі відкрив ти, зрозумів,
Премудрістю подихав лісовою,
Перегукнувся давністю з томів.

І завтра веселіш тобі вертати
У гамірливий той бучний потік.
Відіб'єш ти транзисторні атаки
І металевий скрегіт, ляскіт, крик.

1969

ЧОРНІ СОСНИ

Чорні сосни за вікном ячать.
Що ти в чорне їх прибрала, ноче?
Вітер сіверком-сичем гогоче,
Гнуться сосни, гнуться, аж тріщать.

В напнутих антенах мов зачать
Хвильки в хвилі нижуться невпинно,
Новини обвалом невидимо
Наступають — нерви теж тріщать.

Б'ють розряди в мозгові вузли:
Взята швидкостей космічних траса,
Місяць облетіли — досягли!
Чех самоспалився — довели...
Що з тобою, божевільний часе?

Часе?.. Виє сич, і криче крук.
Розум? Розум — щось несамовите...
Що з тобою, наш заблудлий світе?
До яких же ти потрапив рук?

Хтось обжерся? Хтось оглух? Осліп?
Що не бачить, як в смертельній спразі
Молодого тіла смолоскип
Пломеніє на майдані в Празі.

1969

Конча-Озерна

АСТРОНОМИ ТВЕРДЯТЬ

Астрономи твердять, що світло погаслих зір
В галактик безмежному різноголоссі
Супроти часу, простору наперекір
Нашої крихти Землі досягає досі.

Вірю Коперникам. Свідчення їхні сповна
Стверджені суттю земною не раз і не двічі:
З тьми давнини тисячолітня доносить луна
Гімни Сапфо і струн Гомерових кличі.

1969

ТРАВА

З давнини — від весни до глибокої осені —
Загадкові бабусі ножищами босими
Йшли по травах лугами та лісами-борами
І траву між трави чарівну вибирали.

А згори (ой бори!) на траву барвінкову
Слали сосни старі любу з вітром розмову.
А з-під сосен лупаті горіхи в ліщині
На таємні стежки позирали вовчині.

А бабусі без стежки по заростях лізли,
Материнкою пахли їх ноги залізні,
Що ожинник жалив та вигоював верес.
Тут, крім них, тільки й був бог пастушачий Велес.

Йшли бабусі борами по зеленому хутру
І читали траву, мовби книгу премудру:
Чисте листя різьблене, суцвіттячко повне
Та коріння витке – от і зілля намовне!

Можна класти в постіль, натиратися й пити.
Ті бабусі були лісові слідопити.
Одягалися травами. Лікувалися травами.
По сто років жили нестарими та бравими...

Ой траво ти зелена! Невиспіла й спіла,
Ти прибоєм у райдузі квітів скипіла,
Відливаєш під сонцем зеленава, аж синя,
Ти і злак, ти і плід, і зернятко-насіння,
Незбагненна шматинка одвічної персті
З таємничим ростком, із жагою безсмертя.

1969

ТЕМНА НІЧ У СОСНОВІМ ЛІСІ

Темна ніч у сосновім лісі,
До землі хмар осінніх важка крутизна,
Тільки полиск вікна мого
На голчастій стрісі
Відбиває вічнозелена сосна.

Протинає п'ятьми волохату вологу
Світла сніп, націляючись до верховіть.
Проти ночі вікно моє вирушило в дорогу,
Не спить. І вічнозелена сосна не спить.

Темна ніч. Та дарма. Йду на пошук.
Світить світла хиткого на стежку разок.
Щось натраплю: останнє суцвіття волошок
Чи в гаю першу зав'язь осінніх казок.

Може, як археолог, — пощерблену гривну,
А в тій гривні століть і держав сліди...
О мандрівна дорого моя нерівна,
Хай і так. Не кінчайся. Іди. Веди.

1969

СПОЛОХ УНОЧІ

ДРАМАТИЧНА
ПОЕМА

Ми хочемо взяти з минулого
вогонь, а не попіл.

Жан Жорес

ЧАСТИНА ПЕРША

I

У величезній приймальні перед царевим кабінетом *камер-лакей*, сяючий у золоті позументів, суворо-поважний у сивині своїх гвардійських бакенбардів, гасить останні свічки в канделябрах. Як солдатів, рівняє в строгий стрункий ряд уздовж стін стільці з високими спинками. Нечутно проходить по килимах приймальні, побожно-напружено зупиняється біля високих, важких, на дві половини дверей у царів кабінет. Прислухається. Тихо.

Так само за звичкою обережно-тихо, як і камер-лакей, до приймальні заходять високі державні чини: *міністри, таємні радники, генерали, князі*. Це установлені самодержцем ранкові години прийому.

Спершу увійшло двоє, потім один, потім ще один... Камер-лакей, що почуває себе не нижче будь-якого міністра, величним рухом голови показує на двері царського кабінету, знаком попереджає, щоб було тихо. Високі чиновники-урядовці мовчки жестами відповідають, що вони, мовляв, розуміють.

Один з них, обсмикуючи формений мундир, наближається до камер-лакея, таємниче показує на двері царського кабінету і майже шепоче:

— Вже тут?

Камер-лакей відповідає більш упевнено і голосніше.

— Так точно.

До розмови з робленим захватом приєднується другий відвідувач.

— Як і завжди зрана

Потребами, турботами держави

Піклується невтомно.

Його ніби продовжує, а насправді перебиває третій. Дещо зверхньо він говорить, мовби сам до себе, але це неприхований виклик попередньому. Між ними виникає суперечка.

— Бо Росія

Не тільки десь там дикі вятські нетрі
Із тисячею виморочних душ —
Імперія! І цар у ній — один.

— О, я вас добре зрозумів. Одначе
Я маю не лише ті вятські нетрі,
Що ви їх зволили згадати. Маю —
Тамбовські, курські. Маю — малоруські
Від матінки Єкатери́ни...

— Знаю.

Не знаю тільки, що нащадкам вашим
Лишиться з них.

— Все те, що царська милість
Лишить мені, те я і їм лишу.
От так. Бо я царів слуга покірний,
Не рівня лібералам... Все, що маю, —
З усім його величності належу.
— Іще й приумножаєте.

— Аякже!

Багатство до багатства йде.

— Щоправда,

Казна його величності від того
Не багатіє, а якраз настільки,
Як ваша власна вироста, — скудіє.

— Що хочете ви цим сказати? Соромтесь!

— Ви ж — не соромитесь. А що, як раптом
Все ваше та не вашим стане. Га?

— Ви натякаєте на бунт?

— На слідство.

— Дограєтесь ви із своїм зухвальством,
Дограєтесь, кажу вам...

Між ними стає генерал. Він хоче припинити
наростаючу суперечку.

— Я щоденно,
І то, завважте, щиро! — дорікаю

Собі за те, що мало для держави...
(В голосі його дзвенить метал патетики).

Злочинно мало! Я і всі ми робим.
(Він указує на двері царського кабінету. Патетика наростає).

Ось! Він нам приклад!
Але всю його патетику спускає на землю іронічне зауваження
ще одного з присутніх.

— І, проте, щоденно
Це вам не заважає роз'їздити
З візитами. А ввечері — французький
Театр. З театру — затишна кімната
У ресторації...

Улещений генерал аж закаблуками грайливо пристукнув.
— Ну, що ви! Що ви!

В мої літа!
Увійшов новий відвідувач. Це — князь. Його поява вносить
якусь розрядку в поведінку присутніх. Князь тримається більш
ніж інші впевнено і невимушено. Ця невимушеність зразу ж по-
значається і на вигуках присутніх, що зустріли князя.

— О! Ваша світлість!
— Князю!
— Щасливий бачити вас, князю!

Свою визнаність князь сприймає як належне. Розмову веде
дещо навіть грайливо. Інші намагаються підтримувати заданий
ним тон.

— Сподіваюсь,
Я ще не запізнився.

— Що ви, князю!
— Ви завжди нам були взірцем у всьому,
Тим паче в пунктуальності.

— Невже я
Такий, як німець, пунктуальний?
— Що ви?

— Ви пунктуальні, як російський князь!

— М-да. Відповідь достойна дипломата.
Враз видно, що в Європі побували.
Давно з Голштинії?

— З Парижа!..

— Т-с-с...

— Чому?

Князь переходить на підкреслено навмисний шепіт.

— Любов його величності до німців

Така ж, як до французів нелюбов.

В нас визнають лише одно французьке —

Театр. Все інше бунт і вольнодумство.

Ледь помітний уклін, і князь відійшов від співбесідника, давши цим зрозуміти, що подібних розмов більше не веде. І так, мовляв, далеко зайшов. Досить весело звертається до одного з міністрів.

Ви з чим?

— Я, власне, міг би й не з'являтись.

— А все ж?

— Ну, раптом государ ізволить

Щось запитать.

— А раптом не ізволить?

— На очі їх величності потраплю —

І досить з мене.

— Ну і з мене досить.

Сповнений зневаги князь круто відвернувся.

Ще один відвідувач — таємний радник. Це невисокий з рожевою лисиною товстун. Він розгублений і наляканий. Хусткою витирає піт. Великий портфель, мов живий, все хоче вислизнути з-під його лівої руки. Уніформа на ньому нова, але заляжана, видно, давно не вживана, він уже аж виріс — у товщину — з неї. При його появі всі на якусь мить замовкли, з несподіванки певно. Він пройшов аж у кінець приймальні, крадькома перехрестився.

— О господи, чи у моїх це силах

Ставати перед світлі царські очі.

Що я скажу?

Ті, що ближче до нього, співчутливо його підбадьорюють:

— Обійдеться.

— Нічого.

Радник ще боязко, але вже з надією озирається: вельмож скільки! І всі вище від нього чином... Між присутніх, що так дещо іронічно, дещо співчутливо зустріли прибулого, знову виникає розмова. І то на його адресу.

— Таємний радник навіть більше, ніж треба, Хвилюється.

— Таж він, либонь, уперше
По тому, як помер його патрон,
Сьогодні на прийом до государя
Доповідать з'явився.

— У міністри

Крок перший робить.

— Ну, куди йому.

— Чому ж, той німець був і цей...

Гордо-впевнений князь з своїм втручанням у розмову вносить несподівану жвавість.

— Таємний радник

Міг на прийом прибути і пізніше
Годин на дві, на три і то устиг би
Не пропустить свою останню чергу.
— Боявся запізнитися.

— Певніше —

Гульнувши, сплутав з ніччю день і просто
Із Невського сюди примчав, урвавши
Нічні свої пригоди. І додому
Забіг лише, щоб захопить портфель.

Між присутніх прокочується хвиля сміху. Навіть сам таємний радник винувато посміхається.

Раптом на дві половини розчиняються грізні двері царського кабінету. У дверях на весь свій велетенський зріст — цар.
У погляді його крижаний холод.

— Що тут за гамір?

Сміх обривається. Всі застигають. Таємний радник не в силі стримати свій панічний переляк. Ні живий ні мертвий. Губи беззвучно ворухаються, руки тремтять. Він намагається виструнчитись — портфель падає з його рук, папери розсипаються.

Нова хвиля сміху.

Кількома рішучими кроками цар опиняється посеред приймальні. У погляді його, крім крижаного холоду, — гнів.

— Навіть сміх? Не бачу

Смішного в тім, що підданий стрічає

Із почуттям таким свого царя.

Дивуюся.

Мертва тиша. Цар робить знак камер-лакею. Той дресировано кидається до таємного радника, збирає папери.

Цар, не подарувавши поглядом, обминає високих вельмож, наближається до таємного радника.

— Тебе приймаю першим.

Іди за мною.

І по-гвардійськи покрокував у кабінет. Камер-лакей втиснув портфель у руки таємному радникові, що й досі не встиг іще отямитись.

— Ну! Ідіть! Чого ж ви!

Царева воля — є царева воля!

Останнє більше стосується всіх присутніх вельмож, ніж таємного радника, якого він уже під лікоть провів через усю приймальню, майже силою вштовхнув у царів кабінет, зачинив за ним двері і сам став при дверях, як кам'яний страж.

Мить непорушної тиші.

Потім хтось зітхнув. Потім хтось сказав:

— Одначе...

А за ним і інші:

— Що — одначе?

— Що господні

Путі неісповідимі.

— Щастить же!

— А ви вже заздрите.

— Хто? Я? Та що ви!
То був би гріх, якби я задрив. Досі
У всіх ділах мені, хвалити бога,
Щастило.

І знову голос князя:

— На Русі давно відомо,
Кому щастить. Є й приказка така.

— Уклінно дякую вам, князю.

— Не про вас я.

Про нього...

Князя попереджають:

— Шеф жандармів!

У повній красі своєї зловісної синьомундирної форми — *шеф жандармів*. Він точний. З його появою б'є годинник.

Князь обертається до нього з легким поклоном.

— Дуже радий

Вас бачити, мій графе! Ось де точність!

Ви істинно годинник, по якому

Іде імперія.

Шеф-жандарм стримано вклоняється.

— Його величність

Ще не приймає?

— Навпаки — приймає.

Шеф-жандарм звик бути першим — він здивований.

— Хто ж там?

— Таємний радник... від фінансів.

— Як? Ваші жарти, князю, недоречні.

— На жаль...

— Та ні! Раніш від мене й вас?

— Царева воля — є царева воля.

Ніби за якимсь таємничим сигналом камер-лакей розчиняє двері царевого кабінету, випускає таємного радника, сам зникає в кабінеті.

Таємний радник на мить затримується біля дверей царського кабінету. Це вже зовсім інший таємний радник. Гордий і сяю-

чий, ніби аж вищий на зріст, упевнено пройшов між вельмож. Зверхньо поглянув на князя, ледь уклонився шеф-жандарму. Ви-йшов.

І знову мить напруженої тиші.

Затим хтось кашлянув. Х т о с ь протяг:

— Так...

Потім почулось:

— Буть йому міністром!

— Догодив!

(І прорвало).

— Буть графом!

— Щиру виказав покору!

— Гм.. Щиру. Бестія хитрюща.

— Німець!

— Вважайте — він уже міністр.

— І граф!

— Тепер посиплються чини і звання!

— І ордени!

— Ну, орденів не жаль.

Щоб тільки не маєтки.

— Буде графом,

То будуть і маєтки.

— Ох, те графство!

Воно йому, либонь, давненько сниться.

— Сон збудеться, як бачите.

— О князю,

Не вам від того спокій утрачати,

Все маєте — чини і ордени.

— Не все. Я ще хотів би, щоб у німці

Мене *проізвили*.

Розчиняються двері царського кабінету. В дверях *камер-лакей*. Він дає знак шеф-жандарму. Шеф-жандарм швидко прямує до царського кабінету, на ходу кидає князеві:

— Я вас не чув.

На мить виструнчується перед дверима і зникає в царськiм кабінетi. Камер-лакей зачинає за ним двері.

II

Царів кабінет. За столом — *цар*.

Розчиняються двері, увиходить *шеф-жандарм*. Робить кілька кроків від дверей, застигає. Двері зачинились.

Ц а р
(підвів голову)

— Наблизься.

Шеф-жандарм чітким військовим кроком наближається. За певну відстань зупиняється перед царським столом.

I доповідай.

Ш е ф - ж а н д а р м

Сердечно

Рад вашу імператорську величність
Вітати в доброму здоров'ї.

Цар робить ледь помітний рух головою.

Шеф-жандарм переходить до справ. У його руках папітурки з паперами.

Слідство

Стосовно арештованих у справі братства
Кирила і Мефодія, інакше —
Україно-слов'янського, що мало
За основну свою мету єднання
Слов'ян у федерацію єдину
Із конституцією на взірець французький,
Закінчено.

Ц а р

Продовжуй.

Ш е ф - ж а н д а р м

Пильний допит

Заарештованих нам дав можливість
Установити певно, що це братство

Не встигло ще пустить своє коріння,
Не встигло вирости. Нам пощастило
Ще в зародку знешкодити їх дії
І їм покласти край.

Ц а р

І слава богу.
Вам пощастило, що знайшовся вірний
Слуга наш царський і серед студентів
І повідомив про крамольні дії.
До речі, хто він?

Ш е ф - ж а н д а р м

Олексій Петров.
Студент із Київського університету
Святого Володимира. Насмілюсь...

Ц а р

Продовжуй. Що ж ти?

Ш е ф - ж а н д а р м

Названий Петров
Звернувся з клопотанням, у якому
Всепідданіше просить, щоб на службу
Зачислили його до нас у Третє
Відділення. Постійно.

Ц а р

Сподіваюсь,
Ти розумієш, що, розкривши смуту
Народжувану, він свою цим вчинком
Всепідданішу ствердив співпричетність
До Третього відділення. Лишилось
Оформить це, і тільки.

Ш е ф - ж а н д а р м
Розумію.

Ц а р

Ну — далі.

Ш е ф - ж а н д а р м

Із затриманих у справі братства
Кирила і Мефодія, інакше —
Україно-слов'янського, одверто
І покайно визнали провинність —
Поміщик Білозерський, Костомаров,
Куліш, студент Андрузький —
всі з глибоким
Розкаянням несуть свою повинність
І запевняють в вірності.

Ц а р

А справді?

Скажи, ти — довіряєш їм?

Ш е ф - ж а н д а р м

Довір'я,

Яке даруєте мені ви, ваша
Величність, мій обов'язок, посада
Мені не дозволяють довіряти.
Я зобов'язаний все перевірити,
Все врахувати, навіть передбачити
І тільки потім висновок робить.

Ц а р

І — що ж?

Ш е ф - ж а н д а р м

Вся попередня поведінка
Поіменованих осіб, ґрунтовно

І по деталях вивчена, серйозні
Дає підстави розглядати їх
І розуміти як людей, не здатних
На дерзосні чи на рішучі дії,
Спрямовані насупроти устоїв
І єдності імперії.

Ц а р

Одначе

Вже наміри були.

Ш е ф - ж а н д а р м

Вони уклінно,

І є підстави певні припускати —
Всі щиросердно просять це вважати
За їхню помилку гірку. Клянуться,
Що жоден з них і в помислі не мав,
Не те що в справжній дії, замахнутись
На непорушний у державі устрій.

Ц а р

Хай навіть так. Все ж їх не слід прощати.
По мірі злочину — і міра кари.

Ш е ф - ж а н д а р м

Цю міру може встановити ваша
Величність?

Ц а р

Нам вони не суть страшні.
Що ти пропонуєш?

Ш е ф - ж а н д а р м

На різні строки
В губернії найдальші вислать. Благо,
В імперії Російській є куди.

В Олонецьку, Саратовську, Казанську,
Архангельську...

Ц а р

Одначе сподіваюсь,
Ти не лишиш їх там на божу волю.

Ш е ф - ж а н д а р м

Під нагляд найпильніший. Все як слід.

Ц а р

Що далі?

Ш е ф - ж а н д а р м

Із затриманих у цій же справі
Незламну впертість виявив Гулак.

Ц а р

Він — хто такий?

Ш е ф - ж а н д а р м

З дворян. Учився в Дерпті,
Вернувся в званні кандидата прав.

Ц а р

Прав! Ось вони — права! Спочатку право,
А потім рівне право для усіх,
Однакове, мовляв, для дворянина
І для його холопа.

Ш е ф - ж а н д а р м

Між дворян

Вже є такі, що ганять, правда, потай,
Усе цивільне судочинство наше
І незаконним звать законний суд.

Ц а р

Суд? Я самодержавний, самовладний
Монарх в моїй державі. Я верховний
Суддя!.. І наді мною — тільки бог.
Він — мій суддя.

Ш е ф - ж а н д а р м
Дозвольте?

Цар робить стверджувальний рух головою.

Ш е ф - ж а н д а р м
*(швидко наближається на кілька кроків, стає впри-
тул до столу і тоном доносцу)*

Князь Голіцин,
Так той вже навіть про адвокатуру
Висловлювавсь. Мовляв, адвокатура
Допомагала б у судах стоять
За справедливість.

Ц а р
Знаю. Ну, а ти як
До цього ставишся?

Ш е ф - ж а н д а р м
Я? Слава богу,
Без адвокатів досі управлялись,
І далі маю певність...

Ц а р
Ми — Росія.
Не нам учитись у Європи править
Державою. Та що він, князь той, дума!
От наслідки того, що між французів
У їх Парижах терся. Адвокати!
Він що, забув, що всі ті Робесп'єри,

Марати, Мірабо — всі адвокати.
І щоб я їх в Росії розплодив!
Не ждав від князя. Ні, не ждав...

(Помовчав).

Так що?

Ш е ф - ж а н д а р м
Гулак уперто відкида причетність
Свою до братства, і на всі питання
У нього відповідь одна — не знаю.

Ц а р

А хто допитував?

Ш е ф - ж а н д а р м
І Бібіков, і Дубельт,
І я. Нічого не добились.

Ц а р

Може,
Одумається?

Ш е ф - ж а н д а р м
Мало в тім надій.

Ц а р

Яке ж прийняв ти рішення?

Ш е ф - ж а н д а р м.
(розкриває палітурки, подає цареві папери)

Фортеця.

Три роки Шліссельбурзької фортеці,
А потім у віддалену губерню.

Ц а р

(пише резолюцію)

Щоб виправився в напрямі думок.
От так.

Ш е ф - ж а н д а р м

(бере з царських рук підписаний присуд)

Окремо віділено справу
В окремих винуватого злочинствах
Поета і художника Шевченка.

Ц а р

(обома руками впершись у стіл, подається вперед)

Ну?

Ш е ф - ж а н д а р м

У його причетності до братства —
Важливого нічого. Але сам він
В найбільш важливих визнаній
злочинствах,

Що виявились у писанні віршів,
Обурливих, зухвалих в вищій мірі.
В них він страждає муками України,
То вигадану ним її неволю
Плямує дерзновенними словами,
То, вольності козацькі пригадавши,
Підбурює до бунту кріпосних.
Все це у книжці з назвою «Три літа»,
Все — на малоросійському наріччі.

(Кладе перед царем папери).

Замість того, щоб із благоговінням
І вдячністю до вашої особи,
Що викупить його, раба, із стану
Кріпацького допомогли...

Ц а р

Доволі.

Ти слідство вів? Допитував ти?

Ш е ф - ж а н д а р м

Дубельт.

Мені вже не було у тім потреби.
Злочинець з прямою, що межує
З зухвальством, все, що висловив у віршах,
Підтвердив усно і в писемній формі.
Мовляв, подібне він і чув, і бачив —
І в Петербурзі, і на Україні.
Він, слід йому таки віддати належне,
На допиті тримав себе одверто,
Хоч і без краплі каюття.

Ц а р

Одвертість

Злочинцеві цьому не зменшить кари.
Вже добре те, що своєчасно він
Знешкоджений, і дух його бунтарський
Не долетить до малоросіян.

Ш е ф - ж а н д а р м

Насмілюсь... Те, що він вже там посіяв,
Чим дерзосні оці в «Трьох літах» вірші
Насичені, відомо нам, у списках
Десь там гуляє, десь бунтує душі,
Що мріють про козацьку гетьманщину,
Про вольності і про колишнє право
Державності. І пильно треба нам
Дивитись на Вкраїну, українців,
Тих особливо, що читають, пишуть,
Що давнину розшукують козацьку,
Сиріч — бунтарську, і що простий люд
Підбуржують на бунт.

Ц а р

Не тільки нам,
А ще і після нас царям російським

І вірним слугам царським треба пильне
І гостре око на тих землях мати.
Там непокора вироста.

Ш е ф - ж а н д а р м

Я в Київ

До губернатора секретний лист
Підготував з наказом, щоб усюди,
По всіх містах, повітах і по селах,
Був нагляд певний, чи не залишились
Десь дерзосні цього Шевченка вірші,
Чи малороси не плекають нишком
Надій на незалежність пресловуту,
На самостійність. І щоб непомітно
І обережно все оце робилось,
Щоб переслідуваннями відкрито
Не дратувать гордливих малоросів.

Ц а р

Підготував! Так що ж ти час марнуєш!
Той лист негайно слід було відправить.
І то не тільки в Київ, а і в інші
Губернії малоросійські.

Ш е ф - ж а н д а р м
(слухняно схиляється)

Нині ж

Веління ваше виконане буде.
І то негайно, невідкладно.

Ц а р

(по паузі говорить ніби сам до себе — спочатку з холодною іронією, а потім з наростаючою люттю)

Смішно.

Російський імператор, самодержець,
Що в острасі тримає християнську

Європу і нехристиянський Схід,
Повинен в себе, у своїй державі,
Із непокорою вести війну.
Ось що дає освіта і свобода,
Ось звідкіля бунтівники, зухвальці,
Що піднімають голос за невольних,
За кріпаків, проти своїх законних
Правителів. Та і не тільки голос!
Вони готові й за сокиру взятись
І дати сокиру іншим, ці Шевченки.
І це в імперії, що змушує в пошані
На себе поглядати держави інші
І, відступивши вбік, давати дорогу.

(Цар раптом встає. Шеф-жандарм мимоволі відступає на крок від столу).

Росія! Русь! Імперія! Могутня
У неділимості!

Ш е ф - ж а н д а р м
(ледве встигає вставити)

Особа царська
Увінчує монархії могутність.

Ц а р
(продовжує в нестримному піднесенні)

Ось де безмежжя справжнє для поетів,
Щоб показати свою патріотичність
І вірнопідданість! Держави сила —
Її правителі! І військо. Військо!
Ось де поезія! Ряди, шереди,
Вусата гвардія, піхота... Струнко!
За рядом ряд, за рядом ряд. Окраса!
Парад! Єдиний крок шереди солдатських!
Це насолода справжня! Навіть Пушкін,
А що там не кажи, хоч вільнодумець,
Але поет був справжній, я-то знаю,

Я сам був цензором його — читав!
Так, навіть Пушкін вмів красу побачить
В парадах наших військ. Чекай-то, як там!..
«Люблю... потешных...» Ні, не так. Ось як!

«Люблю воинственную живость
Потешных Марсовых полей,
Пехотных ратей и коней
Однообразную красоту...»

(Повторює у замилюванні).

«Однообразную красоту...»

(І продовжує).

«В их стройно зыблемом строю
Лоскутья сил знамен победных,
Сиянье шапок этих медных,
Насквозь простреленных в бою.
Люблю, военная столица,
Твоей твердыни дым и гром,
Когда полнощная царица
Дарует сына в царский дом
Или победу над врагом
Россия снова торжествует...»

(Схопив зі столу папери, люто кинув їх на стіл).

А ц ей — що пише! Ти читав?

Ш е ф - ж а н д а р м

Так точно.

Ц а р

(знову схопив аркуші)

Ось ті «Три літа»! Ось той «Сон»! Читав?

Ш е ф - ж а н д а р м

Так точно.

Ц а р

Ось... Зухвальству де межа!
«У нас парад! Сам изволит
Сьогодні гуляти!»
Нечувано! Росія ще не знала
Подібного. Це вже не просто дерзость —
Блюзнірство! Замах!.. І це — в нас! У нас!..

(Знову читає з глумлінням).

«За богами — панства, панства
В сребрі та златі!
Мов кабани годовані —
Пикаті, пузаті!..»

(Кинув аркуші).

Читав? Та він закінчений розбійник.
Нечуваний його одного злочин
За злочин мрійників отих із братства,
Всіх разом взятих, — тяжчий у сто крат.
Він ворог мій і ворог мого дому,
Його ім'я повинно бути забуте!
Де він? Де цей бунтар?

Ш е ф — ж а н д а р м

У казематі.

Ц а р

Міцний для нього треба каземат.
Читай!

Ш е ф — ж а н д а р м

*(швидко бере із своїх паперів потрібний, робить
крок ближче до царя, читає)*

«Художника Шевченко за сочинение
возмутительных и в высшей степени

дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым...»

(Цар рішуче взяв аркуш з рук шеф-жандарма, пробіг очима, сів, пише...)

III

Ніч. Каземат. Навскісний сніп каламутного світла крізь загра-
товане вікно падає на підлогу, протилежну стіну.

«...Определитъ рядовым, —

байдужою луною звучить продовження царського присуду, —

в Оренбургский отдельный корпус...
поручив начальству иметь строжайшее
наблюдение, дабы от него, ни под каким
видом, не могло выходить возмутительных
и пасквильных сочинений...

На подлинном собственною его
императорского величества рукою
написано карандашом: «Под строжайший
надзор и с запрещением писать и рисовать».

Саме в той час, як холодними, монотонними краплями осіннього дощу б'ють слова присуду, в казематі починає ледь розвиднюватись.

Вирізьблюються на сірому тлі світання чорні ґрати дверей і єдиного вікна. За загратованими дверима силуети двох застиглих вартових. Довгі рушниці з багнетами в їх руках — як деталі ґрат. За ґратами дверей, що починаються майже від підлоги, довгий коридор. Він ніби продовження каземату, тільки ґратами відгороджений.

Сніп каламутного світла з загратованого вікна падає на в'язня. Він сидить на якомусь тапчані біля стіни, обхопивши руками голову, упершись ліктями в коліна. Ось він відняв руки від голови, підняв чоло — молодий, живий *Шевченко*. Смуга світла вишоплює високе його чоло, шапку густого волосся, глибокі, повні життя очі.

Шевченко встав, пройшов по каземату, зупинився ближче до вартових, що видні вже не як силуети, а як солдати, — *старий і молодший.*

Шевченко

Та й довга ж ніч.

Шевченкові слова ніби до самого себе, але — нікого ж нема — і вартові, хоч і боязко, та встряють у розмову.

Старий

А вам усе не спиться?

Шевченко

Не спиться.

Молодший

От якби-то й нам не спалось!
Так тож скажіть, і на посту, й не можна,
А хочеться...

Старий

Воно завсіди так.
Що недозволено — кортить найбільше,
Чого не можна — хочеться, хоч плач.

Шевченко

Так-так. Завсіди, кажете. Який же
В обставинах таких шукати вихід?

Старий

Чого?

Шевченко

Як діяти в таких випадках,
Щоб вірно і по справедливості було?

С т а р и й
Смирятись треба. Не давати волі,
Не потурать собі. Дай серцю волю,
То заведе в неволю, кажуть люди.

Ш е в ч е н к о
(сумно схитує головою)
Це чисто, як про мене.

С т а р и й
Все, що робиш,
Обдумуй ще до того, як зробити,
Щоб опісля не каятись.

Ш е в ч е н к о
І це
Про мене теж.

(І раптом Тарас ніби скидає із себе отой тягар покори, навіяний непротивленством вартового).

Ну, а коли смирятись
Несправедливо буде? І смирення
Лише розбестить тих, що перед ними
Смирились і схилились?

С т а р и й
За смирення
Ні бог, ні люди не карають.

Ш е в ч е н к о
Люди?
Бувають всякі люди. От, наприклад,
Твій пан зганьбив твою дочку чи жінку,
Образив матір. І тоді смирятись?

Вартові довго мовчать. Потім:

С т а р и й
(*тихо, ніби з проханням*)

Не велено нам розмовляти з вами.
Не велено.

(І знову якась хвилина мовчання. Врешті)

Ш е в ч е н к о
(*тихо*)

Я чув, як ви вночі
Поміж собою тихо розмовляли.
Казали ви — колись панич із примхи
Занапастив, згубив дівчину вашу.
І ви з ножем пішли в палати панські,
Щоб розплатитися...

С т а р и й
І досі страшно,
Як те згадаю. Бог мене вберіг,
Що панича вже одвезли в кадети...

Ш е в ч е н к о
Не вас, а панича і кодро панське
Від вашого ножа вберіг.

С т а р и й
Бог з ними.

Ш е в ч е н к о
Отож-бо й є, що з ними бог, за них.
Чому ж він не вберіг дівчину вашу?
За вас не заступився, не вберіг
Від каторги солдатської?. Ще чув я —
Казали ви, що тут він, той панич,
Тепер вже офіцер?

С т а р и й
Казав, казав...

М о л о д ш и й
Отут би й розплатитись.

С т а р и й
Бог поможе,
І так забудеться колись.

Ш е в ч е н к о
От вам би
Отой панич, той офіцерик, зроду
Нічого не простив. А сам, прощений,
Живе собі, гуля собі та шкодить.
Гадаєте, одну Ганнусю вашу
Згубив панок цей?

С т а р и й
Бог йому суддя.

Ш е в ч е н к о
Все бог. А ми ж коли судити будем?..
Чути, як десь відсувається залізний засув, дзвенять ключі;
і тут же — важкий тупіт кобiт.

М о л о д ш и й
Т-с-с... Караульний! От заговорились...

Вартові застигають у непорушному мовчанні.
Коридором проходить *жандармський офіцер*, за ним — *старенька жінка в чорному*. Офіцер зупиняється, знаком наказує жінці почекати, сам зникає.

Солдати-вартові полегшено зітхнули.

М о л о д ш и й
Не караульний. Ні!..

Шевченко
(не зводить очей з чорної постаті жінки)

Якась старенька.
Стоїть, мов із хреста, сердешна, знята.

Старий
Тюрма. Сюди із радістю не ходять.
Здалека, знать. Чиясь нещасна мати
Прийшла, добилась, випросила слізною
Побачення із отаким, як ви.
Яка на ньому там уже провина,
Те знать не нам. Її ж найбільше жаль.
Стражденниця. Отак і ваша десь.

Шевченко
(поривно, аж уперед подався)

Ні, ні! Свою тюрму, свою неволю
Ні з ким я не ділю. Сам. Тільки сам...
Ні матері, ні вірної дружини...
Та, може, й краще. Так-от, як і в вас.

У коридорі з'являється жандармський офіцер, наказує старенькій іти за ним; разом виходять, їхні кроки стихають.

Старий
(тихо до Шевченка)

Давно отут?

Шевченко
Недавно.

Старий
Жалко волі
Утраченої?

Шевченко
О, коли б своєї
Лише, а то і вашої.

С т а р и й

Ми — що?

На службі ми.

Ш е в ч е н к о

Та тільки не на волі.

Неволя служба. І неволя дома.

Яка з них легша і яка лютіша?

С т а р и й

По-моєму, і та, і ця гірка.

Та можна звикнуть, притерпітись.

М о л о д - ш и й

(зітхнув)

Важко...

С т а р и й

Спочатку — важко. Але рік та другий,

Та п'ятий... От і втягся. От і звик.

Ш е в ч е н к о

Вже скільки літ в солдатах?

М о л о д ш и й

Я — четвертий.

С т а р и й

А я вже... скільки ж я?.. Уже й забув.

Було це, як отут у Петербурзі

Дворяни збунтувались. Декабристи.

Та і в моїм житті стряслось те лихо

З Ганнусею. Ото якраз тоді.

Це ж скільки буде?

Ш е в ч е н к о

Та уже за двадцять.

С т а р и й

За двадцять. Так, немовби і не жив.

Ш е в ч е н к о

І не жили, мій друже. Всі ці роки
У вас украли. Відняли. Від бога
Дано вам жити й працювать на волі.
На ниві зораній ростити хліб
Для себе, для дружини і для діток.
Та ще для немічних, убогих духом
І тілом, що самі не мають сили
Орати ниву. А не для отих,
Що окрадають нас, що хліб насущний
Грабують наш. Якби ж то тільки хліб!
А то і нашу кров. Торгують нами.
Людей міняють на собак. І бог
Усе те бачить, а мовчить. Він — з ними.
Не чує ні проклять, ні молитов,
Ні стогону людського... Вас в солдати
Пани застригли, щоб ви ревно, пильно
Охороняли їхній п'яний спокій,
Розпусту їхню, підле їх життя.
Найкращі роки, молодість і силу
В казармі, у солдатчині по краплі
З вас висотали з кров'ю. Страшно!..

С т а р и й

Страшно...

Ви ран моїх душевних не ятрить.
Старий я вже. І я щось схоже думав.
Хоч висловити так, як ви, не вмів.
Та пізно.

Ш е в ч е н к о

За людей, за їхню долю
Ніколи встать не пізно.

М о л о д ш и й

Може, й правда!

С т а р и й

Ти від думок таких убережись.
Не зглянешся, як попадеш за ґрати.
Бо, кажуть, лобом не проб'єш стіну.

Ш е в ч е н к о

(похитав головою і — спокійніше)

То правда. Та для чого ж бити лобом?
Є інші засоби. Багнет, сокира,
Вогонь! І порох! І мільйони рук!

С т а р и й

*(злякано озирається. Тихо, але суворо,
по-командирськи, наказує)*

Замовкніть! Схаменіться! Тут же ходять.
Та й стіни мають вуха... Знать, за це ви
І в каземат попали?

Ш е в ч е н к о

А за це.

С т а р и й

Не каєтесь?

Ш е в ч е н к о

Не каюсь. А жалкую.
Так мало встиг.

С т а р и й

Ще встигнете.

Ш е в ч е н к о

Ой, ні.

В неволю, кажуть люди, шлях широкий,

На волю — й стежка терном поросла.
Так і мені. Навряд чи вже побачу
Степи, Дніпро...

С т а р и й

А де ж це?

Ш е в ч е н к о

На Вкраїні.

С т а р и й

У Малоросії?

Ш е в ч е н к о

Та й так говорять.

С т а р и й

Багатий, чув я, край.

Ш е в ч е н к о

О, край багатий,
Та люди бідні. Бідні пухнуть, мруть
Від голоду. Маленькі діти сохнуть,
Мов колоски на лютім суховії,
Мов квітоньки. Собакам у панів
Живеться краще, ніж маленьким дітям
Братів моїх, моїх сестер-кріпачок
У нас на Україні.

М о л о д ш и й

(не стримався)

І в Росії!

Те саме і в Росії...

С т а р и й
(розважливо до Шевченка)

Не смутить
Ви оцього солдата молодого.
Піддасться на гаряче ваше слово
Та думати почне. Дивись — і збився
З дороги. І занапастив себе.

М о л о д ш и й
(несміливо)

А може, це якраз і є дорога?

С т а р и й
Людина, звісно, рідний край свій любить,
Жаліє, побивається за домом,
За рідними. А ще, як отой край,
Та Малоросія така і справді,
Як я про неї чув — багата, тепла,
В садах зелених і полях пшеничних —
Хіба не пожалкуеш, що, можливо,
Уже не доведеться й жити там.

Ш е в ч е н к о
Ні, це не так. Не зовсім так. Я край свій
Люблю так, як і ви свою... Ви звідки?

С т а р и й
Уральський я.

Ш е в ч е н к о
...Люблю, як ви уральську
Свою, лісами вкриту, бідну землю
Всім серцем любите. Та не таку,
Де пан і раб. Де людьми землю орють.
Я хочу, щоб прийшла на землю воля,
Однаково, Урал то чи Україна,

Щоб люди вольними були людьми.
Щоб ту мою нещасну Україну
Пани не окрадали малоруські,
Великоруські, все одно — пани.
Ось слухайте, а я вам прочитаю.
Це склалося за ґратами отут.

(Наближається майже впритул до вартових і читає їм через ґрати. Читає тихо, проникливо).

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,—
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись.—
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

Якусь мить всі мовчать. Мовчанку порушив

М о л о д ш и й

Якби писати вмів — я б записав.

С т а р и й

А унтер би знайшов — та по начальству...

Жандармський офіцер і старенька проходять коридором і виходять.

І тут же коридором до Шевченкового каземату прямує такий же, як і вартові, *солдат*. Вартові впускають його в каземат. Він заносить ув'язненому їжу — миска, на ній окраєць хліба, залізна кружка з чаєм. Ставить усе це на єдиній у казематі табуретці і тихо, співчутливо звертається до Шевченка. Видно, що він тут уже не вперше.

С о л д а т

От підкріпіться. День довгенький буде
І хто зна, що він принесе.

- Ш е в ч е н к о -

(взяв миску, покуштував кашу, поставив)

Холодна каша.

С о л д а т

Нехай холодна. Ви таки поїжте.

- - Ш е в ч е н к о - - - -

(сворбнув чаю, поставив кружку)

Холодний чай.

С о л д а т

І ми такий п'ємо.

Що зробиш, арештантська та солдатська
Холодна їжа, та зате солона.

(Аж нахилився до Шевченка і тихо, майже просить).

Поїжте і попийте чаю. Може,
Й до завтра більш не доведеться їсти.
А ви ж і так все ходите в цій клітці,
А їсти не їсте. І не спите.

Шевченко дивиться на цього свого піклувальника. Посміх-
нувся і знов потягся до миски.

С о л д а т
(ще тихше)

Поїжте. Я начувся, що сьогодні
Об'являть присуд вам.

Миска брязнула об табуретку.

Ш е в ч е н к о
Об'являть присуд?

С о л д а т
Отож. Та, може, й повезуть.

Ш е в ч е н к о
Куди?

С о л д а т
Того не чув.

Ш е в ч е н к о
Тут, брате, не до їжі,
Не до пиття.
(Заходив по каземату).

С о л д а т
(зібрав миску, кружку)

А лихо, був би знав,
Так не казав би. Може б, хоч поїли.

Невесело, повільно пішов. І тоді старий вартовий хоч нерішуче,
та намагається заспокоїти в'язня.

С т а р и й
Ви не хвилюйтесь. Може, це й на краще.

Шевченко
(зупинився)

На краще — ні. Але я не хвилююся.
А ви гадаєте — на краще?

Старий
(завагався, але переліз себе)

Правду
Скажу вам — не гадаю. То хотів я
Потішити вас. Та... ви така людина,
Що перед вами і на добре діло
Душею не покривиш.

Шевченко
Ні, не треба
Шукать для мене слів утіхи. Я
Готовий до найгіршого. От тільки
Ця невідомість... Ну, та вже не довго.

Старий
Так. Видно, чоловік ви незвичайний.
І скорої вам волі не видать.

Глухий тупіт чобіт. У супроводі *двох жандармів* коридором до каземату рішуче крокує *жандармський офіцер*. Вартові відчиняють перед ним двері каземату. Жандарми заходять у каземат. У одного з них на руках солдатське обмундирування — шинеля, кашкет...

Офіцер стає посеред каземату, розгортає папери. Звучить голос:

«...Государь император высочайше повелеть соизволил: определит Шевченко рядовым... под строжайший надзор... с запрещением писать и рисовать...»

Під акомпанемент «милостивого» присуду жандарми щось пояснюють Шевченку, допомагають йому зняти цивільну одягу, напинають на нього шинелю, на голову солдатський кашкет...

Офіцер згортає папери. Іде. Шевченко між двома жандармами — за ним.

У коридорі Тарас обертається, махає вартовим своїм капелюхом, що так і лишився в його руці, хоче одягнути його, але на голові — солдатський кашкет. Винувато опускає руку — і всі зникають.

Довге, важке мовчання. Потім старий солдат тихо каже:

— Ну, от... тепер і він солдат.

І, як глуха луна, повторює *молодший*:

— Солдат...

ЧАСТИНА ДРУГА

IV

Орська фортеця. Руді піски. Руда імла надвечірньої пори. Віддалік чути солдатську пісню.

На плацу поблизу рудої стіни казарми *двоє таврованих каторжників* у вицвілій одежі лагодять дорогу.

Із-за стіни з'являється солдат з балалайкою — *нещасний*. Постояв під стіною, обійнявши ліхтар, — перепочив. Нерівною ходою пройшов по висланій дорозі, зупинився біля таврованих, бренькнув на балалайці.

— Що? Рівно вистилаєте дорогу,
Щоб не трясло високого начальства,
Коли приїде?

Випростався таврований.

— А коли приїде?

— Та, чув я, скоро. Недарма ж так пильно
Готуєтесь.

— Готуємось. А ви?

Веселіше бренькнула балалайка.

— Ми вже приготувалися. Налити?
(*І похвастався півквартою*).

— Проходь, проходь.

Випростався другий таврований, обіперся на лопату.

— Зажди. Таки налиї!

Нещасний відступив на крок.

— Хо! Так я і налиив.

Лопата погрозливо довбонула в купу каміння.

— Кажу — налиї!

Нещасний знітився.

— Що ж, можемо й налити, нам не жалко.

Наливає. Солдатську пісню чути ближче. Таврований випив і до товариша:

— А ти?

— Не хочу. І без неї гірко.

Нещасний сховав кружечку, балалайку під пахву, виструнчився і насмішкувато козирнув.

— Дозволите іти?

— Гуляй здоровий.

Знову балалайка опинилася в руках, безладно дринькнули струни, пішов.

Таврований, що не пив, провів його очима, схитнув головою.

— Ти з ним не дуже.

— А чому — не дуже?

— П'янюга, злодій.

— Все-таки — з дворян.

Ще й офіцер недавній.

— Що ж із того?

— А те, що знову стане офіцером

Та й візьметься тоді за нас.

Ще лютіше вдарила в камінь лопата.

— Нехай!

Солдатська пісня зовсім близько. Тавровані пильно взялися за роботу.

З піснею на плац виходить стрій солдатів під командою унтера. Унтер іде задки, відбиває крок, милується, як чітко рубаять «в ногу» його підлеглі, і раптом подає команду:

— Од-ставить пісню!

Пісня завмерла.

Ать-два, ать-два... Стій!

Стать — вольно! Що там за зітхання?

Струнко!

*(Пройшов уздовж завмерлої шеренги, оглянув усіх,
зупинився, витримав паузу).*

Так-от що, братці молодці-солдати,

За богом служба, за царем молитва

Не пропаде. За богом служба, братці...

(Зиплувся і сам собі командує).

Од-ставить!

Солдати стали вільно. Унтер люто рявкнув:

Струнко!.. Раз я говорю...

Стрій завмер.

Ви, братці, удостоїлись служити

Отечеству й царю-государю.

Так-от приїде корпусний начальник

І, може, також зволить вас спитати,

За що ви удостоїлись служити

Отечеству й царю-государю?

Так щоб уміли відповідь давати.

Ну, от ми й спробуємо. Я, наприклад,

Питаю вас, а ви відповідайте

Так, наче я не є ваш командир,

А наче я єсть корпусний начальник.

Понятно вам?

— Так точно.

— Ну, так-от,

Давайте спробуєм.

(Витримав паузу).

Здорово, молодці!

— Здрівія желаю, ваш-сок-бродь!..

- Так. Ще раз. Здорово, молодці!
- Здрівля желяю, ваш-сок-бродь!..
- Так. Ти за що попав сюди, братець?
- За розтрату казенних грошей,
ваше високоблагородіє.
- Так. Знаю. Ти необережно... сподіваюсь...
Ти?
- По волі родительниці,
ваше високоблагородіє.
- Добре. Сподіваюсь, надалі не будеш... Ти?
- За буйствені поступки, ваш-сок-бродь!..
- Добре. Сподіваюсь, надалі... Ти?
- За сочиненіє... возмутительних стіхов...
- А-а-а! Добре! Сподіваюсь...

Із-за рогу стіни казарми знову йде *нещасний* з балалайкою. Він проходить перед строем, заходить наперед так, щоб унтер його побачив. І коли той таки побачив, ледь підкивує йому головою. У н т е р заспішив.

От що, братці!..

Гм. Кгм... За богом служба... Як стоїш?

Ти слухай, не кому — тобі кажу!

Ти — хто тут є? Га?

— Рядовий Шевченко.

— Так. Ти давно вже на приміті в мене.

Ну, як тебе, такого, показати.

Коли приїде корпусний начальник?

Нечітко ходиш. І стоїш неструнко.

А вже ружейніі прийоми... Ех-х!..

Кому наказано з ним додатково

Навчатися?

З шеренги робить крок уперед солдат-дядько.

— Наказано мені.

— Так. Ти візьмись за нього. Більше поту,

Як каже батальйонний. Більше поту!

Щоб з нього був солдат! Ти чуєш?

— Єсть!

— Останні — ліво... кроком...
(*Витримав паузу і раптом*).
Р-розійдись!

Солдатів як вітром знесло. І тоді солдат-дядько до Шевченка:

— Стать — струнко! Кроком — руш!
Ать-два, ать-два! Чіткіше!

Покрокували.

У н т е р
(до нещасного)

— Ну?

Н е щ а с н и й
(*глумливо козирнув*)

Не звольте сумніватись.
Раз я сказав...
(*І помахав пляшкою*).

У н т е р аж руки потер.

Ну, ти ж і молодець!
— Зажди хвалити. Ось розбагатію
Та відіграюсь...

— Ти розбагатієш?

— А що ж ти думав. Матінка пришла.
Я написав їй, що лежу в гарячці,
А в неї серце добре. Ну, тоді вже
Задам тобі! От слово дворянина!
Влаштую бал!

— Що ж, будемо чекать.
А поки що — давай.

Нещасний віддає пляшку.

— В рахунок боргу.

— Та вже ж. Ти в мене — золотий боржник.
Ходім?

Ударила балалайка.

— Ходім!

— На те і живемо!

Зникли за рогом стіни. Марширує *Шевченко*, за ним *солдат-дядько*.

С о л д а т - д я д ь к о

Стій! Ать-два. Вольно! Можемо сідять.
(*Сідає на купу каміння поблизу дороги*).

Шевченко, перед тим як сісти, озирається.

С о л д а т - д я д ь к о

Сідай. Наш унтер із дружком злигався.
Я бачив, за казарму подались.
Тепер зап'юють, сивушники, до ранку.
Стомився?

Ш е в ч е н к о

Я уже давно стомився

Від муштри, від казарми, від начальства.
Від дум... Колись, іще на волі, в книгах
Читав про пекло я. То, може, справді
Оце і є те пекло?

С о л д а т - д я д ь к о

(*з посмішкою хита головою*)

Я в цім пеклі

Із грішника вже висвятивсь на чорта —
Уже муштрую. А оті, що мостять
Дорогу, і такі, як ти, Тарасе,
Це грішники навек.

Сумовито похитав головою Т а р а с .

— Не те що раю,

Мені вже скоро й дихать не дадуть
Ретельні слуги сатани.

— Які ж це?

— Оті, що золоті на них погони.

— А сатана?

— Той — вище.

(Раптом Шевченко встав і пошепки):

— Батальйонний!..

Солдат-дядько не зрозумів.

— Що — батальйонний. Він і сам з чортів.

Шевченко починає крокувати на місці і сам собі командує:

— Ать-два, ать-два... Командуй!

Батальйонний біля казарми!

Тепер схопився солдат-дядько.

— Кроком руш! Ать-два!..

І помарширували.

Від казарми йде батальйонний. Став, подивився на цих двох, що віддаляються, подав команду:

— Наліво! Кроком — ма-рш! Ать-два, ать-два!

І коли вони, обернувшись, наблизились, —

Стій! Вольно!

Солдат-дядько пристукнув закаблуками і до Шевченка:

— Вольно!

Шевченко став, поволі витирає чоло.

Батальйонний досить лагідно, аж ніби прохально звертається до нього:

— Рядовий Шевченко!

Ну, що мені, скажи, робить з тобою?

Ніяк ти не стараєшся.

— Стараюсь.

Ось, бачите, аж піт з мене струмками,

Як з доброго молотника чи косаря.

Жаль тільки — ні зерна, ні тих покосів.

— От ти іще й смієшся.

— Та крий боже.

В моєму стані та сміятись. Плачу.

Хоч сльози ті мені лише і видно.

— Ну, я твій стан полегшити не можу.

— Щось можете.

— Та я підлеглий сам.

А ти, якби старався та засвоїв

Оте, чого навчаємо тебе,

Дивись, добився б унтера. Ти ж служиш

Із правом висулуги.

— Та знаю.

— Знаєш,

А не висулужуєшся.

— Це вже так.

— Так. Уявляєш, став ти офіцером,

Звання одержав.

— І не уявляю.

— Отож-то. Та при виправці такій,

Коли не вмієш чітко, струнко, браво

Носочка витягнути, як ти зможеш

В порядний дім в гостину завітать.

— А я бував уже в домах порядних

Тоді, коли не був іще й солдатом.

Бував не тільки у князів — у вчених!

Обходилося. Приймали й без носочка.

То, може, й ще колись так само приймуть.

Б а т а л ь о н н и й

Ех-х!..

(Махнув рукою і пішов).

С о л д а т - д я д ь к о

(лукаво посміхається до Тараса)

І чого ти так, Тарасе,

Впираєшся? Ну, був би спершу унтер,

А там, дивись, — і повний офіцер.
А офіцеру можна і в відставку.
Так.

Т а р а с

Не впираюсь я, мій добрий друже,
Я згодився б'ї унтера доскочить,
Лише б якась була полегкість. Та...
Коли мене ще тільки засудили,
Я сам собі тоді сказав — ніколи
Не вимуштрувать їм солдата з мене.
Не по мені ця мудрість... Дай же боже
Таким мені й лишитись. Не пристало
Щоб оцієї муштри і пилинки
До ніг моїх, не те що до думок.
Так, бачиться, воно і буде.

С о л д а т - д я д ь к о
(раптом встав)

Струнко!

Шевченко схопився, виструнчився.

(Сміється).

Хе! Бачиш, вже в тобі солдат.

Т а р а с

(дивиться на нього з гірким докором)

Ніколи

Так не жартуй зі мною, добрий друже.
І не лякай жорстоко так.

С о л д а т - д я д ь к о
(тихо)

Не буду.

Вони сіли знову.

Сам знаєш, я лише про їхнє око

Тебе муштрую. Чи вона мені,
Та муштра клята, в думці. Ну й про око
Твоїх кишень пильную, чи не маєш
Там олівців, паперу.

— Та не маю.

— А книжечку оту, що в ній все пишеш,
Напевно, за халявою ховаєш?

— Ховаю, брате.

— Ну ховай, ховай.

Та тільки помилково у кишеню
Не заховай, бо вже тоді знайду.

(Свариться і сміється).

*Т а р а с
(йому в тон)*

— Не знайдеш: у моїй кишені — дірка.

І вже обидва тихенько сміються.

Сутеніє. Запаливши одну на двох цигарку і по черзі затягнувшись, поволі пішли тавровані.

*С о л д а т - д я д ь к о
(підвівся)*

Якщо вже ці пішли, то нам, як кажуть,
Сам бог велів. Ходімо й ми, Тарасе.

— В казарму?

— Що ж поробиш — то наш дім.

— А провалився б він крізь землю.

— З нами?

— Та хоч би й з нами.

— Е, не згоден я.

А й провалився б — вимурують інший,
Міцніший, бо казарма та тюрма
Опора тим, хто нас трима в покорі.
Ну, я піду.

— Іди. Я ще посиджу,

Погомоню тихенько сам до себе
Та посумую.

— Ну, сумуй, сумуй.

Густішає сутінок. Поволі йде *солдат-дядько*. Зупинився біля стіни казарми, засвітив ліхтар. Просвітлішало.

З-за казарми підійшов до нього незнайомий у цивільному. Вони про щось розмовляють під ліхтарем, солдат-дядько показує на Шевченка, затим зникає за стіною. Незнайомий прямує до Шевченка.

Шевченко

(сидить, обіпершись на руки)

Коли ж кінець? Яке нелюдське горе
Ще принесуть мені оці краї,
Оця пустеля, це каміння голе
Й гонителі безжалісні мої?
Чи я діждуся волі? Чи настане
Така пора, щоб муштра та казарма
Зринали тільки в пам'яті як згадка
Або як сон поганий?

Незнайомий уже підійшов, він чує тихі Тарасові слова, але не перебиває. І тільки як той примовк, також тихо питає:

— Ви — Шевченко?

Тарас, за солдатською звичкою, встав. Незнайомий ніяково, ніби вибачаючись, замахав руками.

— Сидіть, сидіть.

Тарас оглянув його дещо непривітно.

— Дозвольте, то й сяду.

І сів. Незнайомий продовжує вибачатись.

— О, що ви, я не з тих, що дозволяють
Або забороняють...

Тарас пильно придивився до прибулого.

— Я — Шевченко.

— А я... від ваших друзів. З Оренбурга.
Мене просили Герн і Лазаревський

Тут відшукати вас і передати,
Що не забули вас.

Шевченко підвівся, трясє незнайомому руку, і голос його потеплішав.

— Спасибі, друже.

Незнайомий
(тихо)

Але не тільки це. Вони просили
Переказати вам, щоб ви тримались
І не впадали в розпач, — будуть зміни.

Із сумною іронією Тарас хита головою.

— О, я тримаюсь. Витримаю. Якже!
Мене ж у ці краї сам цар послав...

(І глухою луною присуду):

«...как одаренного крепким телосложением...»

Вздвож стіни казарми пробігає *нешасний* з книжками під пахвою. Побачив Шевченка і незнайомого, раптом став, книжка вислизнула з-під пахви... Шевченко зробив крок до нього, але він схопив книжку і зник за стіною казарми.

Незнайомий здивовано і розгублено дивиться на Тараса.

— Що трапилось? Що з вами?

— Не турбуйтеся.

Мої книжки...

— Не розумію.

— Просто

У мене крадуть книги. За сивуху
Відносять у заклад. А я ті книги
Іду та викупляю. От і все.

— Та як це можна! Ви подайте рапорт.

— Кому? На кого? Крадуть офіцери,
Дворяни. Хто ж солдатіві повірить,
Та ще й мені, засланцеві. Отак я

Живу поміж *сословія* в мундирах.
Все мерзосне, гидке, потворно-дике —
Отут круг мене. І оцих п'янюг
Розжалуваних, битих жалісливо
Нещасними зовуть. Батьки розтлінні,
Усякі статські, радники, розтлінних
Своїх синочків оддають в солдати
На виправлення. От уже синочки,
Своїх батьків достойні. Вам, звичайно,
Амфібії подібні і не снились.
— Чому ж. Я, як і ви, живу в Росії,
Служу в Росії.

— Де?

— У прикордонній

Комісії отут як попечитель
Киргизів прилівійних. Знаю чорну
Засланців долю і киргизів бідних.
І знаю, що оцим *нещасним* краще,
Ніж вам, солдатам, і отим киргизам.
— Тваринам завжди краще за людей.
— Але я не сказав вам головного,
Важливого для вас. До Оренбурга
Прибув із Петербурга Бутаков.
Цей офіцер із відомства морського,
Бував у дальніх плаваннях. Учений.
Він експедицію готує на Арал.
Про вас йому відомо все. Він хоче
Художником, за штатом, офіційно,
Вас взяти в експедицію. Звичайно,
Якщо ви згодитесь.
— Та я хоч в пекло,
Аби не тут, серед оцих *нещасних*...
Я слово це донині знав, як справді
Сумне, що каже про нещасну долю
Покривджених. А тут ним прикривають
Мерзенні покидьки людського роду.

Нещасні із дворян, злодюги п'яні.

Геть звідси, геть!

— Зважайте, й там не мед.

Пустеля. Спека. Ні води, ні тіні,

Та ще й піщані бурі.

— Хоч каміння

Хай з неба падає, аби не тут.

— Таким я вас і уявляв, признатись.

Та й Герн і Лазаревський запевняли

Ще наперед, що згодитесь.

— Спасибі

Вам, добрі друзі, за турботи ваші

І за надію, що вдихнули в груди.

— Я завтра ж дам їм знать про вашу згоду.

(Тарас тисне руку незнайомому).

— Подякуйте, потисніть їхні руки,

А я лічити буду ночі й дні

До того дня, коли оцей вертеп

Залишу.

— Є надія — скоро. Скоро...

З-за рогу стіни виткнувся *нещасний*, побачив цих двох, сховавсь, затим вискочив, схопив камінь і шпурнув у ліхтар. Дзвін розбитого скла. Темно. Повз стіну майнула тінь нещасного.

І вже в темноті чути:

— Скажіть — хоч в некло!

— Так я і скажу.

V

Зимовий сонячний день освітлює маленький форт на острові Косарал у гирлі Сирдар'ї.

Засніжений піщаний берег скованої кригою річки. На пагорбах — рудий пісок проталин, у низинах — сніг. Деінде з снігу визирають жмути сухої осоки, куга.

Кілька низьких будівель форту. Серед них і глиняно-очеретні. Окремо — обставлений очеретом, по-зимовому утеплений

повстяний похідний намет на взірець киргизької джаломейки.
Підпоручник *Ксенофонт Поспелов* і унтер-офіцер *Томаш Вернер* ідуть берегом з ковзанами. Видно, що катались на кризі.

В е р н е р

(показав рукою на будівлі форту)

Всі поховались, мов кроти, хоч сонце
Вже по-весняному пригріло.

П о с п е л о в

Майже.

А день таки помітно вже прибув.

В е р н е р

Ще місяць-два — знов крізь аральські
шторми —
На острови, на узбережжя дальні...

П о с п е л о в

Ще почекай.

В е р н е р

Та вже; їй-бо, всі книги,

Журнали всі, що є, перечитав.
Оце б на шхуну та на хвилі.

П о с п е л о в

Встигнеш.

Зупинились проти намету-джаломейки.

В е р н е р

Забутий богом край, ані газети,
Ні пошти. Пустка!

П о с п е л о в

Ну, газети — що!

У нас он з провіантом... Солонина

Та сухарі гнилі. І все. Цинга
У багатьох.

В е р н е р

Частіш хай на повітря
Виходять.

П о с п е л о в

Е, повітря то і є повітря —
Потрібне щось і крім повітря теж.

В е р н е р

Ось потеплішає — рибалки риби
Прихоплять косячок. Перезимуєм!

П о с п е л о в

Ви всі такі, поляки, оптимісти,
Чи тільки ти?

В е р н е р

На засланні — усі.

(Обернувся до намету).

А тут, у теремі штабс-капітана
Макшевєва, хтось є.

П о с п е л о в

Та вже хтось є,
Бо, бач, відчинено віконце зверху
Й кошма з дверей відкинута, щоб світло
Всередину лилось.

В е р н е р

Тарас?

П о с п е л о в

Напевно.

Він любить тут в самотині посидіть,
Мов хан-султан турецький.

В е р н е р

Погукаєм?

П о с п е л о в

А раптом він не сам.

В е р н е р

Не сам? А з ким же?

П о с п е л о в

Ну, з музою.

В е р н е р

Хай з музою й виходить.

Тарасій!

Відхиливши кошму, з намету вийшов *Шевченко*.

Ш е в ч е н к о

Га? Це ви, гульвіси!

В е р н е р

Пишеш?

Т а р а с

Пишу.

Віршую нищечком, грішу,

Бог зна колишнії случаї
В душі своїй перебираю
Та списую: щоб та печаль
Не перлася...

В е р н е р

Ну, — і не преться?

Т а р а с

А таки не преться!

П о с п е л о в

Якщо, Тарасе, на цікавім місці
Ми перебили, — не гнівись.

Т а р а с

Не буду.

П о с п е л о в

Ну, йди, пиши. Продовжуй.

Т а р а с

Е, вже ні.

Раз перебили — зробимо перерву.
Хай підждуть колишнії случаї.

В е р н е р

Лише колишнії?

Т а р а с

О ні. Бо тут,
На цім Аралі, цілий світ новий
Мені відкрився. Все я придивляюсь
Та прикидаю. Прийде час — в пустелю
Прибудуть експедиції, за нашу
Могутніші, і серед цих пісків
Відкриють вугіль, золото. І, може,
Хто зна, розкинеться у цій пустелі
Новітній Сан-Франціско... Вже ж недурно
І ми вивчаємо цей край. А може...

В е р н е р

Тарасе, так і є, ми винуваті,
Що витягли тебе сюди від столу.
Ти й досі у захопленні.

Т а р а с

Е, Томо!

Ну, як же без захоплення природу
Сприймати, як її тоді відчуть?..
А знаєте — на сонечку давайте
Отут посидимо та поговорим.

П о с п е л о в

На чому ж?

Т а р а с

О, я зараз принесу

Із меблів щось.

І, підморгнувши, Тарас зник у наметі. Перезирнувшись,
Поспелов і Вернер гукають услід.

В е р н е р

Тарасію! Не треба!

Ми вже йдемо.

П о с п е л о в

Своїм займайся ділом.

Ходімо, Томаше. І справді, видно,
Що перебили.

В е р н е р

Ми йдемо, Тарасе!

Ще прийдемо!.. Ходім. Він — як струна.
Хай пише.

П о с п е л о в

Не образиться?

В е р н е р

Та що ти!

Полає і подякує. Тарас!..

Швидко пішли.

Коли вийшов Тарас із якимсь ослінчиком і складним стільцем, він лише побачив, як вони зникли в одній з будівель. Він їм ще й посварився вслід.

Т а р а с

От, іроди! Прийшли, та спокусили,
Та й утекли. Пиши, мовляв, пиши.
Ну, подождіть!

Від річки йде начальник експедиції лейтенант флоту *Олексій Бутаков*. Зупинився біля Тараса.

Б у т а к о в

Нудьгуєте, Тарасе?
Чекаєте гостей?

Т а р а с

Гостям я радий.

Сідайте, прошу.
(Ставить розкладний стілець Бутакову, на ослінчику вмощується сам).

Вернер та Поспелов

Меңе гукнули, а самі втекли.

Б у т а к о в

А я рішив, що ви занудьгували.
Зима, пустеля.

Т а р а с

Що ви, Олексію
Івановичу! Я й сюди ішов
Веселим — у похід оцей аральський,
Веселим і звідсінь піду.

Б у т а к о в

Я радий,
Що випадок цей на добро прийшовсь ваш,
Та й гурт маленький наш.

Т а р а с

Ви випадковим
Цей випадок вважаєте?

Б у т а к о в

Тарасе,
Я на лукавство ваше теж лукавством
Відповісти зумів би. Випадково
У подорож оцю важку аральську
Я жодного з людей не взяв.

Т а р а с

Спасибі.

Б у т а к о в

Я взяти вас, Тарасе, не вагався,
Але, признатися, боявся дещо,
На вас же височайша заборона
Писати й малювати.

Т а р а с

Височайша.

Вже скоро рік, як я мандрую з вами
В пісках пустельних, на пустельнім морі.
Вже навіть забувають почав, невдячний,
Що я солдат, до того ж рядовий.

Б у т а к о в

Тарасе, друже, я тим більше радий,
Що хоч на час вам допоміг забути
І муштру, і оту казарму в Орську.
Забудьте й про солдата.

Ви — художник.

Так і в довіреній мені команді

Ви числитесь. І дозвіл малювать
Все ж маєте, хоч і не височайший.
Ну, правда, маєте і всі ті біди,
Що й нам дістались.

Т а р а с

Ну, які там біди.
Я вдячний вам. Коли мені ще в Орську
Сказали про можливість їхати з вами,
Сказали і про біди, що нас ждуть,
Гарненко біди ті розмалювавши.
Та я, признатись, не вагався й трохи —
Хоч в пекло! Тільки б далі від казарми.

Б у т а к о в

Ну, в пеклі ми були. Згадайте літо,
Коли тяглися по сухій пустелі,
Ще й без води.

Т а р а с

Ет, що там... Важко,
А не жалкую я.

Б у т а к о в

Ну, що ж, я радий,
Що склалось так.

Т а р а с

Спасибі.

Б у т а к о в

Вашим друзям,
Тарасе, дякуйте. І в Петербурзі,
І в Оренбурзі, й тут вони в вас є.

Т а р а с

Я знаю. Знаю це і відчуваю.

З карабіном, більше схожий на мисливця, аніж на офіцера, десь із глибини острова з'явився *штабс-капітан Макшеєв*. Підійшов.

М а к ш е є в

Стомився. Ноги аж гудуть. Дозвольте?
(*Сідає поруч з Тарасом*).

Т а р а с

А де ж це так?

М а к ш е є в

Хотів сайгака вам
Підбити десь. От був би вже сюрприз!

Т а р а с

Ну, й що ж?

М а к ш е є в

Підбив. Та не сайгака — ноги.
Але сюрприз таки приніс.

Б у т а к о в

Який?

М а к ш е є в

Сказати зразу чи помучить трохи?

Б у т а к о в

Звичайно, зразу. Мучені ми й так.

М а к ш е є в

(*тоном урочистої декламації*)

У тім краю, в укріпленні Раїмському,
Сьогодні іменинник.

Б у т а к о в
Ну і що ж?

М а к ш е є в
Ми будем звані. Це я точно знаю.
(І знову тоном урочистої декламації).
На трійці мчать уже десь посланці.

Б у т а к о в
Ви не жартуєте?

М а к ш е є в
Йй-богу, правда.
Зустрів також, як і сам, мисливця...

Т а р а с
Такого ж невдашнього?

М а к ш е є в
Такого,
Та тільки із Раїма. Він відкрив...

Т а р а с
Відомо, що мисливці... ну, сказати б,
На слово не міцні.

М а к ш е є в
Тарасе, друже,
Не вірити мисливцям, та ще тут!..
Якщо дасте свій дозвіл, Олексію
Івановичу, хто вже там як хоче,
А я поїду неодмінно.

Б у т а к о в
Дозвіл?
При нашому сухому раціоні

Щоб не дозволив я на іменини
Поїхати! Я перший їду сам.
Все. Йду. Ще треба дещо записати.
А як приїдуть посланці — гукніть.
(*Пішов*).

М а к ш е є в

А ти, Тарасе? Щось ти невеселий.
Либонь, тебе розстроїв Олексій
Іванович?

Т а р а с

О ні. Ми споминали
Важкі шляхи-дороги наші влітку
І друзів безіменних, що багато
Зробили, щоб отут я з вами був.

М а к ш е є в

Вони не безіменні, з іменами,
Тарасе.

Т а р а с

Знаю... І добром отой
Згадали випадок, що в ваше коло
Привів мене, солдата рядового.

М а к ш е є в

Тарасе, командир наш і начальник
Для участі у цій важкій роботі
Людей не випадкових підбирав.
Тут випадкових — жодного. Тут люди —
Надійні, перевірені і вірні.
Що вірнопіддані — я не скажу.
Ти думаєш — ти випадковий тут?

Т а р а с

Я знаю. Знаю!

М а к ш е є в

Щоб тебе узяти,
Потрібна не лише була рішучість,
Не просто, а рішучість протистати
Тій забороні, чуєш, височайшій,
Що й досі на тобі. Ще в Петербурзі
Він знав про тебе. Й там не взяв нікого,
Хто міг би бути художником. Тому-то
До Оренбурга залишалось вільним
Твоє художницьке, мій друже, місце
У складі експедиції. Я знав!
Я, що там не кажи, штабс-капітан
І працював у генеральнім штабі!

Т а р а с

(напівжартівливо, щоб змінити розмову)

Тепер назад не приймуть — в генеральний.

М а к ш е є в

Не приймуть? Ще побачим!

Беселі, швидко підходять *Поспелов і Вернер*.

Т а р а с

А! Це ви!

Порушники спокою!

В е р н е р

Ми, Тарасе,

Порушимо той спокій знову. Чули?
Є новина!

Т а р а с

А що за новина?

П о с п е л о в

Не чули, отже. Нас усіх сьогодні
У гості закликають.

Ма к ше є в
(перезирнувся з Тарасом по-змовницьки)

Закликають?

Ну, й новина! А хто ж вас заклика?

В е р н е р
Раїмський гарнізон. От хто!

Ма к ше є в

Ну, й новина!

В е р н е р
(розчарований)

Так — чули.

Ма к ше є в
(тихо, ніби приєднуючи їх до змови)

Чули, чули. Ми з Тарасом,
Признатися, її самі й пустили.

П о с п е л о в
Як так — пустили?

Ма к ше є в

А отак — пустили.

Т а р а с
Щоб вас підбадьорить.

П о с п е л о в

Ну, знаєш, це...

В е р н е р
Та, знаєш, нам про це сказав сам Олексій
Іванович! І в разі — це неправда,
Він вам!..

Макшеєв

А що, коли, Тарасе, й справді
Отой мене підвів? От буде нам!

Тарас

Не нам, припустимо, тобі самому.
Тим паче я і їхать не збираюсь.

Макшеєв

Тарасе! Ти мене в біді лишаєш
Самотнього.

- Вернер

(показує на Бутакова, що наближається)

А буде ще біда!

Бутаков

(підійшов)

Що за біда?

Макшеєв

Біда? Та от Тарасій
Не хоче з нами в гості.

Вернер

Почекай ще,
Нехай покличуть.

Макшеєв

Все-таки вселив
Я в тебе сумнів!

Бутаков

Це, Тарасе, правда?
Чи все байки?

Т а р а с
Та ні. До правди ближче.

Б у т а к о в
Чому ж, Тарасе?

Т а р а с
А сказати правду,
І сам не знаю. Щось таке зі мною...

Б у т а к о в
Покиньте. А запросять, та поїдем,
Так щось таке оте іще в дорозі
Розвіється. От тільки чи запросять?

М а к ш е є в
Ну, я ж його за язика не тяг.
Поручника того.

Б у т а к о в
Отож, Тарасе,
Не будемо вагатися.

Т а р а с
(*тихо, з навмисною таємничістю*)
Боюсь.

І вже всі зацікавлені. А він продовжує:
А раптом знов зустріну есаула...

Б у т а к о в
Якого?

Т а р а с
Чарторогова.

Б у т а к о в

Ну, й що ж?

Т а р а с

А я ж без бороди.

В е р н е р

Ну, що за жарти!

Т а р а с

Які там жарти. Та хіба я вам

Не всім розповідав?

М а к ш е є в

(сміючись)

Не всім, Тарасе,

А я готовий слухати і вдруге.

Розповідай.

Т а р а с

Ото як на зимівлю

В Раїм із плавання ми повернулись,

Була такезна в мене борода.

За літо виросла.

Отож в Раїмі

Побачили уральці-козаки

Мене в тій бороді — до есаула:

Отак і так, мовляв, прибув розстрига,

За віру праведну страждалець. Він же,

Той есаул, на ймення Чарторогов,

Не будучи дурак, — до мене враз,

В очерети закликав — бац на землю,

Переді мною на коліна — і:

«Благословіть! Ми, — каже, — знаєм, хто ви.

За віру хрест свій несете». Ну, я,

Не будучи дурак так само, тут же —

Раз — і розкольниким хрестом двоперстим
Благословив. Він чмок мене у руку...
А ввечері таку вже нам гулянку
Задав благословенний есаул,
Таке причастя!..

А тепер зустріне
Та ще узнає, за яку я віру
Свій хрест несучу...

І знов усі веселі. Хтось з реготом:

— Та вже давно уральців
Змінили у Раїмі!

Т а р а с

(знову серйозний, а може, тільки прикинувся)

Все одно.

Гуляння, іменини — не для мене.
Мені он Лизогуб листовно радить:
«Нести свій крест ниспосланный».

І знову ж

Княжна Варвара Репніна питає,
Чи єсть Евангеліє в мене... Єсть!
Єсть Біблія!

В е р н е р

Смиряєшся?

Т а р а с

(із ледь помітним лукавством)

Смиряюсь.

Сьогодні, поки ти не перебив,
Писав я про царя Давида.

В е р н е р

Ну ж бо?

Т а р а с

І пожив Давид на світі
Не малі літа,
Одрях, старий, і покривали
Многими ризами його,
А все-таки не нагрівали
Котюгу блудного свого...

В е р н е р

Котюгу?

Т а р а с

Хай котюгу чи катюгу...

(І мовби про себе).

Бодай кати їх постинали,
Отих царів, катів людських.

(І до всіх).

Морока з ними, щоб ви знали,
Мов дурень ходиш кругом їх,
Не знаєш, на яку й ступити.
Так що ж мені тепер робити
З цими поганцями?..

М а к ш е є в

Тарасе — годі. Ти себе питаєш?...

Десь на річці дзвенять бубонці. Ближче. Ще ближче...

В е р н е р

Ану-бо, тихо. Тройка!

Б у т а к о в

І — до речі.

Бубонці затихають. Іноді тільки подзенькують. Увіходять по-
сланці — о ф і ц е р і с о л д а т. Їх зустрічають веселим пожвав-
ленням. Розмова йде весело, невимушено.

- Добрий день! Ми по вас.
— По нас!
— Добридень!
— Та ви вже, певно, знаєте?
— Ну, де там!
— Догадуємось.

О ф і ц е р - п о с л а н е ц ь .
(з навмисною урочистістю)

Словом, офіційно

І незважаючи на чин і звання,
Мені доручено вас запросить
До нас прибути в укріплення Раїмське
І вшанувати поручника Жердьова,
Якому нині стукнуло...

Б у т а к о в

(вихористовує навмисну паузу)

Все ясно.

Ми вдячні. І запрошення приймаєм
З подякою. Усі. Чи так, Тарасе?

Т а р а с

Якщо дозволите, я залишусь.
Ні-ні, їй-богу ж, я не відмовляюсь...

В е р н е р

Та відмовляєшся. Але чому?
На сухарях сам будеш тут сидіти
Та на чайку. А той чайок — без цукру.

Б у т а к о в

Ну що ж, Тарасе, вільному, як кажуть...
Пробачте, я про волю не хотів.

Т а р а с

Байдуже, не турбуйтеся, Олексію
Івановичу. Значно все простіш.

*(І знову Тарас веселішає, знову слухає його
товариство).*

Не тягне щось мене до тих гулянок,
Бо де гулянки, там обов'язково
Глумління п'янствене. А потім буде
Отак, як... - - -

(Оглянув присутніх).

З ким же це таке було?
Що після добрих іменин, уранці,
Виписував отак... - - -

(Показує, як це відбувалось).

...Т-р-р-и топ-по-р-ра.

Письмо ж нікчемне зовсім не давалось.

«Т-та я ж-ж теб-бе ос-си-л-лю, —

каже, — с-си-л-лю...

І знов за чистий аркушик, — ос-сил-лю,
Тр-ри топ-пор-р-ра... ос-си...» І не осилив,
Десниця не послухалась — і все.

Всі сміються.

П о с п е л о в

От ти так все осилюєш, Тарасе,
Та й щедро ж бог тебе обдарував.
Ти і поет великий, і художник,
Та ще й артист, до того.

Т а р а с

(гірко)

Бог, до того,

Мене іще одним обдарував —

«Телосложенъем крепким»... І в солдати

Цар-батюшка отак определив —
«...художника Шевченко, как одаренного
крепким телосложением...»

Б у т а к о в

Та годі вам, Тарасе.

В е р н е р

Ну ж і впертий!

Т а р а с

Такий характер клятий. Що поробиш.

(І тихо).

Один старий солдат, мій вартовий, —
Мене стеріг він ще у казематі...

Солдат-посланець чимдалі пильніше, зачарованіше дивиться
на вусатого Тараса... А той продовжує:

...У Петербурзі. О, він був мудрець,
Та ще й пророк, як бачиться, до того,
Отой солдат покірний. Так мені він
Сказав, що чоловік я не якийсь там
І що мене сяк-так з тюрми-неволі
Не випустять. І — гляньте...

В е р н е р

Напророчив?

Т а р а с

Та вже, як бачите.

М а к ш е є в

Еге, Тарасій!

Ти, певно, й сам цю мудрість добре знав,
Як зцапали, то вже тримати будуть,
Не випустять.

Всі хоч і з смутком, а посміхаються. Тільки солдат-посланець, скований напруженням і нерішучістю — навкруг же офіцери, — наближається до Шевченка і озирається на офіцерів, ніби питаючи дозволу заговорити.

С о л д а т - п о с л а н е ц ь

(*тихо*)

І був при тому третій?

Т а р а с

(*насторожується, стає дуже серйозним*)

Був третій.

С о л д а т - п о с л а н е ц ь

Молодий іще солдат.

Т а р а с

Я й сам молодший був. Іще й без вусів.

Поспелов, Макшеев, Бугаков, Вернер, офіцер-посланець, презирнувшись, відходять і починають говорити щось своє.

Тарас лишається з солдатом.

С о л д а т - п о с л а н е ц ь

...І через ґрати в дверях тим солдатам
Казали ви про боротьбу за волю,
Щоб не коритися...

Т а р а с

Казав, казав.

Я все життя казав, казати буду
Про волю, боротьбу. Ні каземати,
Ні каторжна пустеля не навчили
Мене мовчати. Ось, вже голомозий,
Старим про це дзвоню у дзвони досі
І молодим.

С о л д а т - п о с л а н е ц ь
Той молодий — був я.

Т а р а с

Ви?

С о л д а т - п о с л а н е ц ь
Я... Згадайте, ви тоді ще нам читали
«Ох, ні... ох, не однаково мені...»

Т а р а с

А потім?

С о л д а т - п о с л а н е ц ь
Потім — я не покоровся.
Шпіцрутени...

Від гурту до них іде *Макшеєв*. Солдат швидко докінчує.

Приїдете в Раїм,

Все розповім.

М а к ш е є в
(*підійшов*)

Ну що, порозумілись?

Підходить *Вернер*, потім і останні.

Т а р а с
(*усміхнувся*)

Порозумілись. Він — мене стеріг.

В е р н е р

Бач, і встеріг.

Відчувши довіру, солдат-посланець посмілішав.

— Але впіймався сам.

Офіцер-посланець
Збирайтеся. Нас ждуть. Щоб до смеркання
Доїхати:

Б у т а к о в
Поїдемо, Тарасе,
Щоб вас думки отут не обсідали.

Т а р а с
(*позирнув на солдата і — рішуче*)
Ех, хай вже й так! Поїдемо. Бо скоро
Весна. А там, дивись, розтане крига,
На тройці не поїдеш.

В е р н е р
Знов на шхуні
У море підемо.

Б у т а к о в
А там?

М а к ш е є в
А там...

Т а р а с
(*дивиться на солдата-посланця*)
Що буде там — ніхто того не знає,
Та — сподіватись треба, вірить треба
У краще. Тож — до кращого! У путь!

Всі йдуть. Нетерпляче дзвенять бубонці.

VI

Ніч тьмавими очима ліхтарів вихоплює висушене літньою спекою піскувато-кам'янисте підніжжя невисоких гір на Каспійському узбережжі півострова Мангишлак. Це — Новопетровське укріплення.

Кілька одноманітних будівель гарнізону. Найближче — ріг офіцерського флігеля, ганок зі східцями. Вище і далі ще кілька безладно розташованих будинків і киргизькі кибитки. За ними, вище під гори, видніється вишка вартового — така собі висока відкрита шпаківня з дощок на високих чотирьох стовпах-підпорах і з дощаним дахом. На цій шпаківні — силует *солдата-вартового* при рушниці з багнетом.

Обішершись на руки, на східцях офіцерського флігеля сидить старий солдат. Незграбна шинеля, білий солдатський кашкет. Він сидить нерухомо, як вирізьблений. Таким ми його вже бачили колись у казематі в Петербурзі. Його важко і впізнати, так він змінився, постарів. Але це він — *Тарас Шевченко*. Далеко перегукуються вартові. У відповідь гукнули ближчі. І зовсім голосно гукнув на видній нам шпаківні: «Слушай!..»
Шевченко одірвав руки від голови, підвів чоло. Тепер ми краще бачимо, як він змінився, постарів за ці довгі десять років солдатчини. Він ніби струснув із себе кам'яний холод заціпеніння.

Шевченко

Мов сон тяжкий, минають дні і ночі,
Літа минають в цім напівжитті,
В цім напівіснуванні. Десять років!..
Де я? Чи знаю, чи вже й сам не знаю?
Що це? Новопетровське, Орськ, Раїм?
Пустеля... Ні, я не здурів, я знаю,
Де Оренбург, де Орськ і де Раїм,
Не переплутав, де Аральське море
І де Каспійське.

Тільки скрізь одно.
Одно — Росія. Все пани з чинами,
Графи, князі, царі і царенята,
Відділені жандармською стіною

Від християн з одвічним чином — раб,
Що мовчки гнуться, здатні до покори
Та послушанія.

А де ж ті Гонти,
Де ті Залізники, де Пугачови,
Кармелюки, що в груди вітру волі
Вдихнули і тепер ножем свяченим
Вже захистять її, не віддадуть!
Де запорожець із кресалом з криці,
Що викреше вогонь з малої іскри,
Закурить люльку, вогнище роздмуха
На всю Росію і — гуляй душа,
Гуляй душа на панових поминках!..
Нема. Пустеля, наче жовта кістка
З дохлятини. Пустеля. Ніч. Тюрма.
А як я вірив! Боже, як я вірив,
Що є вони, Залізники і Гонти,
Є Пугачови і Кармелюки,
І запорожці є з кресалом з криці,
Що викрешуть вогонь з малої іскри,
Люльки запалять, вогнище піднімуть
На всю Росію... З вогнища отого
Вогонь підхоплять і раби покірні,
І розтрясуть осині панські гнізда,
По вітру з пухом пустять...

Як повільно
Минають дні в оцій пустелі жовтій,
Як швидко пролітають довгі роки,
Заходить, ніби сонечко, життя.
Ось вже і сорок три. Чи жив, чи снилось
Оте далеке. Україна. Київ.
Десь Моринці, а десь Литва і Вільно.
І Петербург... Брюллов, Сошенко,
Штернберг.

Усе, все сон...

А Оренбург чиновний,

А Орськ пустельний, форт
Новопетровський,
А муштра, гауптвахта, бруд казарми
Смердючої!..

О ні, це вже не сон!

*(Підвівся на повний зріст, ніби до бою встав, щоб
устояти, не відступити).*

Це вже не сон — це десять літ безсоння,
Страждання і чекання. Десять літ
Казарми просмерділої. І глуму
У тій казармі. У твоїй казармі,
Ти чуєш, царю?

Деспоте неситий!

А знаєш ти, що єсть літа чекання?
Чекання, сподівання. І зневіри,
І відчаю. І згоди навіть звикнуть
До чорної солдатської казарми,
Твоєї всеросійської казарми,
Ти чуєш, царю? Може, скажеш ти,
Чи можна звикнуть до неволі? Скажеш?
А скажеш — не повірю все одно.
Ти й сам не віриш, бо і сам ти знаєш,
Помазанику божий, що людина
Для радості, добра собі та ближнім
На світ приходить, а не для тюрми,
Не для казарми темної. То як же,
Християнине, ти російську землю
В тюрму-казарму смів перетворить!
Бог прокляне тебе! А подарує —
То люди, люди і тебе, і бога
В сльозах утоплять, проклянуть!

І я,

Найменший, сірий між братів незрячих,
Кляну тебе, зову тебе на прю.

(Підняв стиснуті кулаки).

Будь проклят, царю! Чуєш — проклят!

— Чую.

Звучить глухий, мов із безодні, голос. Бо стільки сили в гніві, в зненависті до царя, настільки яскраво видиться внутрішньо йому цей найбільший ворог його, що могутня уява поета викликала свого лютого ворога, і ось з'явився, став привидом перед поетом — *цар*.

Ц а р

Твої всі богохульства скільки літ
Я чую всетерпляче. Це подяка
Невдячного цареві за оте,
Що із неволі визволив.

Ш е в ч е н к о

Неправда.

Я чув уже не раз цю побрехеньку —
Ти визволив, твоя сім'я. З кріпацтва
Мене на волю визволили друзі.
А як — ти знаєш. *Викупили*, царю.
Людину викупили... От неволю —
Так то вже справді ти таки створив
І стверджуєш її, охороняєш
Кайданами, жандармами, шпиками.
Мене одного викупили, інші ж,
Мільйони у твоїй неволі досі,
Їх можна продавати, купувати,
У карти програвать.

Ц а р

Я від батьків
Одержав цей освячений порядок
І не мені його мінять.

Ш е в ч е н к о

Виходить,

Неволя вічна.

Ц а р
Може, й так.

Ш е в ч е н к о

Не може!
Нема на цій землі порядків вічних.
У бога навіть їх нема.

Ц а р

Тебе
Слід покарати не так було — за дерзость
Ти смерті заслужив. Та, слава богу,
В Росії смертної немає кари
І не мені її ввести.

Ш е в ч е н к о

Брехня.
Хто йшов до трону по кривавих східцях?
Де Пестель, де Рилєєв? Сотні інших,
Замучених в Сибіру? Смертна кара
Тяглась для них десятки літ. Де Пушкін
І Лермонтов? Хто їх закатавав,
Святий помазанику християнський,
Скажи?

Ц а р

Я вірнопідданим опора.
А не бунтівникам.

Ш е в ч е н к о

Лукавиш, царю,
Немає вірнопідданих, є лизоблуди
Продажні, що за шмат гнилої ковбаси
Хутенько продадуться. Та й продати
За стільки ж можуть, тільки ще хутчіш.

Ц а р

Ти злобствуєш. Ти мстишся.

Ш е в ч е н к о

Брешеш, царю.

От ти посмій сказати, що я брешу.

За що ж тоді терплю я люту кару

В казармі — не маюю, не пишу.

(Робить крок до царя. Цар на крок відступає).

Ось! Десять літ мені чоло він душить,

Обруч твій царський. На його, візьми!

(Зібгав рукою кашкет, кинув цареві до ніг).

Хіба не помста це твоя? Не мстивість?

Ц а р

Ти руку піднімав на устрій наш,

Замахувавсь на лад в моїй державі.

Ш е в ч е н к о

В твоїй державі... На землі мільйони

Богородібних і цареподібних

Живе людей. Мільйони. Ти від них

Нічим насправді не різнишся, царю,

Лише хіба отим, що ти повірив

У богообраність свою. Та в те,

Що ти усім богоподібним людом

Сам право маєш правити. Вважаєш,

Що ти карати й милувати вправі

І, що не зробиш, — ти в усьому правий,

А ми — неправі. А хіба це так?

Чи ти вважаєш — ти найрозумніший

В твоїй державі?

Ц а р

Їм дано своє

Робити там, внизу, — на полі, в лісі,

У кузнях і на рудниках. Вони ж
Повинні вірити беззаперечно
У вище, що для них є таїною
І що належить нам, — владарювати
І правити згори.

Шевченко

А — помінять?

Нехай вони, оті внизу, мільйони,
Повладарюють у своїй державі,
А ти з усім чиновницьким синклітом,
З поміщиками, з офіцерством п'яним,
З попами і жандармами — у кузнях,
На рудниках, у лісі, в полі чорнім
Покажете уміння працювать.
А може б, кращий лад постав у світі
І краще б зажили оті мільйони
В твоїй державі?

Цар

Я законний цар.

Шевченко

Чому ж скрізь беззаконія?

Цар

Держава

До кращого терпляче йде в трудах.
Хай важко людям зараз. Їхнім дітям,
Онукам буде...

Шевченко

(з убивчим сарказмом)

Рай земний?

Цар

Я дбаю

Про будущність Росії. Я піклуюсь

Про тих синів російського народу,
Що ще й не народились.

Ш е в ч е н к о

Лицемір!

Так чим же ті, що ще й не народились,
Достойніші і кращі за отих,
Що вже живуть? Чому живих у жертву
Приносиш ти якимсь отим уявним,
Ще й не народженим. Все це брехня.
Це потішання, це дурман, щоб темні
Гадали — хай вони, мовляв, страждають,
Зате вже їхнім дітям та онукам
Життя настане. Так попи про рай
Молебствують убогим, бідним, сірим,
Самі ж їдять і п'ють, мов кабани.
За них ти дбаєш. Будущність Росії,
Щоб знав ти, царю, не в твоїх руках
І не в чіпких руках твоїх жандармів,
Твоїх дворян розбещених.

Ц а р

В чиїх же?

Ш е в ч е н к о

В руках людей, що випростають спину,
Що підведуться грізно...

Ц а р

Пугачов?

Ш е в ч е н к о

Так, царю, жди, він гострить вже сокиру,
Щоб підрубати трон підгнилий.

Ц а р
Смішно.

Росія? Ні. Росія — без царя?
І без дворян? Цього не може бути.

Ш е в ч е н к о
А буде. Буде! Бо живий народ,
Отой, що спить іще. Посмійся, царю,
Та й ми посміємось!

Ц а р
Бунтівники!
Росія у моїх руках — могутня.
На вас у мене досить вірних рук.
І з вами буде те, що на Сенатській
Мятежній площі, в Польщі непокірній.
Росія непохитна із своїм царем.

Ш е в ч е н к о
Ти давиш Русь, а тая Русь невольна
Придушує всі паростки свободи
У Польщі, на мадьярах, у Європі...
Сама уярмлена, глуха, нещасна,
Сама століття не живе — конає
І жити іншим не дає — дворянська,
Жандармська, поліцейська Русь-Росія.
Та ця Росія встане ще на суд!
Царів, царят народ судити буде
Судом народним праведним. Ти чуєш?
Ти чуєш, царю? Буде, буде, буде!

З кожним словом Шевченко робить крок — на царя. І з кожним його кроком цар відступає. І — зникає. Якусь мить, високо піднявши чоло і стиснуті в кулаки руки, стоїть солдат Шевченко нерухомо, потім враз круто обертається, іде до ганку флігеля, знеможений, але не переможений, притуляється плечем до ганку і, «голову схопивши в руки», застигає. Темно.

Ледь-ледь починає світати. Шевченко стоїть нерухомий, обіпершись на ганок. Знову перегукуються вартові — далеко, ближче, ще ближче. Він — неперушний.

Ніби чується півголосом українська мелодія. Таки справді. До флігеля йде-наближається старий уже *солдат*, хоч і не все на ньому солдатське. Це він і наспівує українську пісню. Зупинився і змовк, побачивши Шевченка. А Тарас почув уже пісню, одірвав руки від чола, відкрив очі.

Т а р а с

Та й довга ж ніч.

С о л д а т

Не спиться й вам?

Т а р а с

Не спиться.

С о л д а т

Тож і мені. Воно хоч і не осінь...

Т а р а с

Не осінь, так неволя. Довга ніч.
Ось десять літ уже цього безсоння
Та снів поганих. Тільки й був просвіток
Оті два літа на Аральським морі.
А потім як попав у цей вертеп —
Сім літ вже тут страждаю-виглядаю
Тієї волі...

С о л д а т

Я собі іду

Й за звичкою наспівую. Тихенько,
Бодай хтось з офіцерів не почув.
Дивлюсь — кашкет...

(Підняв кашкет, подав Тарасові).

А там і вас побачив.

Гадаю, може, випив чоловік
З нудьги нещасної.

Т а р а с
Воно б і справді
Напитися в цю ніч.

С о л д а т
Та годі вам.
Світає вже.

Т а р а с
Коли ви заспівали,
Здалось мені — хоч раз та добрий сон.
Так рідним вітром враз і огорнуло,
Аж серце стиснулось...

С о л д а т
А я ж земляк ваш.

Т а р а с
Звідкіль?

С о л д а т
Звенигородський. Звуть — Андрій.

Т а р а с
А тут давно... в солдатах?

А н д р і й
О, в солдатах,
Бодай і не казати — двадцять літ.

Т а р а с
Бодай і не казати... Як же, друже
Андрію, наше слово, нашу пісню

У цім вертепі мерзонім зуміли
Ви не забути?

А н д р і й
Гріх було б забуть,
Як гріх забути батька й рідну матір.
Ви теж на всіх своїх тяжких дорогах
Їх не забули.

Т а р а с
(його ж словами)
Гріх було б забуть.
Нехай же добра доля допоможе
Вернутись вам на береги дніпрові.

А н д р і й
Нехай те саме буде й вам, Тарасе
Григоровичу.

Т а р а с
То ви знаєте мене?

А н д р і й
Хто ж є отут, щоб вас не знав!..
Іде офіцер, побачив Шевченка, зупинився.

О ф і ц е р
Тарасе,
Вітаю вас із добрим світлим ранком
У вашому житті.

Т а р а с
Спасибі, друже.
І вас вітаю.

О ф і ц е р
Добра вість для вас.
Прибув поштовий човен. Вам відставка.

Т а р а с
Відставка? Певно?

О ф і ц е р
Певно, друже.

Т а р а с
Воля...
(Аж поточився. Андрій підхопив його, посадив на східці).

О ф і ц е р
Поздоровляю щиро вас.
(Вклоняється, приклавши руку до серця, і відходить).
З-за рогу флігеля вбігає другий офіцер,
кидається до Шевченка.

Д р у г и й о ф і ц е р
— Шевченко!
От добре, що знайшов тебе. Я перший,
Запам'ятай — з тебе півкварта! Перший
Тобі кажу цю новину. Відставка!
Тобі відставка. Воля!

Ш е в ч е н к о
Воля...
Д р у г и й о ф і ц е р
Воля!
Вночі, я чув, прийшла ця новина.

Ш е в ч е н к о
Відставка. Воля...

Другий офіцер

Воля! Пам'ятай же,
З тебе півкварта! Чуєш!
(*Весело пішов*).

Шевченко
(*гірко*)

І цю волю
Вже за півкварту він мені продав.
О, мерзостей вертеп!
Проходить ще один офіцер, зупинився похитуючись.

Офіцер

— Що? Кажеш — воля?
Сиріч — відставка? Чув, Шевченко, чув.
Та почекай, поки наказ прибуде,
Ми встигнемо із тебе ще такого
Правофлангового отут вимуштрувать...
(*Пішов*).

Тарас

(*аж закам'янів. Потім тихо, але твердо вслід*)

— Брешеш,

Собачий прихвосню, п'яного чорний,
Якщо за стільки літ все ваше кодро
Мене у муштрі не замуштрувало,
То вже тепер ні днів моїх, ні дій,
Ні дум, збережених глибоко в серці,
Не досягне артикул ваш.

Андрій

Коли вже
Ми стільки перейшли і не упали —
Перейдемо і це.

Тарас

Таки перейдем!
(*Тарас за плечі обняв Андрія, так вони і пішли*).

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

VII

От і позаду тяжкі літа заслання. Позаду подорож по Каспію та Волзі, Нижній Новгород, Москва — вся довга дорога від Новопетровського укріплення до північної столиці.

Визволеного з неволі і звільненого з солдатчини зустрів нарешті Тараса Шевченка довгожданий Петербург. Зустрів розкритими обіймами добрих друзів, прихильників, однодумців. Як гостя дорогого скрізь приймають його, вітають, ждуть...

Отак і зараз у заллятій світлом вітальні його заступників Толстих ждуть Тараса Григоровича графиня *Анастасія Іванівна* та юна її донька *Катруся*.

Г р а ф и н я

Ішла б ти спати.

К а т р у с я

Мамочко, ще трошки.

Не пізно ж зовсім.

Г р а ф и н я

Їй іще не пізно!

Дванадцята година!

К а т р у с я

Ну, так що ж.

Той раз так само спать мені казали,
А гості всі прийшли. І він.

Г р а ф и н я

Хто — він?

К а т р у с я

Тарас Григорович. Я так люблю,
Коли в нас гості. І коли між ними
Тарас Григорович.

Графиня
Я теж люблю.
Та, певно, вже не придуть.

Катруся
Придуть, мамо.
Я просто відчуваю, придуть.

Дзвінок.

От!

Що я казала!

Графиня
Ти мені казала!

Зробить крок до дверей, але двері розчиняються, увіходять Щепкін і граф Федір Петрович.

Граф
Приймайте гостя дорогого.

Графиня
Раді,
Бездежно раді. Ви таки, Михайле
Семеновичу, не забули нас.

Щепкін
Ну, як би смів я, що це ви, графине.
(Цілує руку графині, пригорнув Катрусю).

Катруся
(тихенько)
Я так радію!

Щепкін
Це ж чого, дитино?

Катруся
Що ви прийшли. Тепер мене матуся
Вже не відправить спати.

Графиня
Ой Катрусю,
Не соромно тобі отак стрічати
В своєму домі гостя.

Щепкін
Що вже там.
Якби я прапорщик гусарський був,
Мене б не так стрічали.

Катруся
Зовсім ні.
Я прапорщиків не люблю. Таких же,
Як ви та як Тарас Григорович, — найдужче.

Щепкін
От дякую, розумнице моя!
До речі, я ж його, того Тараса,
Оце й шукаю. Завтра їхать маю,
Так на прощання думалось посидіть,
Поговорити. Де вже не побув —
Нема й нема. Оце на вас остання
Була моя надія.

Катруся
Він ще прийде.
Того не може быть, щоб не прийшов.

Щепкін
Ох, ти ж, пророчиця!

К а т р у с я

Давно ж не був.

Г р а ф и н я

Признатись, я й сама його чекаю.
Вже довгий час не бачу. Відтоді,
Як ми його зустріли в Петербурзі,
Він ніби в вихорі кружля.

Г р а ф

Не диво.

По десяти глухих роках пустелі
Та раптом у кипучий вир столиці.
Тут хоч кого закружить. Все побачить,
Побути скрізь, відчути все. Та й друзі
На кожнім кроці і старі й нові.
Я розумію доброго Тараса,
Він ніби народився вдруге.

Дзвоник.

К а т р у с я

Він!

От, я ж казала!

Г р а ф и н я

Почекай — казала.

Увіходять Шевченко і Лазаревський.

Т а р а с

(радісно всіх оглянув, зняв капелюха)

Уклін громаді щирій.

Л а з а р е в с ь к и й

Добрий вечір.

Т а р а с

(вітається з кожним по-своєму. Цілує руку графині)

Моїй святій заступниці.

(Тисне руку графу).

Вам, графе.

(Обнімає Щепкіна).

Михайле, друже, серце віщувало,
Що саме тут знайду тебе.

(Пригорнув Катрусю).

Катрусє,

Не спиш іще!

К а т р у с я

(тихо)

Та що це ви, Тарасе
Григоровичу! Тільки нагадайте,

вас не було?

Г р а ф и н я

Забули нас, Тарасе.
Де ж запропали так? Сідайте, прошу.
І повний звіт мені.

Сідають де хто. Щепкін, Тарас і Катрусє — разом.

Т а р а с

Все розказати
Що вистачить і ночі. А коротше —
То зараз в Гулаків на іменинах
Були, за іменинницю чарчину
Перехилили та й до вас мерщій.

Дзвоник.

Увіходить Костомаров. Граф устає йому назустріч.

К о с т о м а р о в
Добривечір усім.
(*Руку до серця, уклоняється графові*).
Заради бога
Пробачте за такий нічний візит.

Г р а ф
Якраз до речі. Ми лише зійшлися.

К о с т о м а р о в
А я не смів. Вагався. Та рішився —
Зайшов.

Т а р а с
(*сміється*)
Хоробрості набрався.

К о с т о м а р о в
(*серйозно*)
Так.
(*Сів і хусткою почав протирати окуляри*).

Щ е п к і н
(*до Тараса*)
Ох, не подобаєшся ти мені, Тарасе.
Похуд, посивів. Не переч, я знаю,
Все бігаєш.

Т а р а с
Отак, як ми з тобою
Гасали по Москві, їй-богу ж, правда,
Коли ото заїхав я до тебе,

Із Нижнього прямуючи суди.
Все бігаю.

Щепкін

Усе пізнати хочеш,
Побачити. Десь випив чашку кави,
Десь чаю з ромом — та й на цілий день
Пішов. Ти берегтись не вмів ніколи.

Костомаров

Ніколи і ні в чому.

Тарас

Суща правда.
Так ти мене, Миколо, й не навчив
Буть обережним.

Костомаров

Я і сам не вмію.

Тарас

Е, не кажи. В цій справі — ти професор.
*(Обернувся до графині і ніби в спогад
поринув).*

— Ох, матінко, заступнице моя.
Ото як ви мені святої волі
Дали ковтнути, як води живої,
Прибув я в Нижній. А в тім Нижнім знов,
Мов на припоні, сів. Заборонили
В столицю їхать і в одну, і в другу.
І знов сиджу, ну мало не в казармі,
Томлюсь, нудьгую світом. Та нараз
Гукнув колишніх друзів — приїжджайте
Хоч ви мене провідати!

Л а з а р е в с ь к и й

Тарасе,

Не споминай. Бог з ним, з отим минулим.

Замовкли. Потім.

Т а р а с

Як би ж ви знали, друзі, як я ждав вас!
Та, може, й знали. От один так знав
Напевно. Бо велике людське серце
У грудях мав. Семидесятилітній
За сотні верст по снігових заметах
Примчав до мене в Нижній. Серед ночі
Стук-стук у двері...

(З любов'ю дивиться на Щепкіна).

Як же це було,

Мій сивий голубе, давай згадаєм.

І Щепкін раптом встає, відходить до дверей і, ніби тільки що увійшов, обтрушує уявну шубу і, розкривши обійми, іде назустріч Тарасові.

Щ е п к і н

Коли тебе, Терасе, не пускають
У жодну із столиць, то гість столичний —
До тебе сам.

Т а р а с

(кидається до нього)

О друже мій єдиний!..

Вони знову сіли.

К а т р у с я

(тихенько)

Які ж бо ви чудові дідусі!

Щ е п к і н

Я — так. Тарас Григорович — не дуже.

К а т р у с я

Чому, чому? Він так оповідає,
Коли ми ходимо з ним малювать!

Щ е п к і н

Отож-то — ходите.

(І до Тараса).

Все ходиш, ходиш,
А вже ж не ті літа, не те здоров'я.

Т а р а с

Не те, звичайно. Та мене ж сам цар —
...як одаренного крепким телосложением...

Щ е п к і н

Чув. Ти мені це і в Москві казав,
А потім зліг. Забув уже?

Т а р а с

Забув.

Щ е п к і н

Поменше треба бігати, поменше
Доріг торити.

Т а р а с

Як же без доріг.
Усе моє життя — путі-дороги.
Ото як я себе і пам'ятаю —
Я все в дорозі. То ішов полями
За вівцями-ягнятами. То там же
Ходив шукати, де сховалось сонце
І де кінець землі. А трохи згодом —

У Вільно шлях. А з Вільно в Петербург.
Між іншим, пішки, по сльоті осінній,
Та ще й в одному черевіку.

К а т р у с я
(аж у долоні сплеснула)
Як це?

У вас же дві ноги...

Т а р а с
То значно краще,
Ніж, скажемо, нога була б одна,
А черевиків пара.

К а т р у с я
Ви недобрий,
Смієтесь з мене.

Т а р а с
Ні, моя голубко.
Один був черевик. Так я в дорозі
Його на праву натягну й крокую,
Аж поки ліва змерзне. Потім сяду,
На ліву натягну, а права мерзне.
Отак і дочвалав до Петербурга
В обозі пана Енгельгардта. Правда,
Які ж бо ми терплячі та смиренні
Слов'яни-русичі?

Л а з а р е в с ь к и й
Ба ні, неправда.
Бо, якби правда, — ти б у казематі
За ґратами не був. На гауптвахті
Не відбував би кари, вже й без того
Покараний солдатчиною. Слідства
І наглядів тих пильних поліційних

Не відав би. І з Нижнього у Пітер
Не знав би заборони їхать...

Шевченко

Так...

Отож, вважаєш ти категорично,
Що не такі вже і смиренні ми.

Лазаревський

Ти й сам це знаєш.

Шевченко

Ну, а ти, Миколо?

Костомаров

А я те знаю, що оцю розмову,
Тарасе, ти для мене всю затіяв,
А ще точніш сказати, проти мене,
Щоб знову суперечку загострить.
Хіба не так?

Шевченко

Не дурно ж ти професор!
Але мого питання не обходь,
Відповідай.

Костомаров

Я вже відповідав
І можу знов підтвердити — у мене
На все це погляд свій.

Шевченко

А то напевно.
Якщо він не змінився.

Костомаров

Не змінився.

Шевченко

Скажи ж.

Костомаров

Не треба перти на рожон.

Шевченко

Сиріч, смиритися, і покоряться,
І ждати.

Костомаров

Саме ждати, бо прогрес
Іде закономірно. Цар і уряд
Це розуміють теж. І прийде час —
Без крові, без пожежі, без руїни
І воля буде, і народне право,
І конституція.

Шевченко

І в челоуецах

Благоволєніє... Який же деспот
Хоч десь колись з лакузами своїми
Та поступився владою, та людам
Ярмо послабив. Не було того!
Оте ярмо самим троштити треба,
Самим уярмленим. Не просять волі,
А боем здобувають!..

...Горе з вами!

Кого блага ти ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячії. Кого?
Кого благаєте, благії,
Раби незрячії, сліпії!
Чи ж кат помилує кого?

Молітесь богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться. Все брехня —
Попи й царі...

Отак воно, Миколо.

К о с т о м а р о в

Гадаєш, ти мене переконав?

Ш е в ч е н к о

Ні, не гадаю. Ти вже не воїтель.
Та, правда, ти й ніколи ним не був.
Так єсть же інші, молодіші духом,
На них все упованіє моє!

К о с т о м а р о в

Я бачу, що не знаєш ти, Тарасе,
І молодих, що нам на зміну йдуть.
А уповати тут нема на кого —
Це в більшості своїй дрібненькі люди.
Без ідеалів, без ясних шляхів,
Уражені хворобою зневіри...
Я знаю, що кажу.

Ш е в ч е н к о

Тобі повірять,

Так треба згодитись, що завтра й сонце
Не зійде. Сонце зійде.

Сонце йде

І за собою день веде.

Отак-то, брате.

Г р а ф

Що це, справді, ви!

Та як це можна! Це таки неправда!

Цього не може бути! Молоді,
Що йдуть старим на зміну, покоління
За попередників духовно вищі,
Багатші нашим досвідом. Інакше
Для кого ж все життя трудилися ми!

К о с т о м а р о в

Ну, це проблема. А оте, Тарасе
Григоровичу, що ти кажеш, пишеш,
Знов може привести тебе за грати,
І я б хотів тебе остерегти.

Ш е в ч е н к о

Спасибі.

К о с т о м а р о в

Повернувшись з пустелі,
Так гаряче туди не рвися знов,
Бо попадеш — не вернешся і в Нижній,
Не те, що в Петербург.

Довга мовчанка.

Ш е в ч е н к о

Ох, Нижній, Нижній...

(І до Щепкіна).

Єдиний друже мій, Михайле любий,
А я ж той Нижній досі не забув.
Я ж думав, що отам воно й почнеться,
Моє оновлене людське життя.
Не почалось. Не згодилась зі мною
Піти ота, кого я полюбив,
У путь-дорогу, може, вже й не дальню,

Щ е п к і н

Тарасе, не жалкуй. Боюсь казати,
Але не знав би щастя з нею ти.

Шевченко

То правда. Правда! Я і сам це думав.
І справа тут не стільки, може, в тім,
Що молода Катруся Піунова
Відмовила на сватання моє,
Як в тім, що рушилась при першій спробі
Моя надія, вимріяна здавна,
Сім'ю створити та й дожить по-людськи
Свій нещасливий вік.

Костомаров

У цім, Тарасе,
Однаково нам не щастить.

Шевченко

Ой, ні.

Костомаров

Я ж досі неодружений бурлака
Так, як і ти.

Шевченко

Всі нещасливі дні
В своїм житті ти міг би полічити,
А в мене лічені щасливі дні.

Лазаревський

Тарасе, буде ще й дружина вірна
І рід-родина.

Графіння

Тільки ви не кваптесь.
Огляньтесь. А там уже...

Шевченко

То правда,
Можливо, я і справді поспішив

Із сватанням отим до молоді
Артисточки у Нижнім.

Щепкін

Дрібнувата
Натура в неї, друже мій Тарасе,
І добре, що тебе від неї бог,
Як кажуть, уберіг.

Шевченко

І з цим я згоден.
А от забудь її ще не забудь.

Щепкін

Простішу — добру, лагідну дружину,
Дружину-друга стрінуги б тобі.

Шевченко

Якби-то... Я оце на Україну
Збираюсь їхать. Може, доля там
Ще осміхнеться.

Костомаров

Ідь, та й бережись.

Шевченко

Чого ж то?

Костомаров

А нестримності своєї.
Ти думаєш, тебе отак і пустять
Туди без нагляду?

Шевченко

Напевно, ні.
Та вже побережусь. Тобі ж, Миколо,
Скажу — той самий я.

К о с т о м а р о в

Той самий, бачу.

Ш е в ч е н к о

Отож. І ти мене не намагайся
В свою переманити віру.

К о с т о м а р о в

Де вже.

Лишаймось кожен при своєму. Ти ж
Отої віри, що в твоєму серці,
Так безоглядно скрізь не проповідуй.
Між сотні добрих та один недобрий,
Один донощик знайдеться — і лихо,
І вороття нема. А кожен крок твій,
Вважай, під особливим оком скрізь,
Де б ти не був.

Ш е в ч е н к о

Мовчати? Я живий ще.

Думки мої і віра — для людей.
І слово, що несе думки і віру,
Якщо і змовкне — то зі мною разом.

Л а з а р е в с ь к и й

Не змовкне і тоді. Не змовкне слово,
Що стало на сторожі правди. Жить
І діяти йому і тут між нами,
І там, на Україні, де ти мрієш
Пожити між людьми.

Ш е в ч е н к о

*(мрійливо, ніби продовжує
Лазаревського)*

За стільки літ

Побачити найкращу в світі землю
Оту, що хлібом годувала змалку,

Що зветься рідною. За стільки літ
Напитися дніпрової святої
Води живої. Ох, це мрії все.
Ще, може, петербурзькі поліцейські
І дозволу на виїзд не дадуть,
А я вже в мрії.

Г р а ф

А чому б не дати?
Поїдете, раз ви рішили так.
А дозволу ми доб'ємось.

Щ е п к і н

Мов рай,
Україна видиться мені. Я хочу,
Щоб повернувся дужим і веселим
Ти з того раю.

Ш е в ч е н к о

В тім раю — не рай.
А сниться, кличе. Що то значить — рідне.
І вже надії нижуться. А може,
А може, там знайду себе. Й літа
Оті, що їх іще пройти судилось,
Там і пройду... Хатина над Дніпром.
Сім'я в хатині. І зоря вечірня
Така спокійна вдалині...

К а т р у с я

*(раптом обернулася до вікна, сплеснула
в долоні)*

Зоря!

Світає вже!

І всі встали — і теж до вікна.

Щепкін
Оце так загулялись!

Тарас і Катруся весело гасять світло. У вікнах —
червона зоря над Петербургом.

Тарас
Зоря! Ходімо зорю зустрічати!

Графиня
Чай! Будем пити чай!

Лазаревський
Не треба чаю.

Щепкін
Пора вже добрим людям спокій дати.

Гості виходять. Катруся дивиться на маму. Тарас її жде.

Катруся
Матусю, а мені дозволиш? Можна
Піти стрічати зорю з усіма?

Графиня
Та ну, біжи вже.

Катруся
(схопила Шевченка за руку)
Можна, можна, можна!

І вони побігли доганяти інших.

VIII

Минув час. Лише кілька місяців. Після подорожі на Україну Шевченко повернувся до Петербурга. Про його повернення вже знають соратники й друзі, ждуть зустрічі з ним.

За столом, заваленим книгами, рукописами, коректорськими аркушами, — Чернишевський, з боку столу в кріслі Костомаров. Чернишевський перегортає папери, робить помітки, креслить, час од часу зупиняється на чомусь і все ж не перериває розмови з Костомаровим.

Чернишевський

Я чув, Шевченко в Пітер повернувся.

Костомаров

Так, повернувся. В ті ж приблизно дні,
Як повернулися і ви. Ну, як там
Саратов наш?

Чернишевський

Так, як і був, — Саратов!
Ну, а Шевченко?

Костомаров

Теж, як і був, — Шевченко!
Понесло ж неприкаяного просто
Туди, де тільки й можна було ждять
Того, що й трапилось. Ви чули?

Чернишевський

Децо.

Костомаров

На Україну, бачте, захотілось.
Ну, й на здоров'я. Понад десять літ
Не був у ріднім краї — хто ж осудить.

Так він між земляками привселюдно
Узявся ганити панів місцевих
Та урядовців... То б іще нічого,
А то ж все вище, вище добирався —
До уряду, до бога, до царя...
Ну і скінчилось арештом. Ще добре,
Що справу пригасили.

Чернишевський

На Україні

Отож йому й дихнути не дали —
Вернули?

Костомаров

(іронічно)

Ні, чого ж, мав час, подихав.

(І тоном товариської довіри).

Туди якраз поїхав він тоді,
Як ви махнули в Лондон. Як там Герцен?

Чернишевський

Ну як. Живе. Далеко від Росії.
Та, власне, я його раз тільки й бачив,
У мене клопоту свого було доволі.
Не знав, з чого й почати...

Так Шевченко

Попав знов «під строжайший»?

Костомаров

В Петербурзі

Тепер він так, немовби на засланні,
Без дозволу ні кроку, ні півкроку.
І я ж його таки попереджав.
Куди там!

Чернишевський

Не судить його суворо.

Він з тих, хто мовчки зла не промине,
З байдужістю неправди не обійде,
З неправим не примириться. На кривду
За скривджених іде на бій. Борець!

Костомаров

Борець. Один...

Чернишевський

Він не один. А як він
В повожденні? Ви бачили його?

Костомаров

Він став якийсь нестримний. Б'є і нищить,
Палає спопеляючим вогнем.
Я знав його й колись непримиренним,
Але тепер не можна й порівнять.
Він, як вулкан, клекоче в гніві.

Чернишевський

Нам

Гнів отакий нестримний і потрібен,
Що б'є і нищить, кличе і веде.
Бо ж — час!

Костомаров

(хоче обернути це на жарт)

Звичайно, ви одним з ним миром
Мировані.

Чернишевський

(не приймає жарту).

Приймаю це за честь.

К о с т о м а р о в

На мене він, мов яструб, налітає,
Що слово, то і виклик, то й на герць.

Ч е р н и ш е в с ь к и й

Ви, певно, в поглядах, в думках найкращих
Його розчарували. Вас він бачив
Соратником в бою, а ви, сказати б,
Від бою ухилились. І обрали
Не ту, що він, дорогу.

К о с т о м а р о в

Ну, звичайно.

Хто ж на його дорогу піде?

Ч е р н и ш е в с ь к и й

Я.

К о с т о м а р о в

*(деякий час мовчить, потім говорить ніби
знову зводячи на жарт)*

Дорога, я сказав би, небезпечна
Для вас.

Ч е р н и ш е в с ь к и й

Нас небезпека не страшить.

Стук у двері. І зразу ж увіходить *Шевченко*.

Ш е в ч е н к о

Добрідень.

Ч е р н и ш е в с ь к и й

(іде йому назустріч)

Радий бачить вас, Тарасе
Григоровичу.

Шевченко
Я так само радий.
(Вітається з Костомаровим).

Костомаров
Про вовка, як говориться, помовка...

Шевченко
Невже таки на вовка схожий я?

Чернишевський
Ані краплини. Швидше — сивий голуб,
От хто ви є.

Шевченко
Я так і сам гадав.
Так що, Миколо, згодься, нас же двоє,
А ти один в неправоті своїй.

Костомаров
Удвох ви — сила. Що я проти вас.

Чернишевський
Свята правда.

Шевченко
Істинно, Миколо.
Удвох ми — сила. Та і по одному
Не здужаєш ти нас.

Чернишевський
Але, Тарасе,
Микола — сила теж.

Шевченко
Якби не сила,
То не було б чого з ним воювать.

Чернишевський
А ви воюєте?

Шевченко
Кінця не бачу
Війні між нами.

Костомаров
(з іронією образи)

В мене мало сил.
А ті, що є, лишились для роботи,
Що жде мене. Отож покину вас.
Хай буде перемир'я.

Бере капелюха, мовчки відкланюється і виходить.
Шевченко і Чернишевський презирнулись.

Шевченко
Так про що ми
Ото було вели розмову з вами
Та й не скінчили?

Чернишевський
Краще ви скажіть,
Про що ми не вели розмови.

Шевченко
Правда.
А не скінчили, певно, ні про що.

Чернишевський
До речі, Костомарову ні слова
Я не сказав про те, що ми вже з вами
Поговорити встигли. Більше в нього
Питав про вас.

Шевченко
І що ж ви з'ясували?

Чернишевський
Ну, ви ж йому вже, певно, й допекли!
Хоч він і вмів настрій свій ховати,
А не витримує. І нетерплячим,
І неприкаяним вас величав.

Шевченко
А ви й не захистили?

Чернишевський
Каюсь, грішний.
Я ваше у розмові з ним ім'я,
Як щит, як зброю, використав.

Шевченко
Нуте.

Чернишевський
Усе він про мою поїздку в Лондон,
Про Герцена питав мене, а я —
Все про Шевченка. Він тоді, що гостро
На всіх ви налітаєте у гніві,
А я йому, що ви — борець!

Шевченко
(з сумним усміхом).
Борець.
(І помовчавши).
Борець, що десять років у солдатах
Тинявся.

Чернишевський
Ви боролися, Тарасе.
Ви не схитнулись. Боретесь.

Шевченко
(саркастично)

Е, що там.

Боровся, не схитнувся. Декабристи,
Так ті он смертну кару заслужили,
А я лише солдата. Рядового.
Я тільки замахнувся, а ударить
Не вистачило пороху.

Чернишевський

Неправда.

Ви вдарили, Тарасе. То був сполох,
Що піднімав і кликав.

Шевченко

І накликав

Жандармів з поліцаями на мене,
Та в каземат... А цар собі царює,
Гуля наш батюшка.

Чернишевський

(виглянув за двері, щільно причинив їх)

Пересторога

Не зайва. Ви часом таке, Тарасе,
Говорите, що, крім мене та вас,
Нікому й чуть не слід, бо раптом знову
Потрапите туди, звідкіль вернулись.

Шевченко

Еге. Самі ви краще стережіться.
Бо я вже там побув, мені не страшно,
А вам так доведеться там побути.
Хорти з псарями вже на вас пильнують,
Чекають тільки, щоб схопить.

Чернишевський

Тарасе

Григоровичу, ви пророк, я знаю,
Та краще, щоб оце пророцтво ваше
Зі мною не збулося.

Шевченко

Дай-то боже.

Але той «боже» не за нас — за них.

Чернишевський

Так ми на нього покладать надії
Не будемо.

Шевченко

Так, як і на його

Помазаника.

Чернишевський

Бачите, а Герцен

Останній час надії покладає.

Шевченко

На бога?

Чернишевський

То було б ще не найгірше,

Так на помазаника.

Шевченко

Як же так?

Чи, може, ви жартуєте?

Чернишевський

Ніколи

У цих питаннях я не жартував.

Шевченко

Та як же так? Апостол, провозвісник
Свободи праведної...

Чернишевський

У химерну

Ілюзію повірив наш апостол.
У найхимернішу. Мовляв, цар може
Ярмо своєю владою послабити.

Шевченко

Невже отак він думає?

Чернишевський

І пише.

І якщо він з цим виступить, то ми
Повинні будем відповідь давати.
Мовчати не можна. Це — питань питання,
Це боротьба ідей. В цій боротьбі
Ніяких відступів, ані поступок
Чужим ідеям.

Шевченко

Не збагну ніяк.

Він — і чужі ідеї.

Чернишевський

Це хитання.

І, сподіватись будем, — тимчасове,
Бо мусить же перемогти у ньому
Борець відважний. Ми ж і допоможем,
Коли одверто скажемо йому
Про помилковість.

Шевченко

Я непохитно знаю —

Безмежна влада ув одній особі

Безмежне робить зло і горе всім,
Крім купки прихвоснів, тих царедворців,
Що лижуть і вилизують, що гнучко
Поклони б'ють і оди розливають
Медоточиві. Так чого ж чекать
Від самодержця та іще й дурного.
Чого чекать?

Чернишевський
Ще не з'єднались ті,
Хто може владу деспота обмежить.

Шевченко
Нащо обмежувать, віднять — і все.

Чернишевський
Кому ж під силу це? І хто це може?

Шевченко
Народ.

Чернишевський
Народ? Але народ мовчить.
Народ — покірний раб.

Шевченко
Того раба
Будити треба. І збудити можна.
А вже збудивши, вести на борню!

Чернишевський
(підходить до Шевченка ближче і тихо каже)
Тож будемо будити, готувати, —
Це головне сьогодні й провідне.

Шевченко

Так от по що ви їздили у Лондон!

Чернишевський

Почасти й так. А ви на Україну?

Шевченко

Я не по це. І наперед я знав,

Що там побачу.

Чернишевський

А проте й нове щось

Побачили?

Шевченко

Побачив. На Україні

Українського немає букваря.

А він би теж будив. Бо українці

Хотять своє читати, рідне слово.

Чернишевський

Це їх законне право.

Шевченко

Українці

Хотять свою історію вивчати,

А не історію царів російських.

І не хотять бути племенем індіців,

Яке винищують. Моя несхитна віра,

Що цей народ своє ще скаже слово,

І слово те почує цілий світ.

Чернишевський

Народ. Ви розумієте народ як ціле

І неподільне щось?

Шевченко

Бани — народ!

Ви чули, кажуть, — чоловік з народу.
Це означає — простий чоловік,
З *народу!* А то ще й так говорять —
Він з роду знатного. Не із народу,
А з роду. Княжого чи царського там. Тьху!

Чернишевський

Тарасе! Мудрий же ви мій Тарасе!
Мій чудо чоловічище з народу!..
А то іще відомості я маю,
Що деякі із ваших земляків,
На галицькій землі, все зло вбачають
У тім, що на Україні є пани
Російські, польські. Кажуть — от, якби-то
Були, мовляв, свої лише пани,
Пани вкраїнці, легше б і народу
Жилось при тих панах.

Шевченко

Воно ж приємніш,

Коли тебе шмагає канчуком
Свій, український пан, а не московський
Чи там варшавський. Я б тих земляків!..

Раптом увиходить швидкий невисокий *панок*. Побачив Шевченка і рішуче знімає капелюха, вітає тим високо піднятим у руці капелюхом притихлих від несподіванки співбесідників.

Панок

Добрідень вам, панове. Щиро прошу
Пробачення, що вдерся так.

Чернишевський

Добрідень.

П а н о к

*(не зважає на стриманий прийом. Він аж
руки потер)*

Так от де я застукав вас нарешті,
Земляче дорогий!

Ш е в ч е н к о

Це ви про кого?

П а н о к

Про вас, Тарасе. Можете повірить,
Півдня потратив — і на візниках,
І пішки обгасав усеньке місто,
Все вас шукаючи.

Ш е в ч е н к о

Негайна справа?

П а н о к

Аякже! Гостювати в Петербурзі
І не знайти такого земляка!
Я в Курочкина побував — поета,
В Толстого — графа, і в отих братів
Жемчужникових, потім в номерах
Якогось Балалаєва. Отам-то
Мене зайти сюди і надоумив,
Спасибі, Костомаров наш.

Ш е в ч е н к о

Гаразд.

Ходімо ж сядем десь та й поговорим.
Не будем заважать.

П а н о к

Авжеж, авжеж.

Шевченко і панок пішли.

Чернишевський
(перекинув на столі якісь папери, підняв
погляд від столу)

Пішов. Е, сто чортів! Поговорити
Не дав мені з Тарасом до смаку.
А шкода. Ну, та будем сподіватись,
Що з ним і поговоримо колись,
І попрацюємо.

Раптом увіходять Шевченко і Добролюбов.

Шевченко

Чому ж колись?

А зараз?

Чернишевський

То ви вернулися, Тарасе?

Шевченко

Я земляку побачення призначив
На вечір. Бо нагодився супутник,
Так я з ним разом знов сюди.

Чернишевський

Сідайте ж.

Нам є про що поговорити разом,
А дещо й вирішити слід. Утрюх
Нам легше буде істину шукати.

Шевченко

То правда. Тільки відчуваю я,
Що невідкладні вам сьогодні справи
Рішати треба.

Чернишевський

Будемо рішати,
Якщо знайдуться. Чи нема їх?

Добролюбов
(кладає на стіл папери)
Є.

Чернишевський
Що, знову?

Добролюбов
А те саме, що і завжди, —
Цензура. Вириває просто з м'ясом
Думки, абзаци, фрази.

Чернишевський
Де?

Добролюбов
В статті
Без підпису.

Чернишевський
Що ж, будемо ті ж думки
Та іншими висловлювати словами.

Шевченко
Не буду заважати вам.

Чернишевський
Ні, ні.
Ви не завадите.

Шевченко
Таки піду.
Але зайду ще.

Чернишевський
(проводить Шевченка до дверей)
Я вас буду ждати.

Шевченко

А я не підведу.

Чернишевський
Я в цьому певен.

Шевченко пішов.

Чернишевський, помовчавши, Добролюбову:
Я в ньому певен. От вам сила духа.
От вам поет-борець, народу син!

Добролюбов

А його «Кобзар» якраз читаю.
Поета більш народного і справді
Я ще не зустрічав.

Чернишевський
Так напишіть!

Про нього мусять знать найширші кола
І в нас, і на Україні...

Уявіть —

Ніч над Росією. Одвічна ніч.
І раптом — сполох уночі. Б'є дзвін.
Б'є, піднімає сонне царство. Пломінь
Освітлює дорогу тим, що встали,
Що кинулись на сполох. І вже видно
У сполоху, у відблисках палання,
Куди іти, і видно, що до рук
Як зброю брати. Сполох. Дзвін. Тривога.
Так сполох той і поклик той — Шевченко.
Той Прометей з вогненним смолоскипом,
Що будить вічну ніч, — Тарас Шевченко.
Ось що таке поет цей для Русі,
Що прокидається.

Для України ж
Він більше у сто крат. Бо Україна,
Крім кріпосницької неволі, має

Неволю гіршу ще — національну.
Він Україні — прапор навіки!
Оце і напишіть.

Д о б р о л ю б о в

Обов'язково.

Якщо крізь ґрати нашої цензури
Поетових думок продерся промінь,
Подбаємо, щоб промінь цей світився
Й показував, куди йти. Бо слово,
Правдиве, кинуте в серця не всує,
З живими йтиме східцями століть.

Ч е р н и ш е в с ь к и й

*(стоїть за столом, жестом показує Добролюбову
на крісло і децю жартівливо, а разом з тим і
багатозначно)*

Сідайте ж, і давайте помудруєм,
Як ліпше нам цензуру обдурить.

ІХ

І ще минув час. У своїй квартирі при Академії мистецтв — кімната-майстерня, східці понад стіною вгору в кімнату-спальню, внутрішнє вікно якої, з дрібними шибочками, виходить на антресолі над східцями, — Ш е в ч е н к о за столом, заваленим паперами, приладдям для гравірування, працює. Він дуже змінився. Якась похмурість і пригніченість. Часом сидить нерухомо. І знову береться до роботи.

Стукають у двері. Шевченко підводить голову і мовчки жде. Ще стук. До кімнати заходить *Лазаревський* у супроводі літньої людини з сивими бакенбардами. Це — *ветеран*, із старих солдатів.

Л а з а р е в с ь к и й

Вітай гостей, Тарасеньку.

Шевченко

Вітаю.

Що дивишся так на мої палати?
Не пишні, може?

Лазаревський

Я уже казав.

Не по твоїм здоров'ї ця конура —
Без сонця, вогко.

Шевченко

Е, Михайле, друже,

З горища я почав і ним закінчу.

Лазаревський

Не поспішай закінчувати. Діла ж,
Як сам казав ти, непочатий край.

Шевченко

То так. Багато діла, мало сили,
Та й ту недуга підтинає.

Лазаревський

Ще

Недугу ти подужаєш.

Шевченко

Хотів би.

Лазаревський

А я оце привів тобі Івана,
Щоб прибирав, допомагав.

Шевченко

Спасибі.

(І до ветерана).

А з вами, друже, два старі солдати,
Ми зійдемося.

В е т е р а н
(*уклонився, по-військовому пристукнув
закаблуками*)

Я не заваджу вам.

Ш е в ч е н к о
Та ви солдат і справді!

В е т е р а н
Ветеран.
Усе життя моє пройшло в солдатах.

Ш е в ч е н к о
(*з тихим смутком*)
Як розібратись, то й моє усе.
Я також ветеран, либонь. Чогось
Сподобалось мені це слово. Друже,
Отак я вас і буду називать.
Ви не образитесь?

В е т е р а н
(*узявся прибирати в кімнаті*)
Ніколи.

Ш е в ч е н к о
От і добре.
В моїм житті все більше біля мене
Солдати. Так було у казематі,
І в Орську так — приставлений був дядько,
Старий солдат. І добрий був. І мудрий.
Та і в Новопетровську — друг Андрій...
Так то ж і я в солдатах був. А потім
Хотілось, щоб стояла біля мене
Дружина щира... Але й знов — солдат.

Л а з а р е в с ь к и й

В сумні ти, друже, спогади поринув,
У тебе ж є і веселіші.

Ш е в ч е н к о

Є.

Усе життя — це спогади, надії.
Згадаєш добре та й лихе згадаєш,
Зітхнеш та й геть його, лихе. Мовляв,
Минуло, не повернеться. Надії ж,
Ті кличуть, зазивають у дорогу.
І-ти, повіривши, летиш, мов птиця,
І сподіваєшся на краще, віриш.
А потім зирк — з надій сама химера.
Отак у мене... Ще на пароплаві,
Коли з неволі вирвавшись на волю,
По Волзі їхав — згадував минуле
Та відганяв його з думок, погане,
А сам уже снував надії-мрії
Про будучність. Про Петербург, про рідну
Мою нещасну Україну... Хатку
Вже мріяв-уявляв побудувати
Десь над Дніпром. Та дівчину в ту хатку
Ввести дружинонькою за рученьку,
Та й жити, працювати... Мрії, мрії...
Розсипались. І згадувати годі.
Сиджу самотній, вже не жну й не сію
Отут у петербурзькому болоті.

Тарас утомлено змовк. Мовчить Лазаревський. Чуть
тільки, як ветеран щось там вишкрябує, щось упустив...

Л а з а р е в с ь к и й

Мине зима, Тарасеньку, склопочем
Тобі поїздку хоч би й на все літо
На Україну.

Шевченко

Там би я ожив...

От... говорити хочеться, а важко.

Піду перепочину.

Він підводиться і поволі, з коротенькими зупинками через два-три східці, піднімається нагору. Коли зникає у спаленці, там засвічується світло — спалахує внутрішнє вікно над антресолями.

Лазаревський
(тихо ветеранові)

Друже добрий,
Облиште все. Сидіть і наслушайте,
Пильуйте. Серце в нього...

Ветеран

Розумію.

Лазаревський

А я піду по лікаря.

Ветеран

Ідіть.

Лазаревський виходить. Ветеран щільніше зачиняє за ним двері. Оглянув усе по-хазяйськи. Знайшов десь заплакану свічку в підсвічнику, поставив на столі. Відшукав сірники, побрязкав ними, ще озирнувся — темнувало. Засвітив свічку, підняв її у підсвічнику, освітлює східці нагору.

В цей час тихенько відчинились двері, на порозі — висока, сухувата постать людини в чорному, з чорною бородою. Це — *Аскоченський*. Ветеран став перед гостем, аж засліпив його світлом. Той загородив очі долонею, але не відступив.

Аскоченський

Чи можна? Добрий вечір.

Ветеран

Вечір добрий.

Аскоченський
Я до Шевченка.

• Ветеран
Спить.
Аскоченський
Скажіть — прийшов
Аскоченський.

Ветеран
Не можна. Дуже хворий.

Аскоченський
Тим більше.

Ветеран
(з правої руки бере свічку в ліву, відчиняє двері
і сердито наступає на Аскоченського)

Що — тим більше? Я ж сказав вам —
Спить. Хворий... Серце... Хворе серце. Пх-ху!
(Він люто дмухнув на свічку. Темно).

...Темно. Б'є годинник. Він б'є десь далеко, але глухі удари його
чути виразно — один, два... три... чотири... Ветеран знову за-
свічує свічку, поставив на столі. Сам сідає і сидить непорушно.
Заходять Лазаревський і лікар.

Лазаревський
Що?

Ветеран
Ніби спить.

Лікар
Не будемо тривожить.

Лазаревський
Але ж...

Л і к а р

Ви не турбуйтеся. Підожду.

В горішньому вікні, там, у спальеньці, засвітилось
світло.

Бачите, і ждять не довелося.
Я піднімусь туди.

Іде по східцях нагору і зникає в спальеньці.

Л а з а р е в с ь к и й

Він вас не кликав?

В е т е р а н

Не кликав.

Л а з а р е в с ь к и й

Може, доведеться вам
Всю ніч не спати.

В е т е р а н

О, я повартую.
Солдата не страшить безсонна ніч.
Аби лише йому була полегкість.

Л а з а р е в с ь к и й

Я буду поруч. Тільки що — гукайте.
Якісь важкі в душі передчуття.

Л і к а р

(спускається по східцях)

Йому вже значно легше. Я сказав би —
Стан задовільний.

Л а з а р е в с ь к и й

Дякую.

Л і к а р

І все ж
Я згодом ще навідаюсь. Ніч довга...

Л а з а р е в с ь к и й

Ми тільки вдячні будемо.
(*Ветеранові*).

Я теж
Навідаюсь. І скоро.

В е т е р а н

Не турбуйтеся.

Лазаревський і лікар ідуть. Ветеран захопився, вийшов — повернувся з графином води і склянкою. Все це поставив на столі. Сів. Згори спускається *Шевченко*. На ньому полотняна українська сорочка, комір зав'язаний червоним шнурочком. Він якийсь чистий, просвітлий. Ветеран встає йому назустріч. Тарас не зупиняє його, а сам сідає до столу.

Ш е в ч е н к о

Мені вже добре. От що, ветеране,
Якщо ви не стомились, підніміться
Та приберіть, провітрить там у мене,
Я ж тут посиджу, може, що й зроблю.

В е т е р а н

(*схвально киває головою, іде, потім зупиняється*)

Питав вас пан Аскоченський. Сказав я,
Що ви спите.

Ш е в ч е н к о

От добре. Ви й надалі
Кажіть йому так само. А давно
Він був?

В е т е р а н
Не дуже. Будьте обережні,
Він може знов прийти.

В е т е р а н
Та дідько з ним.

Ветеран піднімається по східцях. Шевченко оглянув стіл, взяв папір, олівець...

Нечутно прочинились двері, увійшов *Аскоченський*. Тарас його не бачить, він зосередився над своїм аркушем. Аскоченський причинив двері, нечутно наблизився до Шевченка.

А с к о ч е н с ь к и й
Чи можна? Добрий вечір.

Ш е в ч е н к о
(здригнув. *Разом поклав на стіл аркуш і олівець і сказав, може, несподівано і для самого себе*).

На добраніч.

А с к о ч е н с ь к и й
Прощаєшся не привітавшись, друже.

Ш е в ч е н к о
Та можна й так.

А с к о ч е н с ь к и й
Я чув, недужий ти.

Ш е в ч е н к о
Брехня. От тільки розмовляти важко,
Тож ти не гнівайся, що я мовчу.
(*Бере свій аркуш і олівець і щось пильно пише чи малює*).

Аскоченський

А я відважився тебе провідать.
Хоч я отут не тільки гість незваний,
А ще й небажаний — я все ж зайшов.

Шевченко

Тоді це не лише відвага — подвиг.
Та ти ж подвижник, отче пресвятий.

Аскоченський

Я все життя зійтись хотів з тобою.
Згадай, ще в Києві...

Шевченко

Я пам'ятаю.

Аскоченський

Ти ж тільки наді мною кепкував.

Шевченко

Пробач мені.

Аскоченський

Не в тому, друже, справа.
Мені б хотілось, щоб на схилі днів
Ти бога в серці ніс.

Шевченко

Якого бога!

Аскоченський

Єдиний бог.

Шевченко

Мені земні діла
Усе життя вогнем палили серце,
Не мав я часу в небо заглядать.

А с к о ч е н с ь к и й

Я знаю, брате, що не мав ти часу,
Ти з Чернишевським, з Герценом ступив
На ту стежу, що не веде до бога,
А проти бога і того порядку,
Що стверджений всевишнім на землі.

Ш е в ч е н к о

Брехня. Порядок на землі не божий.
Безсилий бог його змінити. Ми ж,
Оті, що не вповаємо на бога,
До рук отой порядок можем взять.

А с к о ч е н с ь к и й

Я знаю, ти не згодишся ніколи.
І не того прийшов я.

Ш е в ч е н к о

А чого?

А с к о ч е н с ь к и й

Прости мені. Якщо ти справді хворий,
А наше життє земне в руці
Господній, ми не знаємо, що жде нас
Не тільки завтра — зараз, кожному мить,
Тож я насмілився прийти, узнати —
Чи ти смирився у своїй гордині,
Чи причастився тайн святих?

Ш е в ч е н к о

Аякже.

Давно спокутував усі гріхи.
Тяглось аж десять років те причастя
В пустелі — в пустині, як ти б сказав.

А с к о ч е н с ь к и й

Не богохульствуй.

Шевченко

Отче преподобний,
Чи ти насправді в рай ото так хочеш
Протиснутись, чи тільки лицеміриш,
Скажи по совісті?

Аскоченський

Твоя душа
Мені дорожча за тебе самого,
За неї я пікуюся.

Шевченко

Як, як?
Душа і я — це різні речі?

Аскоченський

Різні.

Шевченко

Моя душа і я?

Аскоченський

Душа — це бог.

Шевченко

Дурний ти зверху.

Вгорі на східцях показався *ветеран*. Побачивши Аскоченського, він двома кроками злітає по східцях униз і стає між Шевченком і Аскоченським.

Ветеран

А ж казав, що прийде.

(Рішуче відтісняє Аскоченського до дверей. Тарас з ледь помітною посмішкою милується цим поединком).

Ну, як ви так! Я ж вам казав, що хворий.
Що скоро буде лікар. Серце...
А ви... Ех, ви... А ще священик.

(Рвучко відчиняє двері).

Аскоченський
(з острахом задкує до дверей)
Я не священик.

Шевченко
Сатана в сутані.

Аскоченський вискочив.

Цього ви не впускайте, ветеране,
Бо цей таки в труну мене вжене.

Ветеран
Відразу я відчув, що це не з наших.

Шевченко
*(дивиться на нього з любов'ю, а потім
ніби сам собі каже)*

І цей — мудрець. О земле, земле Руська!
Багата ж ти премудрими людьми.
Вони тебе ще виведуть із ночі
І вірю я, що скоро... Знов стомився.
Піду нагору. Спочивайте й ви.

(Тарас іде по східцях).

Ветеран
(хоче йому допомогти)
Я трошки вам допоможу.

Шевченко

Не треба.

Ні-ні, я сам, я сам, я сам... Я сам...

З кожним словом робить крок по східцях угору.
Згодом гасне світло в горішньому вікні. Ветеран нечутно пере-
носить стілець до східців, потім бере зі столу сірники, свічку,
вмощується на тому стільці і теж гасить свічку.

...Б'є годинник... Три, чотири... п'ять... Нагорі в вікні блиснуло
світло. І зразу ж засвітив свою свічку ветеран і поставив на
столі.

Дуже тихо зайшли лікар і з ним новий гість — професор. Вони
роздягаються.

Лікар
(до ветерана)

Ну, як?

Ветеран
Дрімав. А це моргнуло світло.

Лікар
Піднімемось, професоре?

Професор
Давайте.

Вони піднімаються по східцях, ветеран їм підсвічує.
Прийшов Лазаревський.

Лазаревський
Не спить?

Ветеран
Не спить. Там лікар і професор.

Лазаревський
О, дуже добре, дуже добре.

В е т е р а н
Нагріти чаю, може?

Л а з а р е в с ь к и й
А нагрійте.
Не нам — *йому* нагрійте. І собі,
Щоб не заснути.

В е т е р а н
Я-то не засну.

Ветеран вийшов. Згори спускаються *лікар і професор*. Одягаються.

П р о ф е с о р
(*тихо Лазаревському*)
Становище важке.

Л а з а р е в с ь к и й
Але надії?..
П р о ф е с о р
Надії — невеликі. Все, що зможем,
Все зробимо. Лише б діждати дня.
А зараз — не тривожте. Сон і спокій.
Лікар і професор пішли. Увійшов *ветеран*.

Л а з а р е в с ь к и й
Ви чули — сон і спокій.

В е т е р а н
Сон і спокій.
А чай?

Л а з а р е в с ь к и й
Самі напийтеся.

Раптом голос *Тараса* зверху:
Хто там?

Лазаревський і ветеран винувато презирнулися.

Л а з а р е в с ь к и й
Це я, Тарасеньку. Тебе вітають
Із іменинами. Подтава, Харків.
Прийшли депеші.

Ш е в ч е н к о
Дякую братам,
Що не забули.

Л а з а р е в с ь к и й
Спочивай, Тарасе,
А я піду. Добраніч... Сон і спокій.

Останні слова він тихо говорить ветеранові. І тихо виходить.
У Тарасовім вікні гасне світло. Ветеран знову ладнається
влаштуватись на стільці біля східців. Він робить все тихо,
нечутно.

І раптом на горішніх східцях показався *Тарас*. Він тримається
за бильце сходів.

Т а р а с
Мені недобре... День уже чи ніч?

В е т е р а н
(кидається до нього, підтримує його)
Ніч, ніч... Та скоро й день. На світ береться.

Т а р а с
Діждати 6 дня.

В е т е р а н
(хоче повернути його в спальню)
Не треба вниз. Вам лікар
Лежати наказав.

Т а р а с

(відвів рукою ветерана)

Е, що там лікар.

Не здамся я. Мене он цар... сам цар...

...Как одаренного...

(Робить крок униз).

...крепким...

(Крок униз).

...телосложением...

(Крок. Падає зі сходів).

В е т е р а н

(кидається до нього)

Тарасе! Батьку!..

(Стає над ним на коліна

...Поволі встає, хреститься).

Акорд «Заповіту».

1963—1964

ЗМІСТ

Своя, несуетна істина... <i>Л. М. Новиченко</i>	5
---	---

ВІРШІ

ПРОСТІР

Колоситись жито почало	26
Поїзди	26
Бронза	27
Джерело	29
Пролітає через ночі вітер	30
Мріялось...	30
Надвечір'я	31
У лісі	32
Добрий ранок!	33
Регістан	34
Прощання з Азією	34
Світло впало...	36
Ліс передосінній	37
В старому лісі	38
Ніч у Карпатах	38
Вечірній спів	40
Опришки	41

Смерть Довбуша	43
З далеких мандрів	44
Земле моя	45
Козак	46

ВІЩИЙ ГОЛОС

Цикл про Т. Г. Шевченка

В маленькім серці ледь світало	48
Козацьке слово	49
Як билина серед поля	49
Ні, люди є таки на світі	50
Шляхи, шляхи...	51
У казематі	52
Який він довгий, час у неволі	55
Піски та піски...	56
В Закаспії	58
В Новопетровському укріпленні	60
Ім'я і слово	62
Усе життя ганяла доля	63
Віщий голос	65
Настали мене	66

ВЕРБОВИЙ МЕД

Ліричний цикл

Вербовий мед	67
Ти відрада моя...	67
Ходили ми вдвох...	68
Нам не везли...	69

Ми розлучились восени	70
Не присилаєш звісток	70
Ти сюди не прийдеш	71
Твій лист	71
В тім саду	71
Сумирна осінь	72
Вранішня моя зоре	72

ВІДЛУННЯ

Сади Червонограда	74
Піхотинець	76
Хилить черешня віти	77

НЕНАДІСЛАНІ ЛИСТИ

Цикл

Ми збиралися в мандри	79
Десь у лісах...	80
Наче сон, наче казка	81
Де ти, моя кохана	83
За далями тисячоверстими	84
Я тебе вимріяв	85
Омріяну в диму гіркому	86
Ніч наступу	87
На Осколі	88
Біля Ворскли увечері	89
Дорога	90
На кручі	91
Загубили друзів	92

На хліб черствий	93
На полі бою	93
За небокраєм	94
Що є в сапера	95
Землянка	97
З вітром заодно	97
Над Чарною	99
У костьолі	100
Краків	100
В вечірнім Відні	101
Заповітна земля	103
Ти снишся в снах мені	104
Все чогось чекаю	106
У край отчий	107
Відчуття Вітчизни	108
Ми довго по світах ходили	110
Лист із чужини	111
У пущі	113
Не гріє сонце на чужині	114

ДАЛИНА

Цвіт	117
Соняшник	117
Вечір	118
Гроза	119
Жолудь	120

АБХАЗЬКІ АКВАРЕЛІ

Цикл

Непротореною стежкою	122
Угорі — пташині крики	122
Сьогодні море дивовижно чисте	123
Пнуться із землі гриби холодні	123
З гірських шпилів...	124
Кола	124
Археологи	126
Узбой	127
Вечір у Каракумах	130
Далина	131
Беркут	131

СЛІД

Мої стежини	134
Хліб і яблука...	135
На добраніч вам	135
Я боюся тебе зустріти	136
Поле, поле мое	137
Стежки	138
У рідколіссі	139
Полісянка	140
Смереки	142
Ти говориш...	143
Моєму земляку	143
Сосниця	144

Майже іронічне	146
Твій слід	147
Над «Кобзарем»	148
Слово	149

КИЇВСЬКІ ФРЕСКИ

Я відкрив сторінку	150
Гості	151
Струги по Дніпру	152
Мистецтво	153
Походження богів	153
На Старокиївській горі	154
Хрещення Русі	155
Конча-Заспа	155
Дзвони	156
Королева	158
Старенька церква	160
Сарматська весна	161

НАКРЕСЛЕННЯ

Не скупа земля поліська	163
Українська поезія	164
Та щоб робота!..	166
Будинок над Случчю	167
Батько мій	168
Ні спокою, ні тишини	169
Накреслення	170

Франків дуб у Нагуєвичях	171
Краса	172
Я згоден на все	172
Грабовський	173
Сковорода	175
Своїм законом	176
Коню мій	177
Я добре знаю	180
Про солов'я та жайворонка	181
Рушник	183
У безмежному полі	184
Рідне вогнище	185
Лісове багаття	186
Травнева ніч	187
Керч	188
Одно слово	190
Спартак	191
Тарас Бульба	192
Живі квіти	195
Сосні за моїм вікном	196
Ніколи задурно... ..	198
Жертви	198
Віза свободи	200
Доморощені пророки	202
Утома довгих літ	203
Ти хліб їси	203

Прадіди	204
Про відкриття	206
Мертвий заповідає	207
Яблуко на долоні	209
Ювілейне	209
У речі вдивлятися пильно	210
Втома	211

ЧУЄШ, СУРМИ ЗАГРАЛИ

Викарбую на камені	213
Поміж садами-деревами	215
Чуєш, сурми заграли!	216
Довженко	218
Надія	219
Син сонця	219
Всі хочуть бути мислителями... ..	220
Вечірній чаї	221
Жадоба дороги	222
Наснилась мені пустеля	223
Я всі легенди Біблії читав	225
Сервантес	225
Сесар Вальєхо	227
Остання ніч Лорки	228
Ван-Гог	230
Мій матер'ял	231
Райдуга вітру	231
Так велося... ..	233

Засторога	234
Маланка	235
Закон інерції	236
Гімн слову	236
Що потрібно людині	238
Світ, як він є	240
Пробачення перед критиками	241
Те саме щовесни	241
Все надто просто	242
Якби...	242
Бувають дні	242
Я так сприймаю...	243
В одній моїй душі	243
Читав я...	244
На циферблаті часу...	244
Мандрівочка пахне	244
Ти кажеш...	245
Каторжанин	245
Недосвіт	246
Полив'яний горщик,.....	246
Оптимістичний сонет	247
Метаморфоза	248
Нікотин	249
Вічний революціонер	250
Небо листопадових ночей	250
Погляд на світ	252

Нічого вічного	253
Найвагоміші слова	254
Мир хаті твоїй	255
Неофіти	255
Володар	256
Цар	257
Невідкриті острови	259
Чорний Лір	260
Поети	260
Дорога із пісків	262
Земле, зелене диво!	263
У сні	265
Омар Хайям	266
Спека	267
Той, хто убив...	268
Вік мій, віче	269
Далеких міст аеродроми	271
На самоті	272
Чорні сосни	273
Астрономи твердять	274
Трава	274
Темна ніч у сосновім лісі	275
Сполох уночі. <i>Драматична поема</i>	277

ЛИТЕРАТУРНО-
ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИЗДАНИЕ

Д О Р О Ш К О
ПЕТР ОНУФРИЕВИЧ

Избранные произведения

В двух томах

Том первый

Стихотворения
и поэма

Киев,
издательство
художественной литературы
«Днипро»

На украинском языке

Художне оформлення В. П. Литвиненка
Портрет роботи художника В. І. Харченка
Художній редактор К. М. Лавро

Технічні редактори Т. М. Мацапура,
Б. С. Грінберґ
Коректор В. М. Барташ

ИБ № 4912

Здано до складання 03.01.91.

Підписано до друку 31.07.91.

Формат 70×100¹/₃₂. Папір офсетний № 2.

Гарнітура банниківська. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 17,55. Умовн. фарбовідб. 17,55.

Обл-вид. арк. 16,13. Тираж 10000 пр.

Зам. 1—5. Ціна 1 крб. 80 к.

Видавництво художньої
літератури «Дніпро».

252601, Київ =МСП,

вул. Володимирська, 42.

Київська книжкова
фабрика «Жовтень».

254655, МСП, Київ-53,

вул. Артема, 25.

Дорошко П. О.
Д 69 Вибрані твори: У 2 т.— К.: Дніпро, 1991.—
Т. 1.: Вірші, поема/Передм. Л. М. Новиченка.
428 с.
ISBN 5-308-01098-6 (т. 1)
ISBN 5-308-01100-1

До першого тому відомого українського радянського письменника ввійшли поезії, а також драматична поема «Сполох уночі», присвячена Т. Г. Шевченку.

Д $\frac{4702640202-078}{M205(04)-91}$ 78.91

ББК 84Ук7

2 крб. 50 х.